Josip Kozarac

Odabrane pripovijetke

SADRŽAJ

Slavonska šuma

Sličice i doživljaji

Tko je jedanput bio u toj našoj drevnoj šumi s onim divnim stabarjem, spravnim, čistim i visokim, kao da je saliveno, taj je ne može nikada zaboraviti. Tu se dižu velebni hrastovi sa sivkastom korom, izrovanom ravnim brazdama, koje teku duž cijelog 20 metara visokog debla sa snažnom širokom krošnjom, kojano ga je okrunila, kao stasitog junaka kučma. Ponosito se oni redaju jedan do drugoga, kao negda kršni vojnici krajiški, a iz cijele im prikaze čitaš, da su orijaši snagom, da prkose buri i munji, da su najjači i najplemenitiji u svom carstvu i plemenu. A kad vjetrić gore zalahori, a tvrdo, glatko lišće sad zašapće, sad zašušti i zašumi, čini ti se, da obijesne vile Slavonkinje sad popijevaju hitro neobuzdano kolo, sad tužnim glasom spominju tuge i jade prošlih davnih vremena, - a sad ti se opet čini, da čuješ nad sobom veličanstveni žubor crkvene glazbe, ili tužnu, srcedirajuću pjesmu nadgrobnicu... Gdje je tlo malo vlažnije, tu se podigo viti, svijetli jasen s bijelom, sitno izvezenom korom ponešto vijugavog stabla, komu je na vršiki sjela prozirna krošnja, poput vela na licu krasotice. Kako koketno stoje, te znatiželjno i nemirno uvis poziru, rekao bi, da su izabrane ljepotice onih oholih ukočenih vojnika... Mjestimice podigao se i crni brijest, spravan kao prst, sa sitnim obješenim hvojama i ljušturastom korom uvijek nekako mrk i zlovoljan, pravi pesimista i podmuklica... Ta tri debla otimlju se za prvenstvo, što se tiče ogromnosti i veličine; ovdje nadjačava hrast, tamo jasen i brijest - oni su što lav i tigar u carstvu zvjeradi... A pod njima i među njima utisnuli se grabovi i klenovi, granati, kvrgati i nakazni, - misliš, da vidiš zgrbljenog slugu, kako povezuje i omotava gospodaru svomu noge da ne ozebu; to su šumske parije, robovi, koji su samo zato tu, da hrane i poboljšavaju tlo visokom hrastu, koji ohol nema kada da se i za to pobrine...

Kad god sam pošao tom šumom, svaki put sam nešto nova vidio, nešto nova naučio; nije ona crna, gluha, mrtva, kako no se izdaleka na obzorju crta i prikazuje, nego u njoj diše život i svijet izvoran, naravan, gdje kao nigdje priroda uprav na očigled stvara i ništi, nagađa i popravlja. Za onoga, koji prolazi njom bez srca i čuvstva, bez smisla za divnu mudrost prirode, ostat će ona dakako mrtvom šumom, bolje rekući prostorom, drvljem obraslim; ali tko razumije sve one tajne glasove, koji oživljuju šumski prostor, gdje se

nježna pjesma miješa sa izumirućim vapajem, gdje tisuća raznih glasova i odjeka, sad sitnih i tankih, sad krupnih i dubokih, sad milih i ugodnih kao ikoja glazba, sad bolnih kao uzdah jadne matere, - taj će se smatrati nekako bližim sebi i svojima čuvstvima u tom polutamnom, velebnom prostoru.

Tako po danu, a po noći je taj prostor kudikamo veličanstveniji, tajnovitiji i strahovitiji; svi oni glasovi ponavljaju se sada deseterostrukom snagom, te ti potresaju najtanjima živcima, a u tebi se i nehotice kreće i rađa vjera u neko tajno, svemožno, prejako biće, pred kojim si ti neznatan patuljak, nemoćna ništica... Ništa nije kadro u čovjeku probuditi ono čuvstvo, da je ništetan stvor poput mrava i crva, kao jedna samotna noć u šumi...

Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nada sve; on je u njoj kao u svojoj kući, njemu nema veće slasti nego s marhom bezbrižno basati ispod sjenovitog hrašća; on pozna svako drvo, svaku pticu, svaki glas; on se s tom šumom razgovara, kao sa svojom materom. Ona je njemu odvajkada bila nepresušivim blagom; stanove si on podigo ukraj šume, posagradio staje i štagljeve, posadio voćnjake i šljivike, pa je više na stanu nego na selu. On je postao kukavac i siromah, otkako mu zabraniše i zatvoriše šumu: jer ona mu svojom pašom odgajala volove, svojim žirom hranila krmke, svojim lijesom dizala kuće i ograde, svojom šiškom kitila djevojke zlatom i svilom, ona kao ogroman štit čuvala mu usjeve od bure i sjevera... Vuk, lisica i kuna davale mu skupo krzno, zec i srna sladak zalogaj i ugodnu zabavu... Pa tko ju ne bi volio, tko ne bi čeznuo za njom!

Godišnjom dobom mijenja se i šuma i sav život u njoj, - najdosadnija je proljećem i ljeti. U proljeće, kada sva narav oživljuje, tad je u šumi najpustije, najmrtvije; ptice pjevice sagradile si gnijezdo po šikarama i livadama uokolo sela, jedini kos i drozd ostadoše u šumi te po koji puta ranom zorom zaore iz svega grla hvalospjev, kao da se mole i zahvaljuju onomu biću, koje im posla sunce, da ih grije, crva, da ih nahrani... Čim sunce odskoči, onda opet sve ušuti, sve se krije i taji, da si ne oda gnijezda i mladića. Samo od vremena do vremena začuje se glasni jastrebov »pij-u-u-uk« s oblačnih visina, a na zelenom ritu tamo na sredini široke vode vidiš metalično sjajeće se zeleno-modre glave divljih pataka, kako oprezno plivaju uz šaš, nestrpljivo očekujući kad će im ženke poleći i izvesti iz šaša ono 10 do 15 crnih, nemirnih vragoljaka. Uto se jastreb iznenada spusti na njih, a oni strjelovitim letom sunu uvis, zbiju se u hrpu te dignu nad šumu, kružeći neprestance uokolo rita, dokle god im jastreb ne isčezne s vidika...

To je sva proljetna šumska scenerija; inače je sve u okolo pusto i dosadno, - samo neki ugušeni žamor i žubor prati te svuda, a ne znaš ni sam, što je i otkle je, jer kud god se kreneš, žamori i uzdiše odsvuda... To se on budi, duh svemira, nigda ne otpočivajuća narav, onaj silni ničim još neobustavljeni nagon vječnog stvaranja i rađanja; ti ga čuješ, kako pod korom tjera sok, izbija pupoljke, kako odmata lišće... Tebi se pače čini, da ga i u sebi ćutiš i čuješ, kako ruje po svem tvojem tijelu i budi nova čuvstva, nove misli i nagone...

Čim nastane ljeto, eto i u šumi svakim danom sve življe, raznolikije panorame! Drvlje je u najbujnijem zelenilu, narav je u naponu svoje snage, - kud pogledaš, sve ti veli: »Život, život! oh! al je lijep i sladak taj život!...« - I ptice i zvjerad se pokrenula; mladi drozdovi pogleđu te znatiželjno i u nekom čudu, ne znajući još za strah, - samo na opomenu starih stisnu se i uvuku u sebe nevidljivo se stiskajući i zaklanjajući za granje i lišće...

Preko puta preskoči u zabranu mladi zec, a tko u zabrani pričeka večer, vidjet će možda, kako srna oprezno i lagano skakuće sve u jedan pravac, a došav na malu čistinu, zablekne jedanput-dvaput, a iz grma iskoče dva mlada crljena laneta s bijelim piknjama po rebrima, pa jedno s jedne, drugo s druge strane, pa sisaj-sisaj, časak-dva, brže-bolje, pa za-

tim opet skok! u grm, a stara na protivnu stranu, i nesta ih u tili čas, kao da ih nigda nije ni bilo... A ti se obazireš uokolo i tareš oči, ne vjerujući samu sebi, je li to bio san ili java...

Tamo opet na onom visokom brijestu na vrhu sagradio orao ogromno gnijezdo; već se deset godina u njemu leže i sve dosad nije ga nitko spaziti mogao; nu ove godine uzeo preveć bezobrazno krasti guske i patke sa stanova, a stanari vrebaj i motri, te mu napokon teškom mukom uvrebaše gnijezdo. Dogovorismo se, da ćemo mlade orlove povaditi, ili odozdol puškom potući; al nije se dalo ni jedno, ni drugo: brijest bio visok i bez grana, te se nije dalo do vrha mu popeti; gnijezdo opet bilo debelo naslagano, da ga zrno nije moglo probiti: Ne preosta ino, nego podsjeći i srušiti brijest, - dvojica podsijecala debelo stablo, a dvojica nas čekala s puškom. Nekako u pol posla doleti stari orlušina s plijenom u pandama, ja opalim, on ispusti plijen i ranjen odleti nisko i ravno poput strijele u šumu. A što je imao u pandama? Bio to mladi, očupani jastreb, koji je valjda tek iz gnijezda izletio, pa negdje sakriveno čekao na mater si, da mu gladnom hrane donese. Ali mjesto nje došao silniji rođak mu, zagnjavio ga i pripravio svojemu mladomu za objed, - ne znajući, da pod gnijezdom čeka i njega i potomka mu - smrt! Što je to - je li to slučaj, sudbina, prirodni zakon i poredak?!

Trebalo dva sata, da se brijest sruši; za tog vremena dolijetala neprestance dva škvorca k orlovu gnijezdu isčezavajući ondje, te bi za čas opet odande izletila. Mi smo mislili, da škvorci kupe po gnijezdu porazbacane komadiće mesa, ili možebiti hvataju tamo muhe, koje oko smradnog gnijezda lijetaju; no kada brijest pade, vidjesmo da je drugačije bilo. Vršika brijesta išla naime još čitav metar povrh gnijezda, te ona bila suha i šuplja, a u toj šupljini imao škvorac svoje mladiće. Kad se je 35 metara visoki brijest srušio, nađosmo dva mlada škvorca živa, dočim druga dva kao i mladi orao (bio je samo jedan, te posve izrasao) ostadoše od silnoga pada i udarca na mjestu mrtvi.

Što li su te dvije ptice, legući i hraneći jedna do druge svoje mladiće, mislile jedna o drugoj?! Mali škvorac sigurno je osjećao zaštitu svoga moćnoga suukućanina, - siromah nije mislio, kako skupo će ga ta zaštita doći... A ona brižna i dobra majka priroda, koja im je obojici dala udobno gnijezdo, ona ista pripravila im je u isti čas i smrt, bez suze, bez milosrđa, samo da u nedohitnoj mudrosti svojoj uzdrži ravnovjesje među tolikim stvorovima što ih je postvarala...

U to doba - o Ilinju - tuku se mlade divlje patke, koje sada počimaju prolijetati; kod toga lova treba do pojasa zagaziti u vodu i šaš, pa dok jedni gazeći po vodi i tjeraju i pucaju, dotle drugi pokose široku stazu u šašu, te na toj prosjeki čekaju od nagoniča potjerane patke. Pucanju ne bude ni kraja ni konca, to je jedan od najživljih lovova, kod kojega se više praha i olova popuca negoli izdaleka samo ulovljene patke vrijede. Gdjekoji imaju i pasa, koji sami hvataju mlade proletarce, te ih žive donašaju lovcima... Uz put se ulovi i po gdjekoji šaran ili šćuka, pa dok se lovci presvuku i počupaju sa sebe konjske pijavice, dotle je šaran već nasoljen i ispržen na ugljenu, a onaj nagoreni miris ribe i soli raspline se cijelom okolinom, draškajući neodoljivom silom u vodi izgladnjele želuce...

Najveća nevolja u šumi jesu ljeti komarci; nit možeš opočinuti, nit zalogaja kruha pregristi, nit čašu vode popiti, - jer kako si se samo zaustavio, eto njih na stotine, zujeći i cvileći oko tebe, a ti maši i brani se koliko god hoćeš, sve ti uzalud, jer izbodoše i izjedoše te do nemila. Sve tada bježi iz šume - i zvjerad, i marva, i čovjek; goveda više puta kao manita polete niz polja i livade, bježeći pred muhama i komarima, da ih nije moći sustaviti. Nema veće muke i pokore, nego ljeti noćiti u šumi, - a meni bilo suđeno, da procjenjujući drvljad šest nedjelja noćivam u šumi... Tih šest nedjelja neću zaboraviti! Posla bilo mnogo, i baš nekako u srcu šume, te nit bilo stana, nit sela u blizini. Odlučismo noćivati u

kolibi, koja je ostala iza šumskih radnika, koji su zimus tude šume sjekli i radili... Bio ja, dva lugara, jedan radnik i kolibar Bartol, koji nam je jelo kuhao. I s tim jelom bilo je pokore; meso se nije dalo od silne žege nijedan dan uzdržati, pa zato nakupovasmo živadi, napravismo im kobaču i kolji dan na dan te mršave piliće, koji su pogibali od žege kao i mi...

Mučnijega posla nema od takove šumske procjene; moraš u isti mah upeti i sve duševne sile, motreći drvo po drvo, mjereći mu visinu, pazeći na vidljive i nevidljive mahne i bilježeći mu u priređenu skrižaljku vrijednost. Pritom moraš svako deblo sa svih strana promotriti i neprestance uvis gledati, potipljući se kod toga sad o klade, sad o trnje, koje te nemilice grebe i dere. Nu sve bi se kako-tako pregorjelo, samo da nije one nesnosne sparine, koja se je slegla između granja i zemlje, a od nikuda ni najtišeg povjetarca, da ti za čas razgali kao oganj raspaljene grudi i čelo. Pa k tomu oni bjesomučnici komarci, koji ti ne daju da časak samo staneš i odahneš, - kud god ti, tamo i oni za tobom, kao lihvari, kao prosjaci cvileći i moleći te za kapljicu tvoje krvi... Umoran, isprebijan, nabijenih nogu, jedva čekaš, da se smrkne, da otpočineš, - ali u zao čas, jer sada tek počinju tvoje muke! Badava mračak pao, vjetra baš od nikuda ni toliko, da bi pahuljicu pokrenuo, sparina sve to veća, a što se noć dublje spušta, to sve veći rojevi komaraca zuje oko tebe... Kamo da legneš? U kolibi gori i dimi se vatra, tu nema komaraca, al tu je sparina kao u peći: koje od ognja samog, koje opet od niskog drvenog krova, u koji je cio Božji dan sunce pripicalo... S tebe curi znoj, mokar si od pete do glave, košulja, gaće - samo što se lijepe po tebi; prevrćeš se s boka tražeći na sve strane samo dva-tri daška svježeg hladnog zraka, al nema ga od nikuda, a ti od muke izađeš van i baciš se kao lud na tle... Tu je sparina nešto manja, al zato zuji i bocka komarac sad u uho, sad u prste, a ti se trvenjaš, ti se zamataš, - al sve badava, jer od njega se ne sakri, on nađe i najmanju luknju, on probode i najdeblje nanogvice, riječju - navalio je na tebe zdvojnošću očajnika: smrt ili život... I tako se patiš cijele noći, oči ti nabreknute, život ti klonuo, te bi dao sve blago, da možeš samo jedan časak usnuti! Al pravog sna nema, a ti se trsiš, da na što misliš, da se u mislima pozabaviš i zaboraviš na to mučilište, al i od toga ti slabe pomoći, - tek da bdijući spavaš, spavajući bdiješ...

Uto poče i svitati, a mi mamurni, natečene glave, skačemo na noge i pozdravljamo Božji dan, spremamo se na posao, bježeći za izmjenu s jednog mučilišta na drugo.

- Bar da nam Bartol pripravi dobar ručak! - uzdahnem ja na polasku.

- Nemajte brige, gospodine, stari sam ja kuhač...

- Samo se pazi, Bartole, da ne rečemo o tebi kao o onom kuhaču, koji se je hvalio da je tri godine pravio užinu svinjama, pa da se nigda nisu na jelo potužile... - reče jedan od lugara.

- Kad probate, onda govorite! - odvrati ponešto uvrijeđen Bartol.

I jedva da se u jutarnjem sutonu razabire hrašće, a mi već klimamo od stabla do stabla, protežući uda, te onako neispavani popadamo već oko devete kao mrtvi od umora i glada, i jedva se dovučemo do kolibe.

- Gotov ručak, Bartole?

- Gotov, gospodine!

Posjedamo; Bartol stavi pred nas tri žlice i gvozdenu zdjelu s paprikašem od pilića; mi se mašimo žlicom i zagrabimo, - a paprikaš crn kao tinta.

- Ma za Boga jedinoga, što je to, Bartole?...

Gleda Bartol sav zbunjen, a ne zna riječi kazati.

- Nisi oprao dobro zdjele - -

- Jesam!

- Narezao si previše luka - -

- Nisam!

- A odašta je crno?

- A Bog bi ga sveti znao, to mi se još nije dogodilo, otkako sam se rodio - zaleleka Bartol.

Što ćemo sad! Nijemo pogledamo jedan u drugoga kao tri osuđenika; jedan ipak prinese žlicu k ustima.

- Nije loše, paprikaš je dobar - - -

Kuša i drugi lugar.

- Bog i duša, dobar je, može se jesti...

I paprikaš je zbilja bio dobar, samo je bio crn, al zašto je bio crn, to nismo mogli pogoditi. Za večeru dakako opet paprikaša, - ali utuvismo Bartolu u dušu, da sve dobro ispere. Kad mi došli na večeru, a Bartol stoji kod paprikaša kao okljaštreni grab, pa skreće glavom i jadikuje:

- Eto! baš sam oprao, što sam igda mogao...

- Pa što je, valjda nije opet crn?

- Crn kao i do podne!

On crn, al mi gladni, pa ga pojedosmo i ne zanimajući se više, odšta je crn... Sutradan dođosmo malo ranije kolibi, dok još nije Bartol ručka dogotovio. Pogledam nešto, kako on to kuha, i taj čas bude zlosretno crnilo otkriveno! Bartol naime pokrio zdjelu sa hrastovom skaljom, a kako je paprikaš vrio, tako je vruća voda ispirala iz hrastovine *tanin* (trijeslovinu), - a taj je crn kao tinta... I tako bi spašena Bartolova kuhačka umjetnost, a naši želuci na još veći tek ohrabreni...

Subotom navečer odilazili bi kući, a ponedjeljkom ujutro opet u šumu, - i tako šest nedjelja uzastopce. Za to šest tjedana nakisosmo do kože, nagazismo se smrdljivog rita i mulja do pojasa, ispretrgasmo i nažuljasmo noge, - nu kraj svega toga ostadosmo zdravi kao kremen... Kad jednoga dana oko podne uzesmo zadnji 10.665. hrast, onda radnik istesa na tom zadnjem križ, a mi zapjevasmo *Slava Bogu na visinah...*

- Tih jedanaest tisuća donijet će meni moju mirovinu - uzdahnu stari lugar - Vjerujte mi, gospodine, što je nijesam za ovo dvadeset godina otkako ju čuvam, to sam za ovo šest nedjelja barem tisuću puta prokleo tu šumu. Da nisam službenik, ne bih radio toga posla, pa da mi se dvadeset forinti na dan plaća.

Na licu onog mlađeg lugara crtalo se nešto, kao da je u sebi posve sporazuman sa starcem, ali da je još sporazumniji s njegovim umirovljenjem...

Sredinom rujna nastaje znamenito razdoblje u slavonskoj šumi. Šumski trgovci obilaze i procjenjuju one dijelove, koje smo mi ljetos procijenili, i koji će pod zimu na prodaju doći; dohrlili su sa svih krajeva Evrope, a oni hrastovi, koji će se prodati, obilježeni su silesijom svake vrste znaka: bijelom, crljenom, plavom kredom, križićem, okrugom, trokutima itd. Svaki trgovac ima svoj znak. Uz te bogatune vidjet ćeš i naše Turopoljce, kako dvojica po dvojica putuju šumom i procjenjuju urod žira. Dok je bilo svuda ponešto hrastove šume, imao je žir samo lokalnu vrijednost, nu otkad su manji posjednici svoje šume isjekli, skočio je hrastov lijes i žir visoko u cijeni. Osim šumara malo da će tko znati, da među svim plodinama, skoro nijedna nema tolike uporabivosti, koliku ima žir: sve domaće i divlje životinje pohlepno ga žderu; počam od malog miša pa do velikog vola, sve se up-

ravo otimlje za njim; od njega debljaju svinje, kao i srne i jeleni, - debljaju purani, kao i divlji golubovi i patke. Pod zadnje vrijeme rabi se on puno kao surogat za kavu (cikorija), te se u tu svrhu suši u posebnim sušnicama poput šljiva. Takav osušen žir dugo drži, dočim se svježi brzo upali i pokvari, te ne bude ništa. Kava od žira preporučuje se osobito bolesnicima, tako skrofuloznima itd. Sudeći po raznim sastojinama žira, otvorit će lučba još mnogo polje tomu izvanrednomu plodu naših šuma. Koncem rujna, kad žir počme dozrijevati, koji život tada u šumi: rekao bi, da si u vinogradu! Šarene šojke lijeću nemirno i veselo, dreče se na te, prkoseći ti i vikom svojom i kretnjama tijela, a uz to neprestance nose žir, spravljajući ga za zimu u svaku šupljinu, gdje god koju nađu. Posve drugačije, tiho i mirno kao da su iznikli iz grana, sjedi po stotinu golubova na najvišim vršikama, a ti se svom mogućom pozornošću i lukavštinom privlačiš k njima, - nu sav ti trud uzalud, jer u čas kad pridigneš pušku da opališ, dignu se oni velikim žamorom uvis, zaokruže nekoliko puta povrh hrašća i opet pozorno posjedaju gdje im se svidi... To je jedna od najplašljivijih ptica, a pjesnike, koji opijevaju nježnost golubinju, neka ni najmanje u zanosu ne smuti ako im rečem da je uopće malo zvjeradi, koje bi onoliko mogle odoliti puščanom zrnu, kao golub, - nasmrt ranjen, još će on po 100 do 300 koraka odletjeti. Ništa nemanje bit će zanimivo da golub na ono isto grlo, kojim toli »nježno guče«, proguta i najkrupnije zrno žira. Ja sam iz želuca ulovljena goluba izvađeni žir kušao prokljukati mu kroz grlo, nu bilo je apsolutno nemoguće... Bog bi ga znao, kako on to radi! Vrebajući za golubovima nerijetko se dogodi, da ispred tebe skoče brzonoge srne, koje se sada već kupe oko žira. Kako li hitro i dražesno skaču pred tobom, za čas stanu, promotre uokolo, i nato opet odskakutaju dalje, tiho i elastično, kao da se i ne dotiču zemlje. To je sigurno jedna od najljepših životinja što ih je priroda stvorila!

U listopadu počinje lov na srne; no u tom mjesecu još je tegoban, istom u studenom, kad se visoki korov slegne i list opane, nastane pravo lovačko doba. Pravo je uživanje, kad kojeg hladnog jutra staneš na prosjeku između niske mlade i visoke stare šume, a tamo unutri u zabrani zaštekti najprije jedan pas hao hao-hao! nato mu se pridruži i drugi i treći, jedan sitno, drugi krupno, - a ti kao od groznice podrhtavajući slušaš, kojim su pravcem potjerali; uto razabereš, da idu ravno k tebi, a puška u ruku ti, kao da se sama diže k obrazu; sad već začuješ šuštanj lišća i granja, i jedva da si bacio pogled onamo, u isti mah stvorila se je i srna pred tobom, - krasna i mila, motreći te sva uzdrhtala kao stidna djevojka u kupatilu. U taj čas prestaješ biti lovcem, već svladan od tih trenutačnih prizora, zaboraviš na se i na pušku, te sav razdragan gledaš u nju, kao u kakovu prikazu. Međuto ona skoči i rek bi leteći a ne trčeći sune ispred tebe i isčezne u grmlju, a ti jedino po bijelom joj zatku vidiš kako se diže i spušta i nestaje u gustom grmlju. Uto dotrče i psi za njom istim tragom, kao da ih vučeš po koncu, štekteći i prebacujući se jedan preko drugoga, nastojeći u silnoj strasti lova, da svaki bude prvi... Ti se sad tek preneš, sad se tek sjetiš, da imaš pušku u rukama, al već je prekasno, a tebi neko radosno-mrsko čuvstvo spočitava, da nijesi činio svoje lovačke dužnosti. U taj čas prasnu iza tebe dvije puške, jedna za drugom, a glasovi: hop-hop! dojavljaju ti, da je srna pala... A ti pođeš tamo, i vidiš ju, gdje leži, - mila i lijepa kao čas prije, ali mrtva... Ti se i nehotice pitaš, gdje je ona sila, ono nešto, što ju je malo prije nosilo preko grmlja i šikarja, kud je to jednim mahom isčezlo?! Zar ono malo krvi, što psi požudno ližu, zar to znači život! Oh! jadan li je i kukavan taj slatki život, rad kojeg se toliko patiš i mučiš, za koga daješ sve blago svijeta, - a gle! o čemu on ovisi: neznatno olovno zrno i kap krvi!... I dok ju tako promatraš, pričini ti se da te njezine velike, lijepe oči motre i pitaju: Što sam ti sakrivila, zar sam to od tebe zaslužila?... A ti bi joj se ispričao, da možeš, ti bi joj za utjehu rekao: Što ću ti draga moja? Nisam ti ja kriv, tako je suđeno, tako mora biti, - tomu se ne ote ni ti, ni ja, ni nitko - svatko na svoj način...

U to doba sije se i žir: koliko se je stare šume posjeklo, toliko nove treba zagajiti. Na to sijanje izađe čitavo selo, i malo i veliko nastoji, da za zimu pribavi koji novčić. Kod sijanja poredaju se radnici u redove, sve 40-60 duša u jedan red. Gledajuć izdaleka, kako se 5-6 takovih redova pomiče, čini ti se, da vidiš živu ogradu, koja se ljenivo naprijed giba. Obično se slože djevojke u jedan red, i tad se pjesma i obijesni poklici ore cijelom šumom. I dok se ovdje uz pjesmu novi šumski podmlađaj sadi, dotle na drugom kraju žalovito pada požutjeli listak, cvileći i motajući se zrakom, dok ga opet mati zemlja ne primi u meko i toplo svoje krilo... A tamo dalje opet udara sjekira o hrastovu žilu, rušeći za sat ono što je dvije stotine godina raslo! I tako se u istom času - ovdje smrt, a tamo život rađa.

Mene se nije nikad nijedno groblje tako kosnulo, kao takova šumska sječina s porušenim i oskaćenim stablima, pod kojima sam ja još pred mjesec dana hodao i lovio, od kiše se zaklanjao i u društvu pri veselu ognju čašicom se vina krijepio... A sada! Iverje, granje, trupci, klade, panjevi - sve jedno preko drugoga, kao izmrcvareno tijelo! Stotine radnika lupa i udara tuda maljem i sjekirom, stotine kola i saonica protiskava se između granja i panjeva, tovareći glatko i ravno istesanu dužicu, da ju voze na Savu. Tebe duša zazebe, kad vidiš taj prazni, kao preko noć isječeni šumski prostor; kamo li se je onoliko hrašće djelo, kamo li će s onolikom robom! I sada pri isčeznuću svojemu, ostavlja šuma rek bi baštinu onima, koji su ju odgajali i čuvali. I ne spominjući onih 50 for. koje vlasnik za svaki hrast ubere, navest ću samo ono, što narodu neposredno u ruke pada: - Izradi se naime na godinu do 50 milijuna dužica, od svake pako hiljade plaća se za izradbu i izvoz 30 for, ili ukupno za svu dužicu jedan i pol milijuna forinta. Od te svote otpada Primorcima i Slovencima (Kranjcima) dvije, a domaćem pučanstvu treća trećina za izvoz. Tu nemalu svotu namiri hrastova šuma svomu narodu pred samu smrt, a koliko li mu je za 200 godina svoga života već dala! Već u prvoj mladosti, u 10-15. godini, da je ona kao sitna guljevača onaj za strojenje kože neophodno nužni tanin (onaj isti, koji nam je paprikaš onako nemilo obojadiso); taj tanin proizvađaju sada iz drvenih hrastovih otpadaka dvije ogromne tvornice, jedna u Županji, a druga u Mitrovici... Počam od 60-godišnje dobe, koliko li je ona dosad žira i šiške donijela, koliko zgrada podigla i brodova sagradila... Tko bi izbrojio sve tvorničare, koji traže hrastovo drvo! Traži ga mornar, da jakošću svojom odolijeva strašnoj morskoj buri; traži ga svaki građanin, da njime kuću digne, jer je pod njim najsigurniji; traži ga vinogradar, da spravi u nj jedan od najplemenitijih darova Božjih, rujno vino, da se čovječanstvo njime okrijepi, da sjajne duhove na to veća djela bodri i pobuđuje; traži ga napokon čovjek - smrtnik, da u tvrdom hrastovom lijesu spremi zadnje opočivalište milom pokojniku...

Zato kad god prođem tom drevnom hrastovom šumom, svaki put mi oživi tisuć čuvstva i misli, što li se je svašta dogodilo u njoj za tih dvjesta godina!... U njenoj sjeni očekivao dragi svoju dragu, u njenom sutonu vrebao ubojica svoju žrtvu, u njenom šikarju vodili se tajni dogovori, u njenom duplju skrivala se ubojita puška i kradeno blago... Nema stabla, koje ne bi znalo jednu tajnu na vidjelo iznijeti; nema ljudske strasti, koja se u tom sumračju nije iskalila... Kad god prođem tom šumom, i na moju dušu pada onaj čarobni i tajni mir, koji ipak govori u sto jezika i priča mi tisuć strahota i ljepota, da srce prestaje u mene kucati, a u duši osjećam, da sam za korak bliži onomu velikomu biću, komu uzalud ljudski duh čezne u trag ući...

Vienac, Zagreb, 1888.

Donna Ines

Prispjevši jednoga toploga dana u Gleichenberg, bilo mi je prvo da se u svijetloj i čistoj sobici smjestim i upriličim sve po svojoj volji i navici. Spremajući u pretinac ono nekoliko knjiga, što ih za dokolicu sobom ponesoh, naiđem u dnu pretinca na savijen papirić, koji se nekako utisnuo među daščice, te ga ne opaziše niti vlasnik - prijašnji stanar, niti služavka, pospremajući sobu. Izvalivši se nato na mekoslon, uzmem taj savijeni papirić i razmotam ga, ne toliko iz izvjedljivosti, koliko da se u tom dolce far niente kako-tako pozabavim. Nu nemalo se začudim, kad opazih pred sobom stihove i to - hrvatske stihove! U tuđini je čovjeku rodni jezik jedini znanac, tek po njem dolazi do poznanstva i prijateljstva sa licima rodnoga si kraja. I u meni se ugodno razgrijalo, kad tamo brzo i nenadano nađoh ono, što sam kod kuće ostavio. Ne znam, je li moje raspoloženje u taj čas takovo bilo, nu meni se ti stihovi veoma svidješe. Bilo je kojih desetak kitica, sve kratke, svaka za se po jedna pjesmica. Mene najjače dirnuše ove dvije kitice:

Da te nijesam nikad tako
Milovao vruće, jako -
Ne bih moro plakat sada,
I pogibat s teškog jada...

Aoh! jade, moj jade!
S kog mi život propade...
Hajde, srce, da legnemo,
Da otpočinemo!...

Bože moj! tko je te stihove napisao! Pjesmice su lirične, ali kroz tu liriku probijalo je još neko čuvstvo, koje nije moglo imati korijena samo u nesretnoj ljubavi, još neka druga bol morala mu je dušom pokretati; jer stihovi: - Hajde! srce, da legnemo, da otpočinemo! - zvonili su meni tako nemilo, tako bolno, da ih nije ni najnesretnija ljubav, nego samo očaj mogao ispjevati.

Sada mi je prvo bilo da saznam tko je bio prije mene u toj sobici, ne bih li kakogod ušao u trag pjesmi i pjesniku. Zazvonim služavci.

- Tko je bio prije mene ovdje?

- Neka gospođa - Irena Lucić.

- Mlada?

- Najviše joj bilo trideset godina.

- Lijepa?

- Veoma lijepa.

- Bolesna?

- Jako bolesna, jedva je otišla kući.

Irena Lucić! Ime mi je bilo poznato. Koliko sam se sjetio, Lucić bio je odvjetnik, - nu da je pod njegovim imenom ikad koja pjesmica izašla, tomu se nisam mogao dosmisliti. Možda ona sama - Irena? Možda! Nu rukopis je bio muški, i to rukopis okretne ruke, koja je puno pisala...

Promišljajući tako o pjesniku i pjesmicama, padem u neko polutamno istraživanje, u neki polusan, ispremiješan s tihim recitovanjem zadnjih dvaju stihova.

Istom kada je poldnevno zvono sa nedaleke crkvice, koja kao da je iznikla iz sredine brežuljka na kojem je stajala, zacilikalo, istom tada prenem se iz toga snatrenja. Umor od daleke vožnje, slabo zdravlje, uzbuđenost kad dođeš u novo nepoznato mjesto, oni nenadani stihovi, - sve to zaljuljalo me u težak, sumoran polusan, koji te više umara nego krijepi, tako da mi je upravo odlanulo, kad sam se digao i pošao k otvorenom prozoru.

*

Ubrzo sam našao znanaca, jer Gleichenberg je pun Hrvata. Jednoga popodneva sjedjela nas trojica pred spomenikom grofa Wickenburga, koji je, tako se na spomeniku čita, lječilište Gleichenberg oživotvorio. Povorke svjetine iz svih krajeva Evrope pomicale se ljenivo lijepim perivojima. Tamo debeli crnomanjasti Rumunj, koji je sred najveće žege nosio svoju ovčju šubaru natučenu do ušiju. Tamo dva suha poljska žida uvijek ozbiljna, uvijek računajući i prebirući prstima. Tamo debeli naduhli kanonik sa izbuljenim očima, jedva dižući nogu za nogom, nakašljujući se i računajući glasno, rekao bi, da je živ po mrči zaudarao. Tamo stasiti serežanin, stupajući po vojničku, ne vjerujući samomu sebi, da mu se je boljetica ugrizla u prsa... I tako dalje! Tko bi ih nabrojio - sva ta razna ozbiljna, snuždena i bolna lica!

Nas trojica dali se na promatranje i proučavanje pojedinih osoba, tobože da riješimo, kako li je ovaj, kako li onaj od prolaznika obolio. »Dijagnozirajući« tako jednoga dana donese nam listonoša svakome svoju poštu. Kad smo bili s čitanjem gotovi, reći će prijatelj zdesna:

- Od svih naših »dijagnoza« nije možda baš nijedna istinita; prije desetak dana bila je tu žena moga prijatelja Lucića, pa tko ju je vidio, rekao bi, nahladila se na polasku s plesa, ili pala na utrci s konja - ili već takova šta. Nu sva ta nagađanja o bolesti, za koju mi mislimo, da je u stotinu slučajeva došla devedeset puta izvana, jesu lažna, jer je možda polovica svih tih bolesnika oboljela sa nekih unutarnjih, da ne rečem, duševnih razloga, koji sa zimom, vjetrom i znojem nijesu baš ni u kakovu savezu.

- Dakle da čujemo, - koji je uzrok bio bolesti gđe Lucićeve? - zapitam ja uzradovan, da će mi se ona zagonetka, na koju sam došavši u Gleichenberg u svojoj sobici nenadano naišao, isto tako nenadano riješiti.

- Ta vam je priča možda čak i zanimljiva, pa da sam ja Turgenjev, kao što nisam, bilo bi moje pripovijedanje pravom pravcatom noveletom, a ovako će biti samo ulomak iz svakidašnjega života.

*

Išli smo skupa u gimnaziju. On je bio sin siromašnih roditelja, ali, štono se veli, nadobudan mladić. Već u prvoj mladosti odavali finiji potezi lica i meka plava kosa, da nije bio od običnih smrtnika; i to se je pokazalo za cijeloga mu života. Kako sam rekao, bio je sin siromašnih roditelja, ali on sam nije nikada znao, što je sirotinja; njega je sreća poljubila u čelo, a svijet ga nosio na rukama. Najveće stipendije bile su njegove, najunosnije instrukcije bile su njegove, njemu su bila svačija vrata otvorena. Tako je došlo, da je on već u prvoj mladosti dospio u najotmjenije društvo našega gradića, a kako je bio darovit i krasne vanjštine, nije mu bilo teško natkriliti i isto to najfinije društvo kako spoljašnjim ponašanjem tako i espritom. Kad smo svršili gimnaziju, pođemo obojica u Beč na sveučilište; on - Marijan Lucić, sa čitavom torbom preporučnih listova na umirovljene đenerale i dvorske savjetnike, na bogate industrijalce i trgovce, koji su imali dosta razloga, da se ugodno spomenu slavonske krajine... I tako je on opet ušao u odlične bečke krugove, da nije ni sam znao kako; a kako se je bio razvio u krasnog mladića sa prozirno bijelom kožom na licu, sa finim rumenim usnama, sa izvanredno gipkim stasom, to su ga svuda držali za viteza ili barem plemenitaša, dok se on nije nikada stidio priznati, da je »Sohn armen Grenzers«. Moram reći, da je bio uistinu besprikorna značaja, prosjan pravim patriotizmom i čovjekoljubljem. Da je sretan, to je sam priznavao, i ne jedanput znao je u prijateljskom krugu posve ozbiljno kazati: - Ja se uistinu bojim svoje sreće!... - Nu nitko mu nije te sreće zavidio; tko je samo jedanput s njim progovorio, taj je oćutio, da se sreća nije mogla u boljega zaljubiti. Svi smo ga voljeli i svi se s njime dičili; gdje god je što u društvenom životu naše kolonije zapelo, sve je on znao lijepo poravnati i izgladiti; a pritom nije bilo s njegove strane kakova hvastanja i sebičnosti, nije se on u takim prilikama uzvisivao a nas ostale omalovažavo, nego je dobro shvaćao, da je to njegova sveta dužnost, da ga je narav svima svojstvima nadarila, da bude vođom. Ja sam uvjeren, da on nije bio onako sretan, da mu nije sve onako glatko za rukom polazilo, on bi možda bio jedan od prvih naših pjesnika; ali on nije imao rad šta da propjeva; pjesmu rađa bol, ali on nikakove boli nije ni oćutio, a kamoli propatio.

Nu kao što išta na svijetu nije savršeno, tako je i Marijan imao svoju manu. Kako sam već rekao, bio je čista i ohola značaja, te nije mogao podlosti, pripuzivosti, nezahvalnosti - uopće beznačajnosti pod živu glavu podnijeti. To samo po sebi nije dakako nikakova mana, nego samo prednost izvanrednih ljudi, nu u njemu je to čuvstvo bilo tako nježno, tako silno razvijeno, da ga je jedna jedita podla i nezahvalna riječ znala tako razgnjeviti, te bi od bijesa i srdžbe pozelenio kao trava i u času takove besvjestice mogao počiniti najveći zločin... Imali smo saučenika, koji je lisičio na sve strane i s prijateljima i neprijateljima, i koga je Marijan isključio iz svoga društva; pa kad je taj nesretnjak bio još tako bezobrazan, te se nekom zgodom laskavo Marijanu približio, pljune Marijan i pokaza mu vrata. A kad onaj ne pazeći ni na tu najcrniju pogrdu i nadalje se uzeo pasje prilizavati, razgnjevi se Marijan na toliko, da je povukao revolver i opalio ga na onoga... Iza svakoga takovoga razjarenja pao bi u groznicu, koja ga je po deset dana znala kidati. On

je dobro poznavao tu nesreću, toga demona svoje duše, nu koliko si je puta i preduzeo i rekao samomu sebi: ti kao razborit i trijezan čovjek, koji dapače misliš, da si uglađen i izobražen; ponizuješ se do najgadnijega prostakluka, nijesi spodoban uzburkane strasti utažiti, - a dok to ne budeš mogao, dok ne budeš gospodarom svojih čuvstava, sve dotle nećeš biti čitav čovjek... I sto se puta zakleo samom sebi da neće više dopustiti, da onakovi divlji časovi njime ovladaju. On je kao i svaki čovjek dobro poznavao svoju vrijednost, pa zar da bude sva ta duševna i tjelesna njegova ljepota možda danas-sjutra žalosnom žrtvom jednoga jedinoga razjarenoga trenutka! Nu sve je bilo uzalud! Kad je već u zrelije godine stupio, morao je razabrati, da je ona žestina, onaj demon nerazdruživo srastao s njegovim životom i da ga nikoja uglađenost i izobraženost neće moći ugušiti...

Za našega bečkoga boravka prijateljevao je Marijan najtjesnije s medicinarom Radetićem. Radetić je bio po školama za 2-3 godine stariji od nas, pa kako je bio zaljubljen u svoju struku, a u drugu ruku opet Marijan štovatelj svake pozitivne znanosti, to su se njih dvojica znala po cijelu uru zabavljati teorijom mikroba i bakcila, o kojima je Radetić svim žarom mladenačke duše raspravljao i uvijek žalio, da se nije za sto godina kasnije rodio. Ne puko prijateljstvo, nego neka vrst učeničke zahvalnosti vezala je Marijana uz umnoga i mirnoga Radetića; medicinar opet nije se ni najmanje bavio javnim poslovima, dapače nije više puta niti dospio, da pročita dnevne novine, - pa mu je u tom pravcu Marijan bio vođom. On se nije mogao dosta načuditi Marijanovim kombinacijama u političkim stvarima naše domovine.

Kad su se nakon četiri godine đakovanja rastali, ostadoše oni i nadalje jedan drugomu najbolji prijatelji. Radetić, ne imajući vlastitih sredstava, morade stupiti u vojničku službu, gdje je ubrzo dotjerao do pukovnijskoga liječnika, dočim se Marijan dade u odvjetnike.

Kakovih pet godina nisam čuo o njem; istom kad ga imenovaše odvjetnikom u V., stupih opet u bliže prijateljstvo s njime. Ja sam, kako znate, rodom iz V., pa se nekom zgodom dadoh premjestiti onamo. Došavši tamo, nađem Marijana, kakova sam ga u Beču ostavio, samo puno ljepšeg, ozbiljnijeg - čovjeka, koji je stao na svoje noge. Ne moram vam istom reći da mu je u V. išlo veoma dobro; njegova ljupka iskrenost i lijepa prikaza očarala je i suca i tuženika, - o ženama neću ni da spominjem.

Prva ljepotica u V. bila je Irena pl. K., kći umirovljenoga đenerala. Premda ljepotica, doživjela je Irena - koju su radi izvanredne krasote nazivali donna Ines - već dvadeset i drugu godinu neudata. Uzrok da je tako dugo djevojkom ostala, bio je taj, što se je svatko bojao uzeti izvanredno naobraženu i u svakom dobru odgojenu djevojku, koja nije imala nikakva miraza, jer je đeneral bio boležljivac, pa je za svoju kćer mogao veoma malo na stranu metati. Mada je ta mala obitelj živjela za sebe, jer je đeneral bio ponosan čovjek a u tom duhu i kćer si odgojio, ipak su ih sugrađani uvelike štovali; bio je pravi »događaj«, kad se je znalo, da će na koju zabavu doći i đeneral sa donnom Ines, - dotični odbor smatrao si je to za osobitu počast. Premda je slavonska krajina puna rijetkih ljepotica, ipak ih je đeneralova kći sve nadmašivala, jer je ona svojim duhom i svojom izobraženošću stajala nad sferom kulturnoga napretka našega gradića. Zato što je bila crnomanjasta i što je pokraj malih ružičastih ušiju rudala kosu, prozvaše je najprije Španjolkom, pa onda donnom Ines. Njeno lice bilo je one rijetke, zanimljive bljedoće, koju nalazimo samo kod pojedinih crnaka; rumenilo tek da je vidljivo probijalo ispod bijelo-mrke puti; lice ponešto duguljasto izražavalo u svakom potezu neobičnu duhovitost, te je bilo u profilu veoma slično onomu lorda Byrona. Oči ovelike, tamne, sad se krijeseći, sad potamnjujući, sada mijenjajući boju, - prema duševnomu raspoloženju. Tko bi joj samo glavu vidio, mislio bi, da ima krasnog devetgodišnjeg dječaka pred sobom, - a na to je podsjećao i njezin

puni, ponešto snažniji glas, negoli ga obično žene imaju. A kako je ona tek znala tim glasom govoriti!...

Naravski, da je donna Ines imala dosta obožavatelja; ali nijedan od njih nije joj duševno dorastao, nijedan se nije usudio zaprositi ju, jer je svaki znao, da bi to bila »messalianca«, a na njegovu štetu. S njome razgovarati bila je prava raskoš sve dotle, dok ona nije dublje zaronila u razgovor; tada bi nastao čas, gdje njezin štovatelj ne bi više podoban bio pratiti tok njezinih misli, ne bi više znao odgovarati na njena pitanja, a oko njenih usana počeo titrati neki božanstveni, zagonetni posmijeh, od kojega se njemu čelo znojem oblilo. U takovoj je prilici nastojao svaki da se što časnije udalji od te neodoljive sile, koja je iz njena bića poput munjine i privlačila i odbijala. Njezin najljubazljiviji oproštaj i odzdrav u takovu slučaju zvonio je u duši dotičnoga kao: *Vae victis!...*

... Kad ocijel i kremen jedan o drugoga kresnu, onda bude vatre; taj ocijel i kremen bili su Marijan i donna Ines. Došlo je ono, što je moralo biti: Marijan je oženio lijepu đeneralovu kćer! Na svijetu ima osoba, koje tako neodoljivo pripadaju jedna drugoj, da ih je svijet već združio, dok se one same nijesu možda još ni vidjele; to su one ženidbe, za koje se veli, da su još u nebu sklopljene. Da se donna Ines ma za koga drugoga udala, bilo bi razgovora i prigovora kao obično takovom zgodom, - nu ona se je udala za Marijana, a to je bilo nešto tako naravno, da se je dogodilo samo ono, što je svatko unaprijed predmnijevao i proricao.

U ukusno uređenom stanu živjelo njih dvoje kao dva božanstva; njezin duh nadahnjivaše te krasne dvorane nekom veličajnošću i otmjenošću, koja je u srcu svakog posjetnika neko smjerno i tjeskobno čuvstvo rađala; svakomu je bilo, kao da je izgubio polovicu samoga sebe, čim je stupio pred krasnu gospođu, a ona mu onom otmjenom grandezzom, koja se ne da oponašati, pokazala rukom, da sjedne do nje na mekoslon. Njih dvoje živjelo, kako rekoh, kao dva božanstva, neovisna jedno od drugoga; oni su bili dvije jednako velike oline, a da bi jedna drugoj bila podređena; bili su si premci i u duševnom i u tjelesnom obziru, a da bi jedno od drugoga ovisilo. Oni se nijesu samo ljubili, njih je vezalo međusobno štovanje, kakovo ljudi niže uglađenosti i ne poznaju. To međusobno štovanje bilo je veće, nego ljubav sama; iz ljubavi uvijek se može izleći ljubomor, sumnja, dočim iz poštovanja ili nikada ili vrlo rijetko. Nu zato opet kod njih nije bilo one djetinje srdačnosti i nevine otvorenosti, koju onako jasno odaje mladi, ljubeći se par, bio kod kuće, bio u tuđem društvu. Kad bi Marijan u podne došao iz ureda, dočekala bi ga donna Ines odmjerenom ljupkošću kao svakoga drugoga gosta, te tko ih nije poznavao, jedva bi pomislio, da su muž i žena.

Mnogi su mislili, da će se negdašnja ponosita djevojka, čim se udade, baciti u trošak i luksus; mnogi su se opet nadali, da će im ljubavna laskanja, kad donna Ines bude ženom, biti saslušana, - nu prevarili su se i jedni i drugi. Njena plemenitost našla je oduška u drugom pravcu, a ne u onom, koji su oni očekivali i željeli. Iz njena kao kristal bistroga govora mogli su se svi ubrzo uvjeriti, da nije trpjela i najmanjom dvoličnošću natrunjene riječi, a nekmoli da sluša ljubavna očitovanja. I to je bio nov povod, da je Marijan i po drugi put dobio pridjevak sretnoga čovjeka. A on je i bio - i sretan i zadovoljan! Samo jedna u dubini duše sakrivena želja osta mu dosada neispunjena; već je pet godina bio oženjen, ali nije imao odvjetka! Prve četiri godine sve se nadao i očekivao, a kad je prošlo to vrijeme, a on se već naviknuo dosadašnjemu životu, onda i ta želja počela sve pomalo trnuti u njegovu srcu. Donna Ines znala dobro za tu njegovu želju, znala je to, kako je on prve godine njihova braka, kad bi mu prijatelji nazdravili i poželjeli vrijednoga potomka, u svom zanosu odgovorio: - Tu djecu rada bih ja vidio! - misleći pri tom na svoju i ženinu ljepotu. Ta njegova riječ udubla se u njeno srce dublje nego ikoja druga; bilo je časova,

te si je u dubini duše spočitavala, da nije kadra udovoljiti njegovoj vrućoj želji, da nije donijela svomu mužu najglavniji atribut, koji ženu čini ženom. Jedina joj utjeha bilo jedno Radetićevo pismo, u kojem prijatelj prijatelju piše, da to nije ništa neobično, da brak prvih pet, dapače deset godina ostane besplodan, i da taj slučaj ne isključuje, da poslije nekoga vremena ipak bude blagoslova Božjega, - a takovoga da će sigurno biti danas-sjutra i u Lucićevoj porodici.

Radetić nije baš tako često pisao Marijanu, nu zato su njegova pisma bila izvanredno dugačka; a pisao je onim mekim, simpatičnim načinom, kako samo ljubeća mati svomu djetetu pisati može; po samim tim pismima mogao ga je čovjek zavoljeti.

Premda nije donna Ines poznavala muževoga prijatelja, ipak ga je uvelike štovala. Ona je potpuno shvaćala ono njegovo plemenito oduševljenje za znanost i čovječanstvo. Ona i Marijan razgovarali su malone svaki dan o njem, te je Radetić bio neviđeni, duševni prijatelj Lucićeva doma.

Najednom stignu od Radetića veseo glas; njegova pukovnija doći će pod jesen na vojničku vježbu u Slavoniju, pa će se tom prilikom prijatelji nakon toliko godina opet vidjeti. Na tu vijest zakrijesilo oko donne Ines sjajem, kakova Marijan na njemu nije do sada još vidio: sva nježnost ženske duše zablistala u tima očima, cijela je postala divnim djetetom, na kojem je sve zagonetno, i veselje i anđeoski smiješak i ljupki sjaj očiju... Marijan je već od nekog vremena opažao na njoj neku neizvjesnu uzbuđenost, neku tihu zamišljenost, nu sve je to bilo tako nestalno i tajno, da se nije dalo prosuditi, potječe li to iz njene nutrine ili je samo odraz svjetla na njenu obličju.

Sredinom rujna vraćala se Radetićeva pukovnija sa vježbe, pa je imala u našem gradiću podrugi dan počinka. U čast pukovnijskomu zboru priređena je te večeri kod nas plesna zabava, jer vojnici su odvajkada u slavonskoj krajini najmiliji stalež. Na zabavi toj bila i donna Ines, sjajući sva kao božica, i Marijan sa tako željno očekivanim prijateljem liječnikom. Radetić u onoj lijepoj vojničkoj odori, sa crno svilenom bradom, sa snježno bijelim punanim rukama, sa visokim zamišljenim čelom, bio je u svakom pogledu zanimljiv čovjek; već samo njegovo ponašanje i meki izgovor morade bolesnika osokoliti i napol ozdraviti. Donna Ines prosjedjela je cijelu večer s njime, a vidjelo im se, da se shvaćaju i razumiju do u dubinu duše. Inače omiljeli doktor bio je te večeri trn u oku časničkomu zboru, jer donna Ines osta na sve laskave poklone ljepušnih poručnika i gluha i slijepa.

Odmah poslije ponoće pođe Marijan kući. On ni sam nije znao, što mu je, nešto ga je smetalo u grudima; koliko je i hotio, da zatomi misao u sebi, da je ljubomoran na Radetića, ipak mu je ona sve to žešće kidala moždane. Ta ga je misao tako zbunila - premda nije nikako htio u nju vjerovati, - da za cijeloga puta, od gostione do kuće, nije sa ženom svojom ni riječi prozborio. Pa čudnovato, i ona sama, inače uvijek vesela i duhovita, šutjela je mramorkome, koracajući nijemo uz njega, kao da ga ni nema ondje. Svako od njih pustilo uzde svojim mislima, ne htijući ih niti riječcom buniti. Tako su i do kuće došli i raspremili se, i jedva jedvice, kao da im je grlo bilo sapeto, zaželješe jedno drugomu »laku noć!« Nijesu si pravo smjeli ni u oči pogledati, te brže ugasiše svjetlo, samo da se ne vide; bilo im je, da u mraku mogu bolje sakriti njima samima neobične misli, štono im te večeri u glavi nikoše.

Kad su se ujutro ustali, pogledaše se bojazljivim pogledom, nasmijehnuše se jedno drugomu nježnim, stidljivim posmijehom, kao da se pitaju: - Jesmo li to mi, oni isti, koji smo dosada bili? - Vidiš, da sam ja ona ista koja sam ti uvijek bila - glasio za odgovor njezin posmiješak, nu on njoj ne uzmognu dati posve jasnoga odgovora; još se nije povratio čisti mir i radost u njegovo srce, mada je i nastojao, da bude vedra lica kao uvijek.

Nato ode on kao obično svaki dan za poslom.

Pukovnija imala je u jedanaest sati krenuti dalje; u kasinu bit će oproštaj. Oko desete krene Marijan onamo, da se oprosti s prijateljem. Došavši u kasino, nađe sve na okupu, samo Radetića nije bilo. On ga počeka po sata, pa kad liječnik ni za to vrijeme ne dođe, predomisli se Marijan i pođe kući. Mislio je, da je prijatelj došao do njega, da se oprosti s njegovom suprugom; nu mislio je i nešto drugo, i to nešto drugo, što mu samomu nije bilo posve jasno, što ga je peklo poput pakla i počelo buditi onoga demona u njemu, gonilo ga, da kao mahnit srta kući.

Stupivši u prvu sobu i ne našavši nikoga unutra, pođe po debelom sagu u drugu; ušavši unutra...

On ni sam nije znao, što je kašnje iza toga časa bilo. On je vidio svoju ženu, gdje leži na mekoslonu, lica pokrivena rupcem, i vidio je prijatelja svoga, koji mu je - kako mu se čini - pružio ruku i rekao: - Marijane, ja ti čestitam!... - Pa kad još uvijek izvan sebe ne uzmognu pojmiti, što oko njega biva, i kad je vani trublja zatrubila, da pukovnija polazi, onda samo još oćuti topli prijateljev poljubac i besvijestan osta sjedeći na naslonjaču. I ona je još uvijek ležala na mekoslonu pokrivena lica sve dotle, dok Radetić nije otišao, a kad je digla rubac s očiju i u nakani, da pade Marijanu oko vrata, i taj čas vidjela njegovo izobličeno lice i bijesan pogled, kako ga je poput divlje zvijeri ustrmio na nju, osta kao ukočena na svome mjestu. Pa kad on ne htjede ni riječi prozboriti, nego sve većma od jarosti drhtati i mrzlim znojem znojiti se, - ustade ona s mekoslona i pogledavši ga svim prijezirom ženske duše, ode u svoju sobu.

Tako je prošlo punih pet dana, a da njih dvoje nijesu riječi prozborili, da si nijesu u oči pogledali. Ona je dobro znala, što je njemu, - on je bio ljubomoran, on je mislio, da je ona Radetiću poklonila svoju ljubav. On je to uistinu mislio, - ona mu je bila vjerna, kao prvi dan, kad su se vjenčali! I to uvjerenje, da je o njoj mogao samo jedan časak posumnjati, gdje je njena ljubav naprama njemu bila kroz pet godina čista kao kristal, - ta njegova malodušnost, to obescjenjivanje njene vrijednosti, napunilo ju takovom mržnjom naprama njemu, da je taj čas pred njenom dušom tako jasno bilo, tako razgovijetno govorilo: među nas je pala tvoja sumnja kao more među dvije zemlje, - a sada već nema te sile na svijetu, koja bi opet jedno drugomu u naručaj bacila.

Peti dan, kad su mučeći sjedjeli kod objeda, a listonoša donio poštu, pregleda ona letimice listove, i poput lavice zgrabi jedno pismo, pruži ga Marijanu, pa drhtavim, svečanim glasom reče: - Govorite sada! - i baci list preda nj. Pa kad on, sav zbunjen, list otvori, i što ga dalje čitaše, sve to većma blijedjeti poče, - onda ona još jednom viknu glasom punim svete srdžbe: - Govorite sada!

Jedva da je izrekla te riječi, a krv joj sune na usta; nu unatoč tomu okrenu se i svijesna o svojoj potpunoj pobjedi, ode majestetičnim korakom od njega.

Izvan sebe i dršćući od uzbunjenosti Marijan jedva jedvice pročita i shvati Radetićev list, u kojem mu prijatelj čestita, da je njegova divna žena - noseća i da mu on jamči, da će za 6-7 mjeseci biti sretan otac, pa da mu se je njegova jedina želja eto ispunila!

Iz te besvjestice, iz te smjese raznih strašnih čuvstava i muka, prene ga crvena mrlja krvi na bijelom stolnjaku. Ta crvena mrlja rashladi i osvijesti ga u tili čas; kao u svjetlu munje pregleda on u tom trenutku događaje zadnjih pet dana, pa sav poražen ode i klekne pred njena vrata, moleći ju i zaklinjući, da mu oprosti, ali ga ona ni ne pusti k sebi.

Kao što mu je sreća negda širom otvorila svoje dvore, a da on ni sam nije znao zašto i kako, tako se sada zatvoriše pred njime za uvijeke vrata te čudne, hirovite božice, - a radi česa? Malo ne radi ničesa!

I tim je moja pripovijest dovršena - - - -

Ono devet mjeseci, što su još skupa živjeli, nije bio život, nego puko vršenje životnih funkcija; u njenu srcu umrla je ljubav, a žena sa srcem i značajem donne Ines ne može bez ljubavi živjeti. Muškarac, ma kako ljubio svoju ženu, ima još i drugih predmeta, koji su mu sveti, bila to sad znanost, sad umjetnost ili što drugo; njegova je ljubav podijeljena, općenita, - dočim žena, kad ljubi, koncentrira svu svoju ljubav u jednom jeditom predmetu, pa nestane li za nju te ljubavi, onda nestaje i nje same. U dnu duše rodila bi se donni Ines od časa do časa želja, da nastavi onaj divni život, koji je pet godina poput slatkoga sna uz Marijana proživjela, - nu onaj njegov zvjerski pogled, ono od srdžbe iskrivljeno lice, i to baš u onom najsvetijem času, kad joj je doktor Radetić potvrdio slutnju, da će za pol godine pokloniti ljubljenomu mužu čedo, taj čas, koji joj je kao trn smetao u srcu, kao odurna magla lebdio pred očima, napunio joj je dušu tolikom mržnjom, da joj se je Marijan ogadio tako, kao još nitko na svijetu...

Marijan je razabrao, da je propao za nju: onaj njezin božanstveni, grobni mir na duhovitom licu (koje je vidimice ginulo), pekao ga je kao otrov u srcu, nu on se nije usudio niti riječcom taj njezin mir smesti. Jedina mu utjeha bila, da će ih čedo njihovo jedno drugomu opet približiti, da će ljubav naprama djetetu i njihovu međusobnu ljubav osvježiti i iznova oživjeti. Ali - sreća je jednom okrenula leđa Marijanu: donna Ines rodila je mrtvo čedo!

Poslije poroda oslabi Ines posvema; pod silu i protiv njene volje poslaše je u Gleichenberg, - bolje nego ikoji liječnik znala je ona, da za nju zdravlja i života više nema. Na svu Marijanovu nježnost i brigu, kojom ju je njegovao, ona se je ljubazno zahvaljivala, kao što se zahvaljujemo onomu, koji nas iz milosrđa dvori, a znade dobro, da mu truda ne možemo niti jednim jeditim novčićem naplatiti.

Kad je ona otišla u Gleichenberg, a on se prvi put našao sam u onim pustim, velikim sobama, gdje je toliko sreće doživio, - tad se to tako silno kosnu njegove nježne, duboke duše, da je pao u nesvjesticu i bulaznjenje, koje je tri dana potrajalo. Nu to je bio samo trenutačan, prolazan uzdrmaj premekih živaca, - a neka nada, neko vjerovanje u negdašnju sreću opet ga pridignu i osvijesti.

Nu kad se je donna Ines poslije šest nedjelja povratila iz Gleichenberga, jedino da umre kod kuće, onda on pade u melankoliju, koje se kraj sve marljivosti, kraj svega silovanja na rad ne uzmognu otresti. Na večer, kad već umoran nije mogao raditi, a ni usnuti, lati se vina; samo da uguši crva, koji je u njem neprestance rovao; ali uzdrmani živci nijesu podnijeli ni dvije-tri čaše vina, a on onda, umjesto da ga san savlada, stade bulazniti, neka bjesomučna sila istjera ga napolje, te mašući rukama obilazi ulice pjevajući i plačući ujedno. Sam pravi stihove i sam im pjeva napjeve; tako to potraje do ponoće, dok od fizičkog i duševnog umora ne klone; negda dođe do svoje postelje, a negda se i na ulici sruši i zaspi - - -

Da te nisam nikad tako
Milovao vruće, jako -
Ne bih moro plakat sada,
I pogibat s teškog jada...

Vienac, Zagreb, 1890.

Tena

Pripovijest

I.

U šesnaestoj svojoj godini bila je uzrasla i tanka, kao da je iz vode iskočila, i činilo se, da će biti preveć visoka, pa su joj drugarice već počele prišivati kojekakova nelijepa imena. Lice joj bilo ponešto mrko, sa onom neizrazitom bojom, kadano se još nije moglo znati, hoće li biti blijeda crnka, ili rumeno-bijela. Takova nerazvijena, nije se u prvi čas nikom osobito sviđala; nu tko ju je pomnije promotrio, vidio je da joj je lice pravilno u svakom potezu, nos ravan i sitan, čelo slično srpu, istom se počelo u gornjoj polovici bjelasati, donji dio lica pružio se ponešto u duljinu i tek se počeo zaobljivati, nijedna kost, nijedna crta nije mutila nježnog, pravilnog sklada cijelog obličja. Nu lice bilo samo još mrtvo, bez oživljujućega daha; samo mrke sjajne oči kao da su prerano sazorjele, poput mirisa u poluzelene voćike, te odavale, da će one pravilne crte, dok se ispune, dok se izravnaju i ožive bojom prve mladosti, stvoriti ljepotu, kakovom narav zna uresiti samo rijetke žene. Tko ju je vidio zažarenu od žege ili posla, taj je bez dugog razmišljanja rekao da će biti ljepotica; a tko ju je opet zatekao ozeblu i pomodrjelu, taj ju je sažalnim okom pogledao, kao da gleda tešku bolesnicu. Nije bila od onih preranih ljepota, nego od onih, koje se pokasno razvijaju, ali tim savršenije.

Mati joj bila boležljiva, pa je jedva čekala, da digne svoju Tenu (Tereziju) do osamnaeste godine, da ju uda, makar ona drugi dan poslije svadbe umrla. A imala je mati i radšta da se žuri sa Teninom udajom, jer ostane li iza nje neudana, sam Bog znade, što će od nje biti kraj onakova oca, kakav je Tenin bio. Jerko Pavletić bio je lijenčina, nemarišan čovjek, koji je i sebe i sve okolo sebe prepuštao milosti Božjoj, a k tomu još onaj kukavni dobričina, koji će društvu za volju i kapu svoju zapiti. U hrvatskoj Slavoniji nisu rijetki takvi ljudi. Kao što je polako išao, tako je polako i mislio, i radio, i jeo kao da ne radi on sam toga, nego kao da ga netko potiskuje. Da mu nije bilo žene, po njemu bi kuća ostala i bez ruha i bez kruha; žena mu je bila od onih rijetkih žena, koja je i kruh mijesila i konje napajala i za kućnu krajcaru se brinula. A kada bi joj dozlogrdilo, spopala bi čovjeka za ramena pa ga prodrmala, kao da joj je dijete a ne muž: - Ma zar te nije pred Bogom i pred

ljudima stid, da ja ovakova crknita radim i za tebe i za sebe, a ti se protežeš kao mačak pod slaninom? Diži se, nevolja te odnijela!

On bi na to samo pljucnuo, pomaknuo kamiš iz jednoga kraja usta u drugi, nasmijao se onako lijeno, - kao da mu je i to teško bilo, i kao da ne može pojmiti, čemu li ga ona tjera na posao! Ako joj takom zgodom pođe za rukom, te ga zbilja otisne onda i Bože pomozi; ali ne bude svaki put tako, nego on ostane, gdje je i bio, samo pokima glavom i smrsi štogod jezikom, a onda mora da zašuti, jer ako mu još koju riječ prigovori, to se on digne, pa kao da će se latiti posla; tobože šušne ovdje-ondje ponešto, a uistinu on to gleđe, kako bi neviđeno umaknuo iz dvorišta, pa onda ravno u gostionu. A sada me čekaj, draga ženo, do preksutra! Drhtalo mu srce od veselja, što ju je prevario. Nu obično, nije ga mogla dočekati, nego je morala sama ići po njega, te ga koje silom, koje milom kući dovući.

- Ode po Jerka! - govorilo se po selu, kada su ju vidjeli, kako ravnim i odlučnim korakom ide prema gostioni.

Eto takav je bio! A da je takav bio, nije samo on i njegova troma narav kriva bila. Dok je jošte opstajala zadruga Pavletić, on je bio svinjarom; za cijeloga zadružnoga života on nije ništa drugoga znao raditi, doli čuvati svinje. Kada se je zadruga raspala, bilo je njemu trideset godina, i sada preko noći morade, da od svinjara postane kućegazda, gospodar. A on ne zna ni kako se plug drži, ne zna ni kola rastaviti, ne ima pojma, da svatko mora porez plaćati! Do sada nije on svega toga ni smio, ni trebao znati: kućegazda ga je opredijelio za svinjara i time je zadaća malone cijeloga mu života unaprijed odsječena bila. On je svako jutro dobio svoj komad kruha i komad slanine, te ga nije bilo briga, imade li u žitnici jošte brašna ili nema, nije ga bilo brige, otkle kućegazda smaže krajcaru, da na jesen svima kupi odjeću i obuću; nije ga bilo brige, je li se dalo poorati i posijati, je li marva gine ili se plodi.

Zar je sada on kriv, što je sva ta silesija posla najedanput grunula na njegova leđa, da mu se je sav život uzmiješao sad iza onoga plandujućega drijemeža, da najednom postane čovjek, koji se u sve razumije, u sve, od sjetve pa do žetve? On je do sada bio sličan stupu, koji je uz ostale stupove držao ogromnu zgradu - koja se zvala zadruga - na sebi, nu sada, kada dignuše krov, kada razrušiše brvna i gredice, nije ni on mogao sam o sebi opstati, jer ga nisu tako ni namjestili da sam o sebi stoji, nego tako da jedan drži drugoga. Čim su ga malo rasklimali, odmah je i pao.

Zar je čudo, da je taj nagli prelaz pomutio sve njegovo dojakošnje pojimanje o svijetu, da je taj društveni prevrat njega survao u ponor, u kojem se nije znao ni maknuti, te se napokon podao onoj mrtvoj nemarnosti, onoj ledenoj besćutnosti za sve, što je oko njega?

U takovim prilikama odrasla je Tena. Nu taj domaći život nije imao nikakova upliva na nju; prvo zato, jer to nije bilo ništa izvanrednoga u selu, a drugo jer ona nije bila tanje ćudi, a da bi je se takova što dojmiti moglo; uvrgla se posve u oca.

- Što će biti, Tena, od tebe kada ja umrem? - znala ju mati požaliti.

- A što bi bilo? Bit će što i sada - odgovorila bi ona glasom, kojim niti je žalila majku, niti sebe.

Kada je nastupila sedamnaestu godinu, poče se raspupavati i to tako naglo, da je svaki dan drugačija, svaki dan ljepša bivala. Ona, sve do sada uspavana životna snaga, briznula najednom u sav mah; u visinu nije više rasla, nego se samo zaokruživala, dokle god joj nije punoća sa visinom u potpuni sklad došla. Seoski ženskari baciše na nju oko, te pođoše oko nje optrkivati. Mati je znala, koji je čas kucnuo, pa ju je čuvala i branila, kako je najbolje znala. Bilo je i momaka, koji joj ponudiše ruku, nu njoj bio jedan kao i drugi. Majka je pričekala jedan časak, da vidi, kojega će ona izabrati, nu kada se naposljetku

uvjerila, da iz njenoga srca ne izbija ni napram jednomu ljubavni žar, izabere ona Jozu Matijevića, momka i dosta uglednog i dosta imućnoga. Tena niti se je osobito radovala, niti branila proti materinjem izboru; ta njezina hladnoća u čas, gdje bi trebala, da kipi, nije se materi baš svidjela, nu ipak joj odlanulo, jer je znala da ju Joza voli, i da je Matijevićima u volji.

Majka je malo zatim umrla.

Tena nije puno plakala za njom, jedno već zato, jer nije bila plačljive naravi, a drugo, jer joj je sada bilo u srcu kao čilom konju, koji se oteo i odletio na prostrane njive i poljane u zlatnu slobodu...

Tena kao da do sada nije ni mislila svojom glavom, ni ćutila svojim srcem; vođa njezin, pokojna mati, zastirala je svojom osobom, svojom naukom cio put pred njome, te ona od cijelog svijeta nije ništa ni vidjela, ni čula, doli jedine svoje matere. A sada najednom puče joj nedogledan vidik pred očima, a ta neizvjesnost salijevala se u jedan jedini pojam: ja sam ja; sve što je na meni, moje je!... Kolika li ju je slast obuzela, kada je oćutila da će sama ravnati svojom voljom, svojom mišlju, svojim tijelom... A ono crno njezino oko zasjalo, raširilo se, kao da kani cio svijet uhvatiti u svoj okvir, pa ga upiti u bujne mlade grudi. Podrhtala je na pomisao, da je sada sav svijet njezin.

U taj čas razmjestiše se austro-ugarske čete po cijeloj Posavini, da u zgodan čas pređu u Bosnu. U Jerkovoj kući smjestiše vodnika Jaroslava Beraneka. Mladomu tomu čovjeku malo nije pamet stala, kada je ugledao Tenu. Misao, slična onoj, da je ljubimac bogova, što baš njega smjestiše u tu kuću, bila je prva koja mu je sinula glavom. Kao vojnik prošao je kroz mnoge gradove i sela, mnogoj je djevojci zavrtio mozgom, u mnoge je krasne oči zavirio, ali na divotu, kao što je Tena, nije naišao. Tena, ta bajna djevica, opčarala ga u prvi mah, i srce mu silno kucalo od radosti, jer je bio uvjeren, da je dražesna Tena nedužno djevojče, nježna ružica, kojom će okititi on svoje puste čežnje. Srce bi mu zaigralo, kada bi pomislio, da će on prvi srkati med sa njezinih rumenih usna, da će on prvi obljubiti ono milo lišce. Da, presretan bijaše, što je uprav njega zapala ta sreća!

Kada ga je Tena onako cifrasto počešljanoga, na kicošku naherenom kapicom, s tankom virginijom u ustima, s crljenom vojničkom knjigom za izbočenim prsima prvi put ugledala, i opazila, kako ju on bezobrazno-ljupko promatra i važe, onda samo što ne prasnu u veseo smijeh, samo što mu ne reče: evo me, tu sam, govori, ako si momak!...

A onaj plamen, što joj je taj čas izbijao iz očiju, potvrđivao je njemu onu njegovu misao, da je ona već njegova... I on joj je zbilja progovorio, i to toli drsko-umiljato, kao što joj njezin Joza nigda nije znao govoriti. Kao što je ona njega prvim pogledom, tako je on nju prvom riječju osvojio.

Kada je Joza druge večeri došao k njojzi na divan, bilo je njoj, da mu kaže: a tko si ti i po što si došao amo? Pričinio joj se takav neznatan, takav budalast, da joj je bilo, da mu se u pol lica nasmije. Gdje bi ona pokraj vodnika mogla samo jedan časak misliti na Jozu! Ovaj joj govori i pripovijeda, što joj i svi momci u selu pripovijedati imaju; kaže joj, da ju voli, zapliće i jezikom i mišlju, kada mu ona oštrije pogleda u oči, - a ovaj joj priča o čarobnim gradovima, sjajnim svečanostima, od kraljeva i đenerala, tetoška oko nje, sjekne ju pogledom, da joj krv stane, te ona kao polumrtva, bez snage, tek se nasloni licem o njegovo rame, a on ju onda miluje.

Ona je zbilja ljubila, ljubila prvi puta. Da nije vidjela vodnika, ona možebiti za cijeloga svoga života ne bi ni znala, što je prava ljubav. Na selu, gdje svatko svakoga pozna, gdje si od malih nogu odrasao sa onima, koji u isti čas počimaju ljubiti kada i ti, gdje su uvijek jedni te isti, na kojima si vidio svaku i najmanju promjenu u tjelesnom i duševnom raz-

voju od djetinstva pa do muževne dobe, za te osobe ne može srce da plane pravom, božanskom ljubavlju, tu ljubav istiskuje svakidanje poznavanje, tu je navika - smrt ljubavi. Da ona plane, treba joj neviđene dosle osobe, nepoznatog glasa, neobičnog pogleda, novih riječi.

I on je nju ljubio, ako i ne prvom ljubavlju kao ona njega, ali ipak ljubavlju, od koje nije nijedno drugo čuvstvo njegovo naprama njoj jače bilo. On je bio Čeh (cijela pukovnija bila je češka) i još neoženjen, te joj za stalno obećao, da će ju oženiti, čim se vojna dovrši; on će prodati sve svoje, što ima, pa doseliti se k njoj. On joj je pričao, kako se kod njih gospodari, kako se radi i štedi; kada bi on imao petnaest rali zemlje kao njezin otac, on bi za dvije-tri godine bio prvi gazda u selu. Nije se dosta mogao načuditi zapustjelim plodnim livadama, zanemarenom voćnjaku, razrušenoj staji. On je plivao u dragosti, kako će on sve to urediti, da će biti u redu kao u košnici...

Ona ga je slušala, ali nju nije smisao njegovih riječi ni najmanje zanimao, ona je živjela o zvuku njegovog glasa, o mirisu njegovog bića, o pogledu njegovog oka. Za sve ostalo bila je ona i slijepa i gluha. Što će njoj budućnost, kada je on i sada i uvijek uza nju? Zar ima kakove prošlosti, kakove budućnosti, zar nije sav taj život samo jedan jedini slatki čas? Što je to budućnost, što je to vjenčati se, što je to biti muž i žena? Čemu sve to, kada je on i tako vjekovito u njezinim očima, kada nju nešto veže uza nj, što je ljepše i trajnije, nego li ikoje vjenčanje, kada ona živo osjeća, da je jedan dio njegovog života?... Oh! to su bili divni i sretni dani! Ili duvao sjever, ili mlatila kiša, - svega toga ona nije opažala, njoj je uvijek sjalo ono slatko sunce! U toj sreći, ona kao da je zaboravila na svoju osobu, ona nije ni opazila da se je razvila u savršenu ljepotu, da je iz njenog lica blistao čar proljetne prirode, da je cijelo njezino tijelo odisalo mirisnim, bujnim životom poput rascvjetalog ružinog grma. Ona nije sve to vidjela, jer je njoj sav svijet bio lijep, toli lijep da ona u toj duševnoj ljepoti nije ni opažala svoje tjelesne ljepote. Ona nije ni znala da živi, a to je vrhunac ljudske sreće. Dani njezini tekli su jedan kao i drugi, ona nije ništa neobičnoga u svojoj ljubavi doživjela, sve je bilo jednostavno, svakidanje, bez ikakovih osobitosti, bez promjena i zaprijeka. A gdje bi i bilo, kada je ona s njime živjela pod jednim krovom, jela iz jedne zdjele, pila iz jedne čaše? A nije ju nitko ni prekoravao radi njezine ljubavi, niti joj je itko zavidio. Opažalo se doduše u selu, da sve ljepša biva, da joj neće biti ravne, ali u taj čas nije za to nitko mnogo mario, jer mnoge žene i djevojke u selu imale su svoga vojnika - ljubovnika, sve je bilo zadovoljno i sretno! Sve da joj je i mati živa bila, ne bi ni ona toj ljubavi na kraj stati mogla, jer dolaskom vojske nahrupila je ljubav kao pošast, koje nitko ne zapriječi. Ne samo Teni, nego cijelomu selu bili su ti dani neprekidna svečanost, svakdanji sajam, vesela svetba...

Napokon došao čas rastanka: stigla vojništvu zapovijed da valja kod Brčke preći u Bosnu. Sada nasta graja, jauk i naricanje. I Tena je naricala; suza nije imala, ali crljene, nabreknute oči, blijedo lice, ukočen, tumarajući pogled kao u luđaka, sve su to bili svjedoci, da joj se srce kida iz dubine. Prvi dan bila je kao obumrla; niti je jela, niti govorila. Istom drugi dan trgnu se životom: cijelo popodne probavila u selu, a u noći, pred polazak, kad je on već spavao, prekrsti ga ona triput, i sveže mu sitnu sliku Majke Božje i još nekakav smotak oko vrata. I dok je on spavao, ona je molila nad njim molitve, kakovih ne ima u nikojem molitveniku, već molitve kakove smišlja ljubeća, uzdrmana duša. Poslije te molitve kao da joj je olakšalo, minula je ona prva besvijesna bol, te ona vedrog pogleda očekivala čas rastanka.

Kada je ranom zorom bojna trublja zatrubila, nisu samo vojnici skočili na noge i pripravili se na polazak, nego sve što je u selu živoga bilo. Uz vojničku prtljagu vozio je Posavac sve što je najboljega u svojoj kući imao, da zadnji puta pogosti vojnika polazećega u boj.

Za pukovnijom vojnika pako išla je pukovnija žena, sve obučene kao da prate brata na groblje...

Na blatnoj nizini ispod Brčke ugleda još jednom svaka svoga, a kada iz Brčke sa vitoga tornja padoše prvi hici na slavonsko tlo i kada na taj pozdrav Uhatiusov top posla prvu svoju bombu preko Save, a lagani ratni brod uze krstariti po mutnoj Savi, u taj čas, kada se Brčka pođe dimiti i gorjeti, pređoše austro-ugarske čete Savu i stupiše na bosansko tlo. I dok su te čete koracale po tijesnim ulicama Brčke, dotle su ih pratili zadnji pogledi, pozdravljali zadnji uzdasi s onu stranu Save...

- Zbogom, željo moja! Zbogom, srećo moja...

II.

To je bilo nekako sredinom ljeta. Tamo pod jesen zavladao u selu opet prijašnji život, pjevalo se i obijestilo, nedjeljom igrali kolo kao i uvijek, samo pogdjekoja crna, svilena marama podsjećavala, da netko nekoga još zaboravio nije. Takovih je bilo malo, ali među tima bila je Tena: crna marama na glavi bila je svjedokom, da još misli na vodnika. Poslije Miholja naumiše Matijevići da budu svatovi, nu ona nije htjela ni čuti o udaji, a Joza se usprkos oženio s djevojkom iz drugoga sela.

O Svima Svetima pričeli dolaziti šumski trgovci, da izrade preko zime one lijepe hrastove, dike i ures Slavonije, koje su na dražbi kupili. Umjesto pukovnijskih četa zgrnu se sada čitava vojska radnika iz Primorja i Kranjske i rasu se poput mravi po velebnom hrastiku. Među trgovcima koji šumom trguju, bilo Bečana, Bavaraca, Engleza i Francuza. Zastupnik jedne pariške tvrtke bio je Leon Jungmann, rođeni Alzašanin. Eto njemačkog prezimena, ali imena i osvjedočenja francuskog. Čovjek to mlad, ljepušast, sitnih vatrenih očiju, crnomanjasto-bljetkaste puti, guste, tamne kose a plavih brkova. Hrvatski je govorio, u kratkim odsječenim stavcima, neke riječi i preveć oštro naglašujući, a neke opet gutajuć, te si morao istom obiknuti da ga posve razumiješ. Kao zastupnik velike tvrtke živio je Leon na gospodsku; za ured i stan iznajmio je najveću kuću, držao konje i finog kuhača. Ljepušast i galantan ubrzo je omilio mladom ženskom svijetu, te su mu se mnoge namitale. Nu njemu oko zapelo o onu veličajnu djevojku s crnom maramom na glavi, koja uz sve nutkanje nije te jeseni još zašla u kolo, nego samo postrance promatrala ples. Crna marama, kao snijeg bijele skute i oplećak, oči kao dvije munje, bljetkasto rumeno lice, jedva vidljiv porazan posmiješak, koji je tek lebdio na usnama ni ne dirnuv se velebne tišine sjajnoga lica. Takova je stajala do kola, kada ju je Leon prvi puta vidio. On već nije ni skidao pogleda s nje, dočim je ona njega tek ispod marame sjeknula okom, više iz dosade, što ju toliko promatra, nego iz izvjedljivosti. Dok je taj njezin mir nju veličao, njega je sve većma dražio.

On je ubrzo saznao, tko je ona i čija je. Još iste večeri poruči on po nju i po još nekoliko najljepših djevojaka, da dođu k njemu, da ih počasti. Pripravio im je cigansku glazbu i po izbor poslastica... Sve su došle, samo Tena nije. U sjajno rasvijetljenim i francuskim sjajem uređenim sobama one se obijestile, jele datulje i čokoladu, pile čaj i slatki liker, vješale se Leonu oko vrata, draškala ga svaka, kako je najbolje znala, samo da mu omili, nu on se samo smijuckao, radoznalo ih promatrao i pomišljao na - Tenu.

I sljedećih dana ju pozivao, nu ni sada ne htjede doći. Ostale djevojke ogovarale ju pred Leonom, da je soldatuša, da plače za vodnikom; uistinu pako bilo im je drago, da Tena

ne dolazi k Leonu, jer su znale, da im je najopasnija suparnica. Nije im ni to bilo baš pravo, što već triput dolaze k Leonu, a još nikako ne mogu na njemu raspoznati, koja mu je najmilija.

Dok su Primorci izrađivali hrastovu dužicu, dotle su siromašniji Posavčani pravili hvate od jasenovine i grabovine; među tima bio je i Jerko Pavletić. Prigodom isplate sjetio se Leon njegovog imena, te, opitav se kod poslovođe, sazna da je to Tenin otac.

- Recite vašoj kćerci da to nije lijepo od nje što neće da dođe k meni. Kada mogu druge djevojke, zašto ne bi mogla i ona doći? Na, ponesite joj ovo, i recite joj, da ju neću pojesti ako k meni dođe, govorio Leon u pol šale u pol zbilje, i pruži Jerku tri kutije raznoga slatkiša, a osim toga zapovjedi kuhaču da napoji Jerka i vinom i rakijom.

Kada se je Tena ujutro probudila i pred posteljom vidjela one kutije nemalo se iznenadi.

- A što je to, otkle to? - upita oca.

- Pogodi!

Ona se zacrljeni kao da si ju rumenilom polio, i pogodi.

- No, pa zar ti nije pravo? Druga bi jedva dočekala, a ti se nećkaš. Bilo bi već vrijeme, da izbiješ iz glave onoga soldata, baš je njemu stalo do tebe! Zar ne vidiš, što druge djevojke rade? - Jedva čekaju, da ih gospodin Leon pozove na večeru. Sinoć je svaka dobila svilenu maramu, a ti ideš u sedam sati u krevet kao kokoš...

- Jesi li ti poludio?...

- Poludio ja ne poludio, samo nije pametno od tebe, da ne ideš, kada te zove. Da vidiš, kako se kod njega sjaji i blista, da vidiš, kakove su tamo slike, kakovi su tamo ormari, zdjele i noževi, kako tamo miriše!...

I cio dan joj je prigovarao, što ne ide k Leonu, i cio dan joj je govorio, kako će joj dobro biti, kako se neće morati brinuti ni za marame ni za cipele, samo ako ode tamo k njemu.

I ona je otišla. On, otac, sam ju je odveo tamo.

Kada je stupila pred Leona, zasramila se, da nije znala ni ustiju otvoriti, tek pod silu nastojala, da se nasmiješi; nu kada je pregledala sav onaj neviđeni sjaj Jungmannovih soba, kada je čula, kako joj laska i udvara, kako ju nježno nutka sa ovim i onim, ona se brzo razabrala i osokolila. Ženska narav ubrzo nadjačala prvu sramežljivost, te ona u koji čas bila kao u svome. One sjajne slike sa divnim golim ženama, ona ogromna zrcala na svakom zidu, ona niska, široka, željezna postelja naslikana svakojakim cvijećem sa bijelim mirisavim jastucima i plavim svilnim pokrivačem, sve ju to zatravilo. Čas po čas, te se njoj već pričinjalo kao da je sve to samo za nju stvoreno, da je ona, njezino tijelo jedan dio te raskoši i sjaja.

Leon ju samo promatrao i vještački analizirao njezina čuvstva i misli u taj čas. On je vidio kako se njezina oporost i sramežljivost sve pomalo gubi, kako novi predmeti nova čuvstva u njoj rađaju. To su bili časovi u kojih mnoga žena pada i kleca pred silom i sjajem bogatstva. On je dobro opazio da se ona više divi tom sjaju, negoli njemu samu; on je tek u drugom redu dolazio, tek kao posjednik svega toga, ali je i znao da drugačije ne može ni biti ondje gdje se ljubav kupuje.

- No, kako ti se to sviđa? - upita ju on, siguran, da je već predobljena.

- Dobro, bolje nego ti.

On prasne u smijeh i poljubi ju u usta. Ona se sa toga poljupca samo lecne u duši, ali vanjština joj jedva jedvice pokaza da joj je taj cjelov nenadan.

A on je neprestance čavrljao, neprestance joj pokazivao ovo i ono, neprestance ju milovao, tako da ona nije ni imala vremena, da dođe k sebi, da dobro pomisli, što se to oko nje zbiva. Ona je bila posvema u njegovoj struji, snaga njezine vlastite volje izgubila se sasvime, te ona kao da je tumarala po divnim poljanama slatkoga sna...

Kada se je te noći kući vratila i sva uzburkana obraćala po postelji, ne mogavši usnuti, vrtile joj se po glavi misli slične onima, kada joj je mati umrla. Kuda slične! Onda još neiskusna djevica, koja je kao u magli tek nagađala slasti svijeta, a sada obožavana, svijesna svoje ljepote, srca već smirenog, koje je već duboko zaronilo u ljudsku narav prebirajući kao među voćem jednu slast i radost od druge. To prebiranje navratilo joj misao k onima danima prve njene ljubavi. Ej! koja li je ono blaga duševna svjetlost bila spram sadanjega ljeskanja, koje ti vid očinji zablištuje... Ona je danas ljubila drugoga čovjeka, ali u toj ljubavi nije bilo onog nadzemaljskog čara, kao negda, dok ju je cjelivao onaj vodnik! I u taj čas zasinula joj dosle nepoznata misao, da ima nešto u čovjeka, što se ne da ni zlatom otkupiti, ono nešto božanskoga, čime se srce samo jedanput može orajiti. Ta misao nije ju dugo zabaviti mogla; ona je sve to većma blijedila pod dojmom današnjih doživljaja, koji su još preveć novi i neobični bili, a da bi dopustili mjesta davnim uspomenama... I prebirajući i nadalje misli svoje i čuvstva, ona nakani da im poprati razvitak od onoga časa, kada joj je majka rekla da joj valja udati se, - ali nije nikako mogla slijediti tragove tomu razvoju. Ona je samo dvije točke, dva križopuća jasno i točno vidjela, ali stalne staze do njih nije naći mogla. Prelom sa Jozom Matijevića bio je časovit, silan, kao hitac iz puške, ništa ga ne bi moglo sastaviti, ali je i bio takav prirodan, takav nužan, da drugačije nije moglo ni biti. Ali ovaj drugi pad, ovaj drugi skok sa putanje, na koju je ljubav vodnikova ju navela i skoro godinu dana vodila, ovaj drugi nije joj se više onako prirodan i nuždan činio. Ona još nije točno znala, što ju je bacilo u Leonov naručaj? Da li očevo nagovaranje, da li Leonovo bogatstvo, ili ona neka neponjatna izvjedljivost, koja se skriva u najdubljem dnu ženskoga srca, - ili sve to skupa? A da nije prvo ljubila vodnika, bi li mogla učiniti ono, što je sinoć učinila? To joj se pitanje pričinilo još najzanimivijim u cijelom tomu prebiranju, i ona ga sto puta odgovorila sa »da« i sto puta sa »ne«. Pomisao na prvi sastanak sa vodnikom odgovorila joj sa odrješitim »nikada«; pomisao na sinoćnju večer kod Leona govorila joj drugačije. Napokon je razabrala, da nije sa svojom dušom i srcem načistu, da je nešto jačega, što ju naprijed potiskuje, te da se je ona toj nepoznatoj moći podala kao iver laganom talasiću, koji se njime igra, te ga sada k obali, a sada od obale prenaša.

I u toj misli je usnula, a kada se je probudila, bila joj je uspomena na sinoćnju večer toli slatka i draga, da nije pravo znala, što li je uistinu doživjela, a što samo sanjala. I ta slast podržavala se je cijeloga dana, te je ona nekim tajinstveno-ugodnim strahom dočekala večer i othrlila k Leonu.

Tako je proživjela zimu; bio to život sličan sjajnomu vatrometu, koji je jednako sjajan i kada se rađa i kada ga nestaje. Kao onda u slasti čiste, nepomućene ljubavi, koja nije ništa drugoga, nego samo izmjeničnu ljubav tražila, tako je sada živjela u raskošju tijela i neograničenih želja. Ona je imala, što god joj je srce zaiskalo, ona se nosila kao ni jedna djevojka u selu, ona nije znala, što je danas a što sutra, jedna radost izmjenjivala drugu. Ona nije znala, što su dani, što li su noći, ona je samo za onaj časak večeri, kada se je obukla što je znala ljepše, te pošla k Leonu; ona je samo znala za one raskalašene časove, kada je stupila u njegove tople mirisave sobe, te, osovivši junonski stas, sa onim izvjedljivim posmješkom, koji je više titrao u očima nego na usnama, stala usrijed sobe, i kao u čudu šaptala tiho tihano: a gdje si ti?... A dotle se on negdje sakrio, pa je ona morala sve sobe obići, dok bi ga našla. A i tada obijesti i smijehu ni kraja ni konca.

Svake nedjelje i svakog svetka dovela bi ona tri-četiri svoje najbolje i najljepše drugarice, te bi onda pri ciganskoj glazbi slavila ljepota i obijest slavlje, kakovog nisu ni elisejske poljane poznavale.

Ej! pusta ciganska glazbo, bezbrižna i lukava, slatka i obijesna kao cio život ciganski! Ti strasti budiš još neprobuđene, ti ih poput vignja rasplamsavaš u plamen, te već na pol utrnutu žeravicu nanovo raspaljuješ, dok sva u pepeo ne izgori! Sada si vatrena kao oganj, a sada cviliš kao vijor oko hladnoga šatora ciganinovog.

I dok su nje tri-četiri, rasplamane tom divljom glazbom, sad bezobrazno, sada kriomice - prkosno pokazivale zamamnije oblike svoga tijela, raskalašene bljeskutaje svoga duha, mamene popijevke sitnog grla, dok su one oponašale i oživljavale slike onih divnih polunagih ženskih likova, što su visjeli na zidovima, dotle je Leon sa još dvojicom-trojicom svojih prijatelja promatrao te bljeskove ženske ljepote, njega je mašta prenijela u onaj njegov obožavani grad »siromašnih lavica«, »gospođa s kamelijama«, njemu u taj čas bilo kao da nije u slavonskoj šumi, nego u »Naninom boudoiru«.

A onaj mladi, ljepušasti ciganin Đorđe, komu je tek na očima, na ponešto vitičavoj kosi i bisernim zubima ostao zadnji trag istočnog plemena, gusla, gusla, da ti se čini, i zadnju je kap krvi prelio u to gudalo. Kao pijan, kao lud poteče s njima, izvraća očima, potrzava tijelom, a kako se kolo oko njega kreće, tako se on bjesomučno sad sagiba, sad uspravlja, da ne možeš razabrati, ravna li on plesom ili ples s njime.

Dok je Leon hladnim pogledom promatrao ljepotu plesačica, vještački ocjenjujući, što je na ovoj, što na onoj ljepše, dotle je Đorđu ljubav zamaglila oči, te on nije nikoga vidio doli - Tene. Pogibajući od strasti, ona bi ga i udušila, da nije bilo onih gusala, u koje je salijevao burni oganj svoga srca; on se je zibao na vlastitoj glazbi, on se je u kolu postojano držao Tene, sada joj se pomičuć, sada sagibljuć, kao da bi rado, da ona uz one najtananije zvuke i šapat njegova srca čuje:

A gle žica - kako kuca,
A gle srce - kako puca!

Tako joj je on tiho pjevao i šaptao.

A ona, visoka, ohola kao jelen, uzrujana i rumena, odišući ružičinim mirisom, samo bi časimice sjekla okom po Leonu, da vidi, koju on najviše motri. Njoj je bio Leon kao i Đorđe, jer ona više nije znala što je ljubav. Ona je bila u onomu sretnomu raspoloženju, te je osjećala, da joj se svatko divi, da ju svatko ljubi, a ona da ne mora nikoga. Prije, dok je ljubila, uživala je svu slast i sreću ljubavi, ali i sve one boli i muke ljubećega srca: sada je bilo ono prvo, ali nije bilo ovoga drugoga. Bila je samoj sebi lagana kao ptica; nije marila, što toliki čeznu za njom, što joj Leon više puta ljubomorno zaviri u oči, što je Đorđe napustio i kuću i ženu, te kao lud mahnita za njom.

- Budite svi bogati kao Leon, pa ću onda biti i vaša! - Takova nešto odzvanjalo je u dubini njene duše, kad god je opazila, da ju muško oko požudno promatra. Kao što negda nije htjela da čuje za ikoga osim vodnika, tako ju sada sve izvjesnije obladavalo čuvstvo da ona ne pripada samo jednomu jedinomu čovjeku, i ta misao bivala joj svaki dan pitomija. Jednomu samo čovjeku pripadati, gdje joj se toliki nude, činilo joj se nepravedno. Iz njene duše sve je većma ponestajalo onoga svetoga plamena, koji je čuvao sliku jednoga jedinoga čovjeka, ne puštajući ni u blizinu ikoje drugo biće. U njenom srcu, u njenom pojimanju svijeta i životu nastala nova tvorba, njena čuvstva počela se u novom obliku kris-

talizirati, a taj oblik činio se njojzi sada puno prirodniji od onoga, kada je jedinoga vodnika ljubila.

Tu novu kristalizaciju njezinih čuvstava opazio je i Leon, jer on ne samo da je anatomički rasuđivao ljepotu njezinoga tijela, nego je potanko pratio i razvoj njenih misli i čuvstava. I akoprem su oni međusobno sve to bliže bivali, ipak je on opažao, kako njezin govor sve slobodniji biva, kako njezina čuvstva sve prostija i divljija bivaju, kako njoj svakim danom ponestaje onih mekanih, stidljivih izraza, kojima žena obavija golotinju tijela i duše svoje. Nu njemu nije baš puno do svega toga stalo; on nije u nju zaljubljen bio, ona nije bila njegova žena, ona mu je bila gotovo kao svaka druga, s tom razlikom da mu je krasota njenoga tijela ugađala ne samo očima nego i duhu. On nije ni za to bio puno mario da li ona njega ljubi ili ne; to je njemu bila deveta, gdjeno je znao, da ju po volji može milovati.

- Voliš li ti mene? - upita ju on kadgod, milujući ju bijelim punim rukama.

- A što ti ja znadem kazati! Više puta baš mislim: vidiš, kako ti je kod njega lijepo i dobro, a onaj soldat nije imao baš ništa, a ipak sam onoga volila, ja ne znam ni sama zašto... Bože moj, ala sam luda bila!...

A kada bi se na te riječi preko njegovog lica prevukao jedva vidljiv mrk potez, spopala bi ga ona za glavu pa privukla k sebi, te šaputala:

- Volim ja i tebe; ded pogleđi mi u oči, tako, lijepo, - je li, da te volim? - I pomilovala bi ga onako, kako se valjan lovački pas pomiluje, i poljubila bi ga dva-tri puta, i prasnula u smijeh, samo da taj razgovor što brže mine.

On je dobro znao da ona ljubi njegov novac, njegove lijepe sobe, i onaj burni raskalašeni život u tim sobama, ali to njega nije ni peklo ni snuždivalo, on je znao da nije ni tražio samotnu ljubicu, koju će presaditi u svoj vrt, nego ružu, koju će si zadjeti za prsa, da mu miriši i ugađa - jedan dan. On je nju volio toliko, koliko i zemlju, u kojoj je sada živio: on nije došao u Slavoniju, da ostane navijek u njoj, da bude članom te zemlje, da s njom diše i uzdiše, ne, on je došao, da se okoristi onim što je u njoj lijepoga, i vrijednoga, on je došao da se obogati u toj zemlji, a kada se obogati, onda da rekne: zbogom ostaj, lijepa zemljo, ja te više ne trebam, ja idem u svoj kraj, u svoj rod, da potrošim ono, što sam u tebi ubrao!... To isto je njemu i Tena bila...

Tena je u taj čas sjala u potpunom ženskom blistavilu; mladost i ljepota dosegla onu najvišu točku, koja se nigda više ne povraća. Bajnost mladenačkih sila povećavao bezbrižan život, izabrano jelo, čistoća - kupala se je svaki dan kao i Leon - te njena ljepota kao da neće uvenuti, kao ono cvijeće, što svakog jutra ljepše cvate.

Đorđe je mahnitao za njom; fanatizmom istočnjaka snivao on samo o njoj: ona je njemu bila »slađa nego mana nebeska«. On je znao za svaki njezin korak, on ju je izdaleka pratio, kada je išla k Leonu, i pratio ju kada se je vraćala odanle; on je radi nje dan na dan tukao svoju ženu, malu ciganku Marušku, a ona opet kraj svih udaraca neugasivom ljubavlju ginula za njime, za lijepim svojim Đorđem.

Đorđe je jedva dočekao nedjelju, da opet pođe k Leonu, da opet zagusla i nagne glavu do Teninih grudi, da opet jednom oćuti toplinu i miris njenog bijelog, bujnog tijela.

Jedne tople travanjske noći kada se ona samotnom ulicom vraćala od Leona kući, zaguslaše iznenada iza nje gusle tiho, ugušeno. Bio je Đorđe; ponešto ugrijan vinom usudio se tik za njom poći, i uze joj guslati melodije burne, strastvene, kakovih ni on, ni ona nigda čuli nisu. Guslajući tako pratio ju sve do kuće i ušao za njom u praznu sobu, i stao usred sobe i zacvilio o ljubavi i o strasti, te je bilo, kao da su gusle same nadahnute tim bjesomučnim čuvstvom te plakale i pjevale, kako samo srce u svojim dubinama neizrecivim

glasovima zaključati znade. A ona zanašajući i tijelo i dušu na krilima bjesomučne glazbe, talila se, drhtala, dok na posljetku ne podleže toj buri i strasti, te grčevito privuče Đorđa k sebi, da su mu opale gusle i lučac.

Sutradan, kada se je Leon dizao - on nije ustajao prije desete, - već ga na vratima čekala žena, te se silomice utisnula k njemu u sobu. On dobre volje kao uvijek, primi ju šaljivo, a ona poče mudro okolišati, kako bi mu odala tobožnju tajnu koju je već cijelo selo znalo, naime, da je Đorđe izašao iz Tenine kuće, kad je sunce već dobrano bilo poskočilo.

- Eto, vidite, kakovi su vam zahvalni - uze ona poput hvalisavog prodavača, - a plaćate ih, da ih ne bi ni car bolje plaćao, a oni gle što počiniše na - vaš račun! Sram ih bilo! Sada otvorite oči, pa pogleđite, kako vam ta ciganka vraća ljubav ljubavlju!... Umjesto da vas nosi na rukama kao zlato i mekanu svilu, a ona bitanga - pa da bi s kime, već s ciganinom!... Niste se sretno namjerili, ali da poslušate mene, dovela bih vam curu kao biser...

- Biser!?... Kao što si i ti i Tena! Hajde ti, moja draga, odakle si i došla, znam ja, što tebi treba -: novaca, novaca, sve ste vi jednake, sve ste vi biser od stakla!

I uzevši ženu za ramena, sam joj otvori vrata i izvede van.

Akoprem ga ženina vijest nije osobito iznenadila, ipak nije rado slušao njenih vješto naperenih riječi, koje su uz Tenu i njega omalovažavale.

- Biser, biser!... Bijes bi ih znao, otkle tomu narodu još ta poezija! Došla, da mi proda djevojku, a zove ju biserom; došla da jednu okalja, a drugu da mi ponudi; jedna je »bitanga« jer je već prodana, a druga je »biser«, jer se istom prodaje...

Tako govorio Leon sâm sobom. A onaj »biser«, što mu ga je žena ponudila, bila je njezina rođena kći. Ona nije slagala, njezina kći bila je zbilja još biser, jer je tek navršila petnaestu godinu.

Kada se je Leon navečer vratio iz šume, nađe na stolu arak papira. U prvi čas izgledalo, kao da su djeca igrajući se išarala olovkom bijelu artiju, nu kada si bolje zavirio, vidio si, da su to slike i stihovi. A te slike i stihovi predstavljale su i opjevali su porugljivo i zlobnim načinom ljubav Đorđevu, i to sve od onoga časa, kako gusla i mahnitim okom Tenu motri, pa sve do sinoćnje noći... I slike i stihovi bili su puni onoga zloradoga pučkoga humora, da se je i sam Leon morao smijati.

- Na, evo ti je pa si ju metni u okvir za uspomenu - reče on Teni jetko, kada je stupila u sobu.

Ona pocrveni, oči joj planuše, te kao mamena zgrabi papir cijelom šakom. Ona je već čula da ju nešto čeka kod Leona, samo nije znala, što je i kako je. Na prvi pogled upozna ona ruku onih svojih družica, koje su skupa s njom k Leonu na igru dolazile.

- Vidi te beštije! One će mene pred tobom ružiti, a da tko o njima pođe pisati, ne bi ni u tri knjige stalo... Na, evo ti ih, kada su ti one bolje!... - I zgužvav papir, baci ga Leonu u oči i izađe prkosno iz kuće.

Nakon toga nisu se tri dana vidjeli: ona je htjela da ju on prvi zovne, a on opet, da ona sama skrušeno dođe. Treći dan ona već nije mogla odoljeti; prvo, jer se je utoliko navikla polaziti navečer k njemu, a drugo, jer se je bojala da je on ne bi kojom drugom zamijenio. I baš to ju je najvećma boljelo; činilo joj se da ne bi mogla preživjeti da mjesto nje druga uživa ono dobro kod Leona, da se pođe hvalisati, da ju je istisnula iz onih ubavih soba. Što je Đorđe bio kod nje, to ju nije ni najmanje peklo; njoj je to bilo kao da je usred sunčanoga dana natrkala plaha kiša, te ona pokisla, dok je samo preko puta prešla. Pa zar da je ona kriva, što se je baš u taj čas desila na otvorenom polju, kada je dažd najjače zapljuštao, zar ona može daždu zapovijedati?!.. - Falila - falila, ni prvi, ni zadnji puta... - Tako je ona umovala.

Kada je Leon treću večer došao pokasno iz gostione, našao ju je u svojoj sobi, tobože rasrđenu, a ovamo joj brizgao smijeh, da se je neprestance pod ponjavu sakrivala. On je taj dan počeo već smišljati da je se riješi; nu kada ju je sada nakon tri dana vidio ljepšu nego ikada, zamamljivu, svježu, kao da ju je sada prvi puta ugledao, zaboravio je na sve, te je željno srkao poljupce sa divnog joj zamamljivog lica, kao što ju nije ni prve večeri ljubio... Pričinilo mu se dapače, da ga više ljubi, da je sretnija negoli prije.

To su bili oni časovi, za koje se veli da poslje kiše sunce ljepše sjaje; nu nisu ni oni još dugo potrajali, jer je tvrtka kod koje je Leon služio, kupila od jedne podravske gospoštije veliku šumu hrastika, te Leon dobio nalog da ima što prije u Podravinu poći.

Tena je problijedila na tu vijest, a i samomu Leonu došla je prilično nenadano. Zadnjih dana nije ni odilazila od njega, samo da produlji onaj ubavi život. On ju sve do sada nije ni vidio žalosnu, te je tek sada opazio, da njenoj stasitoj junonskoj prikazi ljepše pristaje onaj uzvišeni mir tugaljivosti, nego li bučna radost. Savršena ljepota ne smije na sebi nositi tragova svagdanjega posmjeha. Taj svečani mir cijelog njenog bića ganuo ga, te se u njemu probudilo sažaljenje; njemu je i nehotice došla misao da će tu divotu druge ruke grliti, druga usta ljubiti.

- Što će biti od tebe, kada ja odem?

Ona ne odgovori, nego ga samo pogleda i slegnu ramenima.

- Hoće li ti biti žao, kada mene više ne bude?

Ona ni sada ne odgovori, ali onaj neodoljivi, snatrivi pogled reče, da će joj biti žao.

- Bilo bi najbolje, da se udadeš.

- To bi bilo najbolje, samo kada bih ja to mogla. Da ti znadeš, što je to udati se poslije ovakovog djevojaštva, ne bi me nikada na to nagovarao.

- Valjda ne misliš navijek ostati djevojkom; nećeš ni ti uvijek mlada biti.

- To je baš ono zlo; zato ću baš živjeti i uživati, dok sam mlada.

- A da se ti udadeš, a ja da slučajno opet amo dođem - - -

Njoj sinu na te riječi lice, kao malom djetetu.

- Vidit ćemo se, sastat ćemo se...

- A tvoj muž?...

Tena se čudno osmjehnu i sleže ramenima.

I tako su se rastali. Na rastanku zasjala joj suza, i na pragu ga još triput poljubila živo, vatreno, kao što nikada doslje, a onda ode čvrstim, naglim korakom ni ne okrenuv se više - - -

Treći dan otkako je došao u Podravinu dobije Leon od Tene pismo, u kojem mu se tuži, da joj je sve tužno bez njega, da vene za njim, a njega da već možda grle druge ruke. Piše mu u narodnom stihu, tugaljivo i mekano, kako joj iz srca izvire narodna pjesma. Svoju tugu ne bi znala izreći bolje nego pjesmicom...

Ej slavenska pojezijo, ej mekano srce slavensko! Tko bi dan danas još znao, da li ćeš zavladati svijetom, ili ćeš na sve vijeke samo maštati o svojoj veličini i ženijalnosti!

Tako je mislio Leon, kada je pročitao pjesmicu kojom je Tena tužno, ali i preveć iskreno i preveć vatreno opisala svoju bol, želje i čeznje...

III.

Prvih dana iza odlaska Leonova zabavila se Tena razgledavanjem oprava i inoga odijela, što ga je za ovu godinu dana od Leona dobila; ona do sada nije pravo ni znala, što sve ima. Kada je sve pregledala i novac pobrojila, odlanulo joj, jer je svega bilo za godinu dana dosta. To joj je bila prva utjeha, prva naknada za Leonovim gubitkom.

I otac njezin vratio se iz šume; odlaskom Leonovim prestala i njegova služba, a bila je to toli udobna služba, da si je Jerko Pavletić ljepše nije poželjeti mogao. Graha, kuruznoga brašna i slanine bilo u šumi dosta, a bilo je i vina, i rakije i duhana. Sada se uzeo Jerko obazirati po praznoj kući; ne klepeće šumsko zvono na ručak, ne iznašaju se iz gospodske sobe još pune zdjele masnih jela... Na Tenu on skoro i zaboravio, a sada ju pogledao nekud mrko, kao da mu je ona kriva što je prestalo ono dobro. Prvih je dana tumarao još u nekom polusnu; na dosadanji život nije mogao zaboraviti, a na novi nije još mogao naviknuti; povlačio se od gostione do gostione sve u nekoj nadi, da će mu onaj dobri život opet iznenada pasti u krilo. U gostionama bockali ga, gdje mu je »zet« i kako će mu sada biti bez »zeta«? A on samo snuždeno kimao glavom, da nikada više takova života, nigda više takova »zeta«... Za nekoliko dana prorajtao i zadnji novčić, te već uze vikati na Tenu, da mu dade novaca. U prvi kraj ona mu zbilja i davala ponešto, samo da se ga riješi, nu kada ju on pođe danomice napastovati, sustegnu ona ruku posvema. Sada Jerku ne preosta ino, nego smišljati kako bi došao do krajcare. Od ozbiljnoga posla kod njega već nije bilo ni govora; čovjek bez žene kao i bez kuće, zanemario i zalijenio se posvema. Uto mu susjed, češki doseljenik, ponudi sto forinti za livadu od pet rali. Jerko jedva dočeka i prodade ju. Ostalo mu još osam rali i kuća. Konje i marhu prodao je, čim mu je žena umrla. Dok je bio kod Leona u šumi, nije mario za zemlju, niti ju je orao, niti sijao, te zemljište počelo se sve većma zarašćivati. Poreza nije platio već tri godine, ni sada nije htio baš ni novčića uplatiti, te porezni dug rastao sve više i više. Dok je trajalo ovih sto forinata, nije ni izilazio iz gostione. Osim ono malo odjeće i obuće, što si je nabavio, sve je ostalo zapio. A kada mu nesta i zadnje krajcare, onda pođe i sam tražiti kupca, da prodade i ostalo zemljište; i našao je kupca i došao je k općini, da ga prodade, - ali mu ne dozvoliše prodaje, radi poreznoga duga.

Dok je opstojala zadruga, nije bilo teško zemljište od 50-100 rali obraditi, nu otkako se zadruge raspadoše, te na pojedinca palo 15-30 rali, onda nasta propast: valjalo je za toliko zemljište plaćati porez i prirez, a jedinac čovjek nije kraj najbolje volje mogao ni polovicu toga zemljišta obraditi. Sve ostalo zemljište ostalo je pusto i neobrađeno; iz livada postajale šikare, na oranicama porasla bazga i kupina, što dulje te počela zemlja sve većma podivljavati, ali kraj svega toga, nije ništa rodila, valjalo za nju ipak porez plaćati.

I tako nastade ona kriza, kojoj je posljedak bio hrpimični dolazak Čeha u Slavoniju.

Jerkovo zemljište najprije došlo na dražbu, pa kada se nije moglo prodati, izdade ga općina u zakup, da se barem što duga zakupninom namiri. Sada Jerko presta biti gospodarom svoje zemlje; niti ju je mogao prodati, niti obrađivati. Onaj lijepi stan sa šljivikom, na kojem su i on i Tena odrasli, nije više bio njegov, on više nije smio ni šljive, ni kruške ubrati sa voćaka, koje su njegovi djedovi posadili i uzgojili...

Tena je za sve to i znala i ne znala, nu nije marila, što da se ona za to brine, zar je to njezin posao? Ni žene se ne brinu za kuću, pa gdje bi ona, djevojka? To je samo njezina mati bila tako luda, pa zato je i otišla prije reda u grob!...

Niti je otac mario za nju, niti ona za oca; otac ju je gledao kao da će joj reći: ja sam tebe othranio, sada hrani ti mene; a ona mu pogledom odvratila: ti si muška glava, ti se brini.

I pogledav se tako, rastali bi se šuteć, i opet otišlo svako k sebi.

Njoj je bilo dosadno, strašno dosadno. Donedavno ona je noć probdila, a dan u bezbrigi prospavala, a sada je moralo biti obratno. Nešto joj je manjkalo, nešto ju je gonilo od kuće, - ali kamo da pođe? To nije bila ona bol, koju je osjećala poslje vodnikova odlaska; ona bol tražila je samoću, ona je i bez njega živila i razgovarala se s njime, ali sada joj je bilo posve drugačije. Onda, kada si je živo predstavila vodnika i njegovu ljubav, prostrujala joj srcem blaga milina, te joj se oko orosilo i duši joj odlanulo; a sada, kada se sjeti časova u Leonovim sobama, stegne ju nekakva muka, koja se sve pomalo pretvara u srdžbu, pakost, te njoj umjesto da suze kanu, bukne u srcu, da bi sve oko sebe rastrgala. Onda je izgubila slasti nebeske, a sada slasti zemaljske.

Desetak dana uzdržala je tu borbu, nu napokon se trgne i jednim mahom odluči da će zatomiti tu muku, kako bilo da bilo.

»Kada sam mogla uz Leona zaboraviti na vodnika, zaboraviti ću i na Leona uz koga drugoga...«

I ono njezino čuvstvo, da nigdje ne stoji napisano, da ona pripada samo jednomu jedinomu čovjeku, sada je istom uhvatilo čvrst korjen u njoj, to joj se čuvstvo pričinilo pravim spasom.

Ali kuda, kamo? Neki mlađi trgovci i poslovođe, koji su imali ljubovce kao i Leon, počeli su pomalo odilaziti, jer se šumski posao koncem travnja dovršava; preko ljeta ostane po gdjekoji nadziratelj, a to su većinom ljudi oženjeni i stanuju malne svi u šumi. Morala bi čekati do listopada, kada iznovice šumski posao započme; tko zna, ona bi možda opet našla ljubovnika, kao što je Leon bio, ali kako će čekati tri do četiri mjeseca? Poludila bi za to vrijeme sama samcata!... Kuda bi dakle, koga li bi? Njoj neće biti teško naći ljubovnika, ta čitavo se selo za njom obazire, ona bi mogla, kojega bi htjela. Ali koga bi? Sirotan, koji i sam ništa nema, koji joj ne bi mogao niti što davati, niti što kupovati, što će joj takav! Na to uze prebirati sve oženjene ljude, - na momke se nije ni obazirala, jer oni još nisu gospodari u kući - pa kad ih je sve prebrojila, pronađe da bi Joza Matijević bio najzgodniji. Kuća mu je dosta imućna, a žena Ivka prilično ružna, jer se je usprkos oženio, samo da pokaže Teni da može i bez nje djevojku dobiti.

»Zbilja!« pomisli u sebi, »a Đorđe, koji poludi za mnom, Đorđe, koji svake nedjelje dobije lijepu krajcaru, za guslanje?... - Ciganin je doduše, ali što zato, kada je lijep. I sam Leon zaviđao mu je ljepotu. Ciganin je, ali ima novaca... A ti će novci odsada biti moji, a Maruška, mala ciganka, neka puca od jada! Jest, tako će to biti - Joza i Đorđe! Joza će me hraniti, a Đorđe će mi novaca davati!«

I pritom se nasmiješila, kao da se raduje, što se je domislila pravoj misli. Nehotice se pogledala u zrcalo, nehotice skinula maramu s vrata i razgalila pune toplinom odišuće grudi. I opet se nasmiješila samoj sebi; omamljiva vlastitom ljepotom, ogleda se sa svih strana kao da se je zaljubila u svoju rođenu ružičnu put... Dok je bila Leonova, nikada se ona nije tako zagledala u samu sebe. Ona je onda imala, što je htjela, pa se nije brinula, je li lijepa ili ne, a sada joj je bilo upravo nužno, da se umiri sa svojom vlastitom ljepotom, jer do nje nije ništa više imala. I promatrajući tako svoje bujno tijelo bila je posve zadovoljna i sretna, i sada je istom pojmila, zašto se momci za njom požudno ogledavaju, zašto je

Leon toliko puta upiljio svoje oči u njezine čare, zašto je griskao i cjelivao njezin jedri vrat pohlepno i strastveno.

To divno tijelo biti će sada Jozino i Đorđevo; Jozino, koga nije mogla pred dvije godine ni gledati, koji joj je bio nemio kao zelena voćka! Je li joj žao? Čemu da joj bude žao, kada poslije vodnika ionako nije nikoga više ljubila, ali u dubini duše mora si ona priznati, da joj se vatreni Đorđe većma dopada, negoli gospodski Leon. Razlika stališa, naobrazbe, način života među njom i Leonom, sve to više ju je odbijalo, negoli privlačilo k Leonu.

Da ju sada Leon vidi u Jozinom i Đorđevom zagrljaju, što bi on rekao, bi li mu možda bilo žao? Ne bi, njega bi to samo neugodno dirnulo, baš kao kada bi vidio Canovin kip u zadimljenoj seljačkoj kuhinji. On ne bi žalio za njom, nego za onim, što je na njoj lijepoga, - a za čim ona da žali, ona, koja bolje razumije Đorđevu neobuzdanu vatru, Jozine prostačke riječi, negoli Leonovo obožavanje »lijepoga« na njenom tijelu? To čuvstvo »lijepoga« naleti katkad i njojzi u dušu, ali njezina duša već je bila podivljali busen cvijeta, iz kojega je više trnova, negoli cvjetića isklijalo. Pa i koja joj korist da čuva to divno tijelo? Tko bi ju razumio, zar bi se možda bolje udala, zar joj se ne bi rugali, da je valjda nitko neće? To bi joj gorje bilo, nego da je živa ukopana. Zazeblo ju u dnu srca na samu pomisao da je nitko ne bi htio. Sjetila se krmeljive Stane i onih očiju njezinih bez treptavica, a kažu, da je još pred pet-šest godina bila ljepota na glasu; sjetila se i Ruže Ljubićeve, kojoj su po čelu i nosu kraste kao dlan velike izrasle, te joj koža ostala kao da je na ognju opaljena, - a negda je bila ljubovca velikoga gospodina - pa onda ona Kaja Apićeva... protrnula je na pomisao, kako se sada svatko od njih odvraća, kako se svakomu gade, a negda se za njima čitavo selo otimalo!... Strašno, neugodno čuvstvo ju obuzelo, te joj čisto odlanulo, kada se je opet pogledala u zrcalo. Na taj pogled nestalo u jedan čas sve one ogavnosti, na taj pogled granuo u njenoj duši opet onaj bujni raskalašeni život, kao što je cijela njena prikaza bila... Da, ali ona zapovijed Božja veli, »ne poželi tuđega druga«, a tko ga poželi, taj počini grijeh, - tako je učila, dok još nije ni razumjela smisla toj zapovjedi. To je bilo možebiti negda, dok je svijet još drugačiji bio, - ali dandanas, tko bi još i na taj grijeh pazio! Dandanas ne otima se više nitko za »svoga« i »svoju« iz puke ljubavi, dandanas nismo mi onako sretni kao ptice nebeske, koje se ne moraju brinuti za svakidanji život; pa kada se i sam čovjek, muškarac, bori na svaki mogući način, da ugrabi ženu lijepu, mladu, bogatu, onakovu kakovom će i najljepše i najbolje živjeti moći, zar da toga prava ne ima i sirota žena, koja ne ima baš ništa, doli svoje ljepote? Zar da ona ne smije oteti - makar i tuđe - a da uzdrži samu sebe? Jedna to čini ovako, druga onako, kakova se već prilika ovoj i onoj nadade: jedna se voli udati, jer ima nešto na sebi i u sebi, što ju sili i podmorava na to; druga voli krasti po tuđem gnijezdu i ognjištu, i opet samo zato što joj je narav nešto dala, što ju sili na to! Ivka se morala udati, jer tko bi mario za žensku sitnu, lica bez krvi kao kreč, snuždenog pogleda kraj svih onih dukata, što ih na prsima nosi... Da, Ivka se je morala udati, - ali ja sa ovim licem, sa ovim tijelom... Takove misli rojile se jadnoj Teni po srcu i glavi, i kao svatko u škripcu tako i ona držala da su njezine misli prave, da drugačije ne može biti, da joj samo u njima spas. Bez vjere, bez odgoja, pokvarena Tena, tako je grozno i ludo umovala.

Na prvi dan Duhova igralo kolo pred gostionom; kolo bilo ogromno kao rijetko kada, jer je bilo dva dana svetka. Đorđe je guslao kao i obično i neprestance pogledao tamo preko kola u hrpu gledalaca, gdje je i Tena bila. Obučena kao nikada do sada, zažarenim licem, koje se je od časa do časa mijenjalo, jer se još nije mogla odlučiti, bi li skočila u kolo ili ne. Dok je bila Leonova, rijetko je kada zalazila u kolo, pa mu se nekako već odvikla. Napokon se odluči, približi se kolu i pričeka, dok Joza Matijević ne dođe do nje: a kada joj se on primakao, utisnu se ona u kolo i uhvati do njega. On se iznenadi, kao da mu je guja u njedra pala: otkako se je on oženio, nisu njih dvoje govorili, jer je njega peklo, što ga je

prevarila i ostavila poradi vodnika. A sada najednom uhvatila ga ona oko struka. Bilo mu je, da joj skreše kakovu psovku ili pogrdu, ali sjaj njezine ljepote, veličanstvenost njezine prikaze zaguši mu riječ u ustima, te on samo nekom osvetnom srdžbom pogledao nijemo i postrance na nju.

- Što si se ukočio kao lipov svetac? - šapne mu ona smijućke.

On i opet ne znade, bi li ju gurnuo od sebe, da bi odletila tamo do gledalaca, ili bi kao mamen poskočio i zapjevao.

I za cijeloga kola bockala ona njega, da ga je od muke znoj probijao, krv mu zujila u glavi i u peti, te on kao pijan, okretao se u kolu, ne znajući ide li sam ili ga kolo vuče.

Samo gusle Đorđeve, koji se je namah k njima privukao, pištale mu nekud čudnovato u ušima, kao da mu se je i sluh i vid i sve oko njega skupa smiješalo. A kada je kolo stalo, onda tek ne znade, što da počme, bi li stao kod nje ili bi otišao a da je ni ne pogleda.

- Baš sam se oznojila; daj mi rubac da se obrišem - reče mu ona kao da mu je sestra ili žena, te se sama maši za njegovim rupcem, štono je bio metnut pod prsluk na ramenu.

- Kakav ti je to rubac?

- A ti mi daj bolji!

- Pa i dat ću ti ga...

Uto dođe Đorđe i ponudi joj čašu piva; ona uze i ispi polak čaše, a drugu polovicu ponudi Jozi. Joza ju pogleda zbunjeno, pa nagnuv čašu, ispi ju do dna.

Kao da je tom čašom ulio dušu njenu u se, on od tog trenutka posta njezin i on je ćutio na čaši dah njezina života, iz rupca mu mirisao znoj njezinog lica i vrata, po leđima ga kao oganj palio dodir njezine ruke.

Kada se je kolo razilazilo šapne mu ona:

- Kada ćemo se vidjeti?

- Sutra...

- A zar ne još danas?

I oni su se vidjeli još isti dan, iste večeri.

Sutradan nije više ona njega nudila vinom i pivom, nego on nju; a Đorđe, kao da nigda nije se dirnuo njezinoga tijela, drhtao o svakom njenom migu, o svakoj njenoj riječi, prateći ju posvuda i okom i skokom.

Od toga dana obistinilo se ono, što je ona u svojoj duši osnovala. Joza i Đorđe mirno su dijelili njenu ljubav među se, jer je ona tako htjela; ona kao da je bila njihova sestra, koju su braća milovala i milošte joj donašala. U njima nije nikada ni bilo onoga čuvstva, koje je neodoljivom silom tražilo jedno biće lih za sebe: to čuvstvo je razvijeno kod naroda, koji su još na nekom stupnju divljaštva i onda opet na nekom stanovitom, višem stupnju kulture; onaj dio čovječanstva, što je između ta dva pola nije kadar razumjeti čar apsolutnog posjeda druge polovine ljudskoga spola. S jedne strane odmakao se je dobrano od onoga najnižega stepena ljudskog stanja, koje se dodira sa životom zvjeradi, s druge strane opet nije dostigao onu tankoćutnost, koja u braku vidi nešto uzvišenoga, a u lijepoj ženi alem, koji se ne može dosta načuvati.

Jozina žena Ivka nije se mnogo protivila odnošaju svoga muža sa Tenom; taj odnošaj nije joj doduše bio po ćudi, ali to nije ništa novoga u selu bilo, jer je malone svaka žena imala svoju inoču. Bolje da se drži i s Tenom negoli s kakovom sto puta gorom. S druge strane znala je i to, da je Joza prvo nje zaprosio Tenu, a znala je i to, da se ne može s Tenom ni izdaleka sporediti što se tiče ljepote. Osim toga nosila je ona baš u taj čas nešto pod sr-

cem, te je još ružnijom postala: u licu posinjela, usnice joj problijedile i nabrekle, oči i nos kao da su niže pale.

Tena je bivala većinom kod Ivke, tamo je i jela i pila, a kući samo rijetko zalazila. Ona je bila pravi gazda u Jozinom domu, jer kako je ona htjela, onako je moralo biti. Ivka, akoprem teška, morala ju je dvoriti, morala ju pitati, što bi kuhala danas, a što sutra. Joza je posve zanemario ženu, on ju je zvao svakojakim ružnim imenima, te je Ivka morala upravo moliti Tenu, da ju brani od Joze, morala ju moliti, da sklone Jozu, da i njoj kupi rubac ili inu potrepštinu.

- A sada će doći još i to dijete, a on se baš ništa ne brine! - uzdahnu Ivka.

- A što ti je i palo na pamet, da zaneseš? Vidiš, kolika je to pokora! - podigne Tena ramena.

- Ne bih ja, ali su mi kazali da bi poslje poroda mogla izrasti i okrupniti, ovako sam bila nekud uvijek sitna i mršava.

- Tko zna, mogla bi još i više izmršaviti.

- Ja se nadam, da neću. Tako mi je barem kazala ona doseljena Pemica preko puta. I ona je bila sitna kao ja, a vidi kakova je sada, a već ih je devetero rodila.

- Jao meni! - prekriži se Tena, smijući se.

- Kaže, da kod njih tamo u Pemskoj nema žene koja ne rodi barem šestero-sedmero, a kod nas je već kazan Božja kada četvrto zanese.

- A da što bi drugoga bilo već kazan Božja!

- To sam joj i ja kazala; rekoh da zato i moraju bježati od svog roda pa se seliti k nama, ali ona veli, da je za nas veća sramota, što nismo kadri ni svoje zemlje obraditi, a najviše radi toga, što ne imamo djece.

- Znaš, jedno ili dvoje, ne bih baš marila, samo da nije toga poroda! Pa kada ga već rodiš, da bar brže raste; nego pati se pet-šest godina s jednim, pa onda s drugim, pa s trećim, a uto eto ti i starosti za leđima, pa u što ti onda život?...

- Ali zato će njoj pod staru glavu biti lakše - veli ona Pemica.

- Hoće, da! Baš danas mare djeca za roditelje! Znadem sama po sebi... Čini mi se, da mi je baš Beranek jedanput kazao: lakše je materi desetero djece othraniti, negoli svoj toj djeci, kada odrastu, jednu jedinu mater uzdržavati. Dok je dobro, dotle štuju djeca roditelje, a roditelji djecu, a nastane li zlo, onda širom svako sebi! Pripovijedao mi Leon, da ni kod njih tamo žene ne rađaju puno djece: najviše dvoje, troje, a to zato, jer računaju da je bolje imati samo dvoje, pa da imaju od šta živiti, negoli imati sedmero, osmero, pa svi skupa prosjaci. Kod njih, kaže, da ni ne ima sirotinje: koliko ih umre, toliko ih se rodi, pa uvijek ostaje na djeci, što su im očevi i djedovi stekli. -

Kao što su Ivka i Tena, tako su Joza i Đorđe dobro živili, - samo da nije bilo Maruške! Ona je bila onaj trn, koji se je zabadao u život Đorđev i Tenin. Tek da je se Đorđe natuče, te u misli, da će mu sada bar mjesec dana dati mira, eto ti nje za pol sata za njime i Tenom, te pođe trgati i po sebi i po plotu, neprestance naričući, da bi čovjek pomislio: sasjekoše ju na komade. -

Nije joj ni bilo zamjeriti: ovamo je volila Đorđa, a onamo on što god zasluži, bilo na guslama, bilo na koritima, sve odnese Teni, te bi ona, da joj nije bilo rodbine, mogla i od glada umrijeti.

U bogata posavska sela naselili se cigani već odavna: jedni su kovači, drugi koritari, a rijetko da se je koji i pluga latio. Ta svoj zanat tjeraju oni samo naoko, uistinu su pako pravi nesretnici. Da je to tako, slijedi već iz toga, da se naseljuju samo u najbogatije pred-

jele, a gdje je sirotinja, tu ih nema. Inače su pasmina obdarena prirodnom filozofijom kao rijetko još koji narod: nitko od njih nikakve koristi nema, a oni ipak živu; nitko ih nije vidio, da se ubiše teškim poslom, a oni se ipak lakše proturaju kroz život, nego mnogi gazda, koji ima trideset rali zemlje. U neku ruku slični su oni ljudima à la Leon Jungmann: i jedne i druge uzdržaje tuđa zemlja, za koju oni ne mare, za koju oni ne rade, već su samo dotle u njoj dok im račun podnaša. Slavonija je slična prezreloj voćki, koja je pala sa stabla, pa ju sada grizu i ose i pčele i muhe, sve samo zato jer je Slavonac lijen bio da uzbere svoju voćku. Pa zar da ga tko zato požali, da tuđinac u toj zemlji od suviška živi i opstoji, a on nije kadar sa onim što su mu djedovi namrli?...

Slavonski cigani ostali su vjerni svojim običajima, do najmanje malenkosti; rijetko da koji okrene sa staze otaca. Među tima rijetkima bio je Đorđe, koji se je u svakom obziru odmakao od ciganluka, i u nošnji, i u govoru, i u ostalom životu; dapače nije ni garav bio kao ostali cigani, te su mu se znali nasmijati da mu otac nije ciganin bio. Sa ostalim momcima slagao se Đorđe dobro, jer je još od mladosti zalazio u njihovo društvo, a kada su odrasli, zavolili su ga, što im je guslao. Jedino, kada bi se zavadili, onda bi mu nabacili da je ciganin. Za Đorđa nije bilo veće uvrijede.

Ali zato ga opet cigani nisu volili; bio im je bezvjerac, renegat, i da nije bio onakav lijep, snažan, i u svačemu spretan, zlo bi prošao kod rodbine. Sada, otkako je zavolio Tenu, još su većma na njega navalili. Nije prošla nijedna mlada nedelja a da nisu ciganke oko njega bajale i oko Tenine kuće vračale, ne bi li ih ikako zamrazili i razdvojili; ali uzalud, ljubav je bila jača, Tena je bila ljepša od Maruške.

Na Stjepanski sajam dobio Đorđe preko dvadeset forinta za korita, i sav taj novac potroši na Tenu. Kada su cigani za to saznali, planuše kao guje, te ih čitava četa i muških i ženskih nahrupi pred Tenin prozor, urličući kao vuci: - Kuga, beštija, frajmadla!...

I dok su oni tako vikali i prijetili se šakama, stajala Tena na prozoru, pa im sve usprkos redom pokazivala, što joj je Đorđe na sajmu nakupovao.

- I ovo je od Đorđa! - podiže ona par visokih, mekanih cipelica.

- Moje Đorđe, moje bijelo grožđe! - zareva Maruška.

- Da te kolera pojela! - zaurlaše ostali cigani u jedan glas.

- I ovo je od Đorđa! - pokaza Tena crljeni rubac.

- I to od Đorđe - moje zlatno grožđe! - kukala Maruška.

- Da ti vile kosu počupale! - urlali cigani.

- I ovo je od Đorđa! - pokaza Tena dražestan zobunčić.

- I to od Đorđe - moje slatko grožđe! - zaplače Maruška, čupajući kosu s glave.

- Da ti kuga oči iskopala!...

Pa kada su se do volje navikali i napsovali - i »slavonski« i ciganski - okrenuše se cigani naglo, kao na zapovijed, te prijeteći se šakama i okrećući se sada jedno, sada drugo za Tenom, pođoše otkle su i došli; a kada zakrenuše u drugu ulicu, te ne uzmogoše više, da se prijete i dovikuju Teni, navališe jedni na druge, te sa nemoćne srdžbe i muke potukoše se međusobno, samo da iskale žuč.

Što god cigani naumili, sve osta uzalud: Đorđe osta Đorđe. Jednoga takvog burnog dana zapitat će stara ciganka Marušku:

- A što mu ne rodiš sina?

- A rodi mu ga ti, kada ga ne imam!

I nato njih dvije uzeše šaptati, a šaptale su dugo i dugo, a posljedica toga šaptanja bila je, da od toga dana nisu ni cigani, ni Maruška više vikali na Đorđa...

Nekoliko mjeseci iza toga, znalo se među ciganima, da je Maruška zanosila, prvi puta nakon petgodišnjega braka. Od toga dana ne samo da ona nije dirala u Tenu i Đorđa, nego se ona sprijateljila sa Tenom kano i Ivka. Tena nije bila ni zlobna ni oštroumna, a da bi joj to nenadano prijateljstvo cigankino iole zazorno bilo. Ona je žene smatrala kao i muškarce, svi su se klanjali njenoj ljepoti. Nemarišna mekoputnost, to je bila jezgra njezina značaja; oštrijeg, izrazitijega poteza nije bilo u njezinoj duši. Da ciganka nešto drugo misli, a drugo radi, nije joj ni u snu dolazilo na pamet.

IV.

Tako došla i zima, a za zimom i proljeće. Tena se još uvijek držala Joze i Đorđa, nu govorilo se po selu, da su ju zimus katkad vidjeli i po gostioničkim sobicama. Ona se doduše branila, ali s druge strane opet kolala među šumskim trgovcima riječ: »da nije ništa na njoj, lijep ali mrtav kip...«

Ivka je rodila nekako o pokladama, a dijete slabašno kao i ona umrlo nakon mjesec dana. Jozina ljubav naprama Teni kao da je za to vrijeme popustila; roditeljska dužnost, kojoj se ni on oteti nije mogao, pomutila je za čas ono čuvstvo, što ga je vuklo k Teni. Ono što je njega s njome vezalo, nije bila prava ljubav, nego putena pohlepa za onim lijepim tijelom, ono sebično čuvstvo, da to tijelo njemu pripada, ono svеđerno podgrijavanje strasti s njene strane. Za prvu ljubav nije on nikada ni znao; njegova narav bila je preveć mlitava, a da bi mogla poroditi ono velebno čuvstvo, koje podrma cijelim ljudskim životom. Ljubav i ljubakanje - daleke su si sestre, nu više puta nisu si ni u rodu...

Maruška se nadala porodu o Đurđevu; bude li sin, biti će Đorđe... Ciganinu zasjao svijet drugim svjetlom, kada je prvi puta čuo, da će imati dijete, koje će se zvati kao i on, jer ciganin voli svoje čedo više nego išto na svijetu. Ta je ljubav za djecu tim veća, na što nižem stupnju kulture čovjek stoji; slična je donekle ljubavi zvjeradi za svoje mlade. Ta ljubav dolazi odatle, što s njome nije pomiješana briga: otkuda će se smoći trošak za odgoj djeteta, što će biti od njega, hoće li biti valjano ili ne, hoće li biti zdravo, ili će umrijeti u najljepšoj dobi? Tih pitanja ne ima kod zvjeradi, ne ima ni kod cigana: njihova ljubav ne pomućuje neizvjesnost sutrašnjega dana.

Kao po cijeloj slavonskoj okolici, tako zalazili cigani i u Bosnu, nešto u prevaru, nešto u trgovinu. Ona Maruškina stara susjeda otišla je već pred osam dana u Bosnu; prodavala je vretena, bacala karte i vračala. Jednoga dana povrati se ona odande i eto je ravno k Maruški.

- Donijela sam - reče joj tajinstveno. - Lijepo kao za caricu, umotala sam dobro, da ne ishlapi; bilo je čitav jedan dan na Ljubi Bogdanovoj, - tamo su svi obolili: i Bogdanovi, i Vosilkovići i Jovanovići. Jedna Bogdanova je i umrla... Idem odmah, da joj dadem, da se obuče, pa onda što Bog dade i Mati Božja...

I obe ciganke uzeše fanatički lamati rukama, kao da prose milost Božju...

- Evo ti zlatna moja, golubice moja, Maruška ti kupila, u svoj Bosnoj ne ima takove marame, ne ima takovog zobunčića, obuci ga, golubice moja, da te vidi ciganka stara pa makar na odmah tu umrla - govorila je Teni ciganka.

A Tena se nekud nedužno-glupo smiješila i obukla stvari na se; a stara ciganka nije se mogla nahvaliti, kako joj lijepo stoji: bila je lijepa kao paunica, bila je ljepša od sunca i mjeseca!...

A Teni opojenoj svojom ljepotom, otupljeloj za svako dublje čuvstvo, nije ni na um palo da promisli čemu li Maruška njoj kupuje te lijepe darove, čemu li joj stara ciganka laska, gdjeno bi ju morale otrovom napajati.

Sutradan potuži se Tena Ivki, da ju boli glava, i da joj se čini kao da će dobiti groznicu. Drugi i treći dan bilo joj mučno i zbilja dobila groznicu, te koliko se i otimala, nije se mogla oteti postelji. Četvrti dan pokazaše joj se po licu i čelu crljene, okrugle piknje. Peti dan već nije bilo dvojbe, da je dobila kozice.

Zgrozila se, upropastila se, kada je prvi puta čula tu riječ. To divno lice izrovat će kozice, izrovati na sve vijeke! Od najljepše postat će najgrđa; kao što su dosada upirali u nju oči radi ljepote, tako će sada pokazivati na nju radi grdobe. Hoće li ju i ovakovu još voliti Joza i Đorđe, hoće li ju ovakovu nagrđenu itko htjeti oženiti? Zar će morati raditi i služiti a da preživi?...

Proplakala je kao nikada, otkako se je rodila; uzela zrcalo i gledala se cio dan, da se još jednom nagleđe svoje rođene ljepote. Da barem može tu sliku zaustaviti u zrcalu, da može onima, koji joj se budu rugali, pokazati, kakova je negda bila. Do sada rastala se je s majkom na grobu, rastala se sa dragim, kada je polazio u boj, a sada se rastajala samom sobom. Poslje desetak dana, kada ozdravi, ona će doduše biti živa, ali to neće više biti ona divna, nego nekakova posve druga, njoj sada još nepoznata Tena. Ona će samoj sebi biti tuđa, ona će se istom morati upoznati sa svojim novim licem, morat će pomiriti se sama sobom, obiknuti na samu sebe. To će biti početak nekog novog, ali ružnog i teškog života...

Šesti dan već nije mogla iz postelje, nije dapače mogla ni gledati. Ivka ju je posluživala, a Maruška nije više k njoj ni dolazila. Samo stara ciganka došla jedanput i čim ju je ugledala, odmah je otišla.

- Osvetili smo se! - napol zapjevala, napol zaplakala stara ciganka pred Maruškom. - Nema je više, što je bilo - bilo, ni krepati ciganin je neće više pogledati!

Đorđe je radio u šumi, te se je obično subotom kući vraćao. On o svemu tomu nije ništa znao, te se nemalo začudio, kada je Maruška pred njega klekla i molila ga, da za Boga ne ide k Teni, jer bi mogao i on dobiti kozice a naposljetku i umrijeti, - pa tko će se onda brinuti za maloga Đorđa? A mali Đorđe evo ga - danas-sutra...

Đorđu bilo sve to nekako smiješno i ludo kao da sanja, te se otputi k Jozi, da čuje što je to sa njihovom Tenom, sa njihovim »zumbul-cvijećem«. Joza mu potvrdi, da je sve onako, kako je i kod kuće čuo, i još nadoda, da je ni on nije vidio, otkako je obolila, i da je Tena sama poručila po Ivki, da ne dolaze k njoj dok ne ozdravi.

Kada su se zbilja uvjerili da cijele nedelje nijedan nije kod Tene bio, rastadoše se obojica mučeć, obojica sa tajnom odlukom da će što prije k Teni poći, tobože da ona sama vidi koji za nju više mari.

Međutim bolest Tenina sve to gore. Sjedeć cio dan sama samcata kao kip na postelji, cvililа je od duševne i tjelesne boli. Svatko se bojao strašne bolesti, pa osim Ivke malo tko dolazio, da joj prigleđe. Svaki dan, kad god je Ivka došla, pitala ju Tena, je li još tko u selu obolio? Bilo bi joj lakše, da je još koju djevojku snašla ta nesreća, nu osim nje nitko nije obolio, u cijeloj okolici nije bilo kozica, samo tamo preko Save u Bosni, govorilo se, da je ta pošast harala.

- Bože moj, Bože moj! što sam ti skrivila, da si baš mene tako kaznio? - naricala Tena.

- Jedni kažu, da si obolila, što si se miješala s ciganima, a drugi opet, da te je Bog kaznio, jer da si ohola bila na svoju ljepotu - odvraćala joj Ivka, koja ju je polak žalila, ali i polak se radovala nesreći svoje inoče.

- Ma gdje bi dragomu Bogu bila kriva, što sam ja lijepa? Ta on me je stvorio takovu... - cvilila je Tena.

- Bog dao, Bog uzeo.

- Jao, jao! Samo da ne budem jako izrovana! Jesi li pitala po selu, što bih radila, da isperem rupice, da ne budu velike?

- Pitam svakoga, ali mi nitko ne zna kazati; samo mi jedni vele, da se umivaš u mlijeku, čim kraste opadu.

- A kakova sam sada? Jesam li jako ružna? - pitala je Tena, jer već nekoliko dana nije ništa vidjela.

- A što ti znadem reći? Znaš, kakovo je čeljade kada mu se licem ospe krasta do kraste.

- A što vele, hoće li mi i kosa ispasti?

- Kažu, da hoće tamo, gdje bude krasta.

- Reci mi pravo, hoću li biti kao Ruža Ljubićeva?

- A tko bi to sada još znao?

- Jao, jao, baš mi nikakve nade! Ao moje milo mirisavo tijelo...

Dok je Tena još zdrava bila, dala joj je Ivka svoj niz dukata, da ih nosi o vratu. U selu je takav običaj, da mlade žene, kojima više nije korist kititi se, daju svoje dukate siromašnijim djevojkama, koje ih ne imaju, samo da budu viđenije. Teni doduše nije bilo do tih dukata da bude viđenija, al bi ipak bila sramota da ih ne ima na vratu. Otkako je obolila, uplašila se Ivka za svoje dukate, te sada odluči da ih uzme natrag. Našla ih je u škrinji, povezane u papiru. Sva vesela, da je opet došla do svoga, odnese ih kući i razveza ih u krilu. Kada ih je pogledala, učiniše joj se jedni tamniji a drugi svjetliji, zato uzme krpu, da ih obriše i osvjetla; nu sada istom spazi, da oni tamniji nisu pravi dukati, nego lažni, truljarski, kako ih na selu zovu. Pet pravih a pet lažnih! Prevarila ju Tena, prorajtala pet pravih, pa ih nadomjestila sa truljarskima!

Ivki bilo da proplače; ali nešto, što ju je za cijele bolesti Tenine bodrilo, što joj je davalo snage da ju je u onoj strašnoj bolesti još išla dvoriti, te nada u nekakovu bolju budućnost olakšala joj bol, pa mirne duše pregorjela onih pet dukata. Sada samo nije znala, bi li Jozi rekla štogod o tom ili ne bi, jer još nije mogla znati, što se u njegovom srcu kuha: hoće li on i nadalje ludovati za Tenom, ili će mu se zanavijek ogaditi, kada ju prvi puta ugleda. Da znade, da će se ovo drugo dogoditi, ona bi mu kazala za te dukate; ako li se pako on ne promijeni, već ostane, koji je i bio, onda bolje, da mu ni ne spominje ništa, jer kakav je, mogao bi je se još i natući radi toga, što je uzela dukate od Tene.

Dok je ona tako smućena premišljala ovo i ono, dođe Joza još smućeniji, nego li je ona bila. Obično je on rogoborio, kada je došao, prigovarao Ivki ovo i ono, prkonjio se kao čeljade, komu se valja pokoravati - a ovamo ništa na njemu nije bilo, što bi tu njegovu želju i izvana potkrijepljivalo, ali danas je nekud tih i šutljiv bio.

Ivka je sjedila do prozora i vezla, a on sjeo kraj peći i svlačio mokre opanke; kradomice pogledao on nju, i kradomice pogledala ona njega, kao da jedno od drugoga ispipava, što misli.

On je taj čas bio kod Tene i vidio ju sa dvorišnog prozora.

- Očuvaj nas Bože!

To su bile jedine riječi, koje je mogao da izlane, kada je vidio Tenu, gdje sjedi pognuta na postelji. Veći dio lica joj bio u jednoj jeditoj mrkoj kori, samo ispod očiju i oko usta bijelila se ljudska koža. Bila je slična kornjači.

Zar je to ona, Tena?

Jozi se preokrenula utroba; sva njegova tjelesna i duševna snaga klonula na taj pogled; to je bilo razočaranje, kao kada misliš skočiti u toplu vodu, a ti skočiš u mrzlu kao led. On je u taj čas ostao ukočen, snebiven, bez ikoje misli; a kada je došao k sebi, onda se mrtvo okrenu i ode natrag. Sve do kuće nije došao pravo k sebi. -

- Za nedelju dana ozdravit će ti Tena - progovori Ivka, da napokon vidi, što li mu je.

Joza ju samo pogleda čudnim, tupim pogledom, pa zaljuljav glavom udari se lijevom rukom triput u prsa.

Sada je Ivka znala da je vidio Tenu.

- Sirota, baš da je ružna...

- Očuvaj nas Bože! - odgovori on jedva čujnim glasom.

U Ivki zaigrala duša. Izvadi dukate i pokaza ih Jozi.

- Vidi ih!

Joza pogleda lažne dukate i još se većma smrče.

- Ja joj nisam ni riječi progovorila, prosto joj bilo. Sirota, dosta je nastradala!...

Joza pogleda u Ivku, i kako mu je pred očima još uvijek lebdio onaj ružni lik Tenin, pričini mu se Ivka kao anđeo. A ona se je pod zadnje vrijeme zbilja poljepšala; nakon poroda ispunila se i izrasla, lice dobilo nešto življu i svjetliju boju, te se pri težjem poslu počela već malo rumenjivati.

Joza ju gledao postrance, kao da će reći: ma, ženo, jesi li ti to?

U njegovoj duši se u taj čas nešto preokrenu, njegova žena prikaza mu se u nekoj milini, kakove on još oćutio nije.

U to banu Đorđe.

Maruška je rodila sina, pa lukava ciganka, znajući kakova je Tena u taj čas, posla Đorđa k njoj, da joj on glavom javi tu radosnu vijest.

Kada je Đorđe ugledao Tenu, pobježe kao i Joza.

Ona radost, ona slava u njegovu srcu, što je dobio sina, nije se mogla složiti sa strašnim Teninim licem. Ta slava i taj Tenin lik potamniše, uništiše jednim mahom onu bivšu Tenu. Da Tena nije oboljela, onda bi se u Đorđevu srcu pobile dvije ljubavi, i tko bi znao, koja bi na posljetku nadvladala. Da Maruška nije u taj čas rodila sina, onda bi se u Đorđevu srcu, ugledav svoj ideal onakav nakažen, pojavilo ono tiho sažalenje, ona bolna pjesnička ljubav, koja bi sve polako ali sigurno izumirala. Ali ovako nasta u onaj čas u Đorđevu srcu pusta praznina, a već drugi čas ispuni se ta praznina ljubavlju za svoje prvo čedo.

- Što je, Đorđe? - upita ga Ivka.

- Sina sam dobio! Debeo ko kukinja, lijep kao sunce, govorit već znade, samo ne znam, što govori!... - usplahirio se Đorđe, koji u časovima uzbuđenja nije mogao zatajiti halabučne ciganske naravi.

- Sisati traži, eto što govori! - poduči ga Ivka.

- Sada ćeš imati dva zumbul-cvijeta: sina i Tenu! - kimnu Joza.

- Šuti, ne govori! Vidio sam ju... - zalama Đorđe rukama i zakreta očima.

- Evo ti, pa daruj sina dukatima, to mu inoča šalje... - naruga se Ivka i položi pred Đorđa onih lažnih pet dukata.

Ciganin je odmah upoznao truljarsko zlato.

Nato on opet smiješno-zdvojno zalama rukama i cijelim tijelom.

- Da vam Bog dao svima sreću... Moje malo Đorđe, moje slatko grožđe! - zapjeva ciganin i požuri se van.

- Hoćeš, da mu budem kumom? - povika za njim Joza u pol šale.

- Ne možeš, nisi ciganske vjere - odgovori Đorđe ozbiljno i ode kući bezobzirce.

Udario je prekim putem, samo da ne mora poći pokraj Tene.

Njegov mali Đorđe, Tena, lažni dukati, sve mu se to miješalo po glavi, te je prebacivao pete, kao da bježi iz krađe.

»Prevarila... truljarski dukati... one prave skupa smo zapili...«

Smijao se ciganin u sebi, smijao se lažnim dukatima, a nije jadan znao, da je i njegov mali Đorđe lažan, da nije on otac malomu Đorđu. Prevari Maruška i Tenu i njega.

Je li grijeh, što je ona njega ljubila svom silom duše, a on ljubio drugu? Je li grijeh što ga je odvraćala od Tene, a nije mogla da ga drugačije odvrati, nego s djetetom ispod svoga srca? Je li grijeh, što se je na čas drugomu čovjeku podala, da zanese, kada s Đorđem nije zanijeti mogla? Je li grijeh, što je počinila nevjeru, da privede opet u naručaj nevjernoga muža? Je li to zbilja grijeh?! Maruška, ciganka, mislila je, da nije prevelik...

Bila Maruškina lukavost grijeh ili ne, ona je svojim grijehom postigla svoju dobru svrhu, a njeno dijete, kao i mnoga druga djeca, nije imalo na čelu žiga: Đorđe mlađi, *lažni.* Tako je pak umovala ona stara ciganka...

*

Kao što je Jerkova kuća propala, tako ih je propalo i mnogo drugih. Već godinu dana nuđao je porezni ured nekoliko stotina jutara i koji dvadesetak kuća na prodaju, a to sve radi nagomilanoga poreznoga duga. Akoprem je cijena bila niska, ipak osta mnogo zemljišta neprodano; među neprodanima osta i Jerkova kuća; tu kuću i zemljište od osam rali nudio je porezni ured za 200 forinta, ali se ne nađe kupac. U taj čas nagrnuše Česi i pokupovaše sve do zadnjega rala zemlje. Jednoga dana dođe u porezni ured desetak doseljenih Čeha i upitaše se za zemljište i kuće, koje su bile na prodaju. Vođa tih doseljenika bio mlad čovjek sa vojničkom kapom a bez desne ruke; govorio je hrvatski i bio tumačem ostalima. Porezni činovnik uze im nabrajati kućne brojeve i cijenu uz koju se prodaju. Među inima spomenu i kuću Jerka Pavletića.

- Jerko Pavletić, kbr. 40? - upita tumač Čeh.

- Da, kbr. 40. Odakle vi to znate?

- Bio sam prije okupacije tamo. Bi li mogao ja to zemljište odmah kupiti?

- Odmah, samo položite 200 forinta.

Sav radostan krene tamo prema Savi, istim putem, kojim je pred tri godine polazio u boj. Onda je išao u smrt, a našao je svoju ljubav, našao najljepše dane svoga života, a sada ide, da počme nov život živiti. Što li ga, mili Bogo, tamo čeka...? Ona draga kuća, u kojoj ju je prvi puta ugledao, sada je njegova, al čija li je ona? Hoće li ga htjeti sada samo pogledati ovakovoga bez desne ruke? Da je znao, da će ona draga kuća biti igda njegova, on bi joj se javio, ali ovako, kad sâm nije mogao pisati, čemu da joj po drugima obznanjuje

da je izgubio ruku, čemu da joj se javlja, jer šta će njoj ljepoti nad ljepote kljasti ubogac? Ali sada kada je onako nenadano postao vlasnikom one kuće, zasjala mu tiha, daleka nada, da će i nju tamo naći. I našao ju je.

Zadrhtao je kao šiba, kada ju je izdaleka opazio na prozoru, nagnutu nad vezivom. Ona ga je dakle čekala, dvije duge godine čekala, dvije ga godine ljubila bez glasa, bez nade! Što li će sada reći, kada ga vidi ovakovog kljastog, možda će joj se zgaditi, možda će pobjeći pred njime. On se pred tom pomišlju zaustavio, ukočio, ne znajuć, bi li pošao naprijed, ili bi se vratio natrag.

Nu noge ga poniješe naprijed.

Ona je još uvijek sjedila nagnuta nad vezivom, te nije ni opazila, da je on ušao u dvorište.

Uto on stupi u sobu; ona se prene, ugledavši nepoznata čovjeka, sa visećim praznim rukavom, dosta loše obučena, s puta umorna i neoprana, s plavom tvrdom bradom, te pomisli, da je prosjak.

- Hajde! Otkle si i došao? Ne imam ni sama ništa. - Tako je glasio njezin pozdrav.

On sve do toga časa, kad ona nije progovorila nije pravo znao, je li to Tena ili nije; istom sada ju upozna, i kud je smućen bio još se većma smuti... On je gledao dvije Tene pred sobom; jednu lijepu, onakovu, kakovu je pred dvije godine ljubio i jednu ružnu. Lik one lijepe bio je u njegovoj duši, a lik one druge stajao pred njime. Onaj u duši bio je jači i silniji, a ovaj drugi - ružni - kao da ga gleda u snu. Tako bilo prvi časak, nu što dalje, to se onaj duševni lik počeo sve većma mutiti, kao poblijedjela slika, dočim je ovaj drugi sve jasniji, sve krepčiji pred njegovima očima bivao. A što dalje, a to onoga krasnoga lika poče sve većma nestajati, dok napokon posve ne isčeznu, a pred njime se stvori Tena onakova, kakova je uistinu bila. Nad njenom glavom lebdilo kao fatamorgana ono negdašnje divno lice, koje ga je blagoslivalo, kada je u boj polazio...

U taj čas poče i pred njezinima očima titrati slika vodnika Beraneka. Kao kada se probudiš od sna, te se mišlju pođeš hvatati za javu, tako prelazila njena misao sa negdašnjega dragoga, negda lijepo obrijana, u onom tijesnom vojničkom odijelu, na toga čovjeka, što je pred njom poput prosjaka stajao. Ponajprije ju prostruja nekakovo slatko sjećanje, zatim nekakova neizvjesna praznina, onda opet onaj njegov pogled, one oči, koje u tili čas premostiše onu neizvjesnost i spojiše negdašnju vodnikovu prikazu sa onom, što je pred njom stajala.

Poput krvi, što joj je sunula u obraze, tako joj se prikaza u tom času sav njezin život otkako se rastadoše pa sve do danas. A kakav je to život bio? Znade li on za taj njezin život? Je li on možda došao, da ju pozove na račun, da ju pita, gdje je ono blago, što je bilo njegovo i ničije više?... Ali to pitanje brzo isčeznu, a pred njenom dušom izgubiše se, propadoše te dvije godine kao da ih nije ni bilo, a samo osta zadnja točka, onaj trenutak, kada se zadnji put pod Brčkom ugledaše... Njoj je bilo, da onaj čas i sada još traje, a sve ono, što je bilo između toga časa pa do danas, da je laž, da je isprazan san... Čuvstvo onoga časa razlilo se po njoj, te poplavilo, izbrisalo sve ono, što se je kašnje dogodilo; to čuvstvo bilo je tako silno i u nje i u njega, da su, baciv se jedno drugomu u zagrljaj, na štropot prozora trgli se i pomislili, da to grmi top kod Brčke...

Govoriti nisu mogli; mjesto jezika govorile su oči, a te oči vidjele su njezino izrovano, tamno-crveno lice, koje je počelo prelaziti u bjelinu bez sjaja i izraza; te oči vidjele su viseći rukav, koji se je tresao, podrhtavao, kao da nešto tajnovitoga u njemu živi, nešto, što bi ju rado ogrlilo, pomilovalo, ali taj zagrljaj se zaustavio, ukočio, a mjesto njega rukav samo bolno zatreperio...

To su vidjele njihove oči, a što su vidjele nije bilo lijepo; ali dok je to došlo do srca, pretvorilo se u ono anđeosko milosrđe, iz kojega se rodio biser, - suza na njihovim očima, suza, iz koje je prosijevala sjajna traka ljepše budućnosti, budućnosti, koja će kuću Jerka Pavletića iznova podići, zapustjela polja iznova pomladiti, novomu pokoljenju ljepši put utrti...

Zagreb, 1894.

Mira Kodolićeva

Pripovijest

Na tvojem grijehu rodio se moj.

I.

Kada se je obukao i otvorio prozor, pozdravilo ga ljupko lipanjsko jutro, odišući rosnom hladovinom i onim osvježujućim mirisom prirode, koja je taj čas cvala i bujala u naponu svojega stvaranja. U daljini pred njim crtale se plavetne planine, štono se protežu počam od Broda pa sve tamo do Požege i Pakraca, sad se lagano dižuć, sad opet spuštajuć, štiteći duž lijeve si strane vijugajuću se plodnu Posavinu od sjevernih vjetrova. A bliže pred njim, oku na dosegu, talasali se vinorodni brježuljci, a po njima se bijelili raštrkani ljetovnici imućnijih štovatelja vinove loze. Sve je on to gledao i prvo desetak godina, sve je bilo nepromijenjeno kao i onda, pa ipak, koja čuvstva budila se u njemu na pogled te divne prirode, kada je bio petnaest, a koja čuvstva sada, kada mu je bilo dvadeset i pet godina! Prije je bila ta okolica za njega ono što je uistinu bila: doline i brježuljci, šume i vinogradi, - a sada, svaka nuanca svjetla, počam od svjetlozelenih žitorodnih poljana, pa sve do tamnomodre bukove šume, rađa i dira drugu žicu u njegovom životu. On je ćutio kako živi sa svakim glasom koji je do njega dopirao, sa svakim drhtajem zraka, sa svakom nuancom tih nebrojenih boja -: ili su mu budile razne uspomene, ili su mu stvarale razna čuvstva, ili usavršivale još nedozrelu ideju. Što je čovjek tanjeg i dubljeg čuvstva, tim jače osjeća da je dio stvarajuće prirode, da svaka prirodna pojava ima odjeka u njegovoj duši, kao i potok -: ako je bistar onda se zrcale u njemu i oni bijeli oblačci u nebotičnoj visini; ako li je mutan i plitak, ne odbija ni onih niskih tik nad njime nadvijenih suhih grančica.

Nasitiv oko i dušu čarobnim vidicima, svrne pogled sa plavetne daljine na neposrednu svoju blizinu. Tu pred njim spustio se šljivik i voćnjak, podno voćnjaka pružila se djeteljina sa svojim rascvjetalim crljenim glavicama, a za djeteljinom pružile se zelene livade sve tamo do potočića, koji se je neviđen provlačio kroz vrbovo i jošikovo grmovlje.

Tamo gdje je šljivik svršavao, stajao široki zdenac, a stari sluga Antun netom napojio crljeno-bijele krave i telad, koja se nadignutim repom, sita i obijesna naganjala okolo zdenca. Tik pod prozorom u dvorištu žurkala stara, suha žena sa zdjelom nakvašenoga kuruznoga brašna, hraneći mlade puriće štono su se zivkajući i piščući zbile oko dugačke daske, po kojoj je starica hranu posipala...

I one lijepe krave, i množina raznolike živadi, i onaj svakojakim povrćem zasađeni vrt, sve je to govorilo, da je tu gospodarila brižna ženska ruka. Mladi čovjek sjeti se svoje pokojne tetke, koja je pol svoga vijeka proživjela u tom zaselku sa svojim šarenim telcima, purama i biserkama, - pa je bila sretna, sretna, da nije ništa više na tom svijetu željela... Pred desetak dana umrla je ona, a on je reć bi i prahu njenomu zaviđao onu sreću, o kojoj on samo snivati a valjda nigda uživati neće...

Nato se digne sa prozora i pođe da se razgleđe po sobama, u kojima ga tako dugo nije bilo, a u kojima je on najljepše dane svoga djetinstva sproveo. Deset godina nije ga tu bilo, al u tim sobama nije se promijenilo baš ništa, - isti kožnati naslonjači, ista velika četverouglasta ura, koja je siputljivom pjesmom popratila svaki sat, kada je utonuo u vječnost; isti široki tamni ormari, i isti onaj kanarinac, štono se žalobito pritisnuo uz zid, te istom na pogled novoga domaćine doskakutao na prednji kraj krletke zacijuknuv bolno, kao da pita: a tko si ti?... I onaj teški kožnati fotelj do peći, i onaj mali hrastov stol do prozora, i ona po vlažnoj netom uzoranoj zemlji i kamforu zaudarajuća zduha, sve je to odavalo da je to bila soba pokojne tetke.

Zduha ta bila toli neugodna, zduha ta sjedala tako teško na prsa mladomu čovjeku, da je podvostručenim korakom požurio iz te sobe.

II.

Mladi taj čovjek bio je Eugen pl. Vuković. Bogati roditelji umrli mu odavna već, a neki dan sahraniše i tetku mu, zadnju rođakinju koju je još imao. Premda imućan, nije se Vuković podao bezbrižnomu životu, nego je išao za tim da postane neovisan od svoga kapitala; želio je, da se ne pokazuje na njega: ovo je onaj bogati Vuković, nego da si steče društveni položaj po kojemu bi bio isto toliko cijenjen koliko i po svomu novcu. Ne imajući baš sa nikakovom brigom posla, razvila su se u njemu samo otmjena, čovjekoljubiva čuvstva, koja je on svojom svestranom naobrazbom još većma oplemeniti znao. Posvetio se doduše filozofiji, nu umjetnost - počam od lijepe literature pa sve do glumačke vještine - bila je pravi njegov svijet; nije bilo valjda nijednog iole poznatog umjetničkog predmeta u Europi, kojeg on nije na svoje oči vidio - počam od Rima, sve do Oberammergaua i njegovih Passionsspiele. Osim toga bio i vanjštine veoma izrazite: vitak, plav, nježne boje u licu, tako da je na prvi pogled više sjećao na sjevernu, nego na južnu slavensku pasminu; istom ona toplina i iskrenost u govoru odavala ga da je južnoga porijetla.

Juče je stigao iz jednog njemačkog sveučilišta, gdje ga je našla vijest o tetkinoj smrti, te mu je sada valjalo da tu baštinu uredi. Naumio je što kraće zadržati se tude te samo što je najnužnije odrediti, zatim navratiti se na čas u Zagreb, da posjeti svoju zaručnicu, i napokon ljetnu sparinu sprovesti u kojemgod kupalištu.

Nahodav se po prostranom, visokim letvama ograđenom vrtu, po kojem su se ukraj širokih staza izmjenjivale breskve i kajsije, a po lejama svakovrsno povrće; popostojav cio četvrt sata pred lijepim zeleno oličenim pčelinjakom, te naslušav se napokon stare Kate,

koja mu je već triput pripovijedala kako je pokojna tetka blaženo usnula, a kada je na odru ležala, činilo se kao da spava.

- Samo da nije uzela onaj liječnikov prašak, ne bi te nesreće bilo; uzalud ja govorila, manite se prašaka, uzmite uvarak od mekinja, slatka moja dobročinilice; ali nagovoriše ju, i eto što počiniše od kršćanske duše, spraviše ju prije reda u grob, nigda im duša Boga vidjeti neće.

Naslušav se već do sita tih staričinih naricanja, ode opet gore u sobe, te preobukav se u drugo odijelo - on je puno držao do svoje toalete - pođe u bližnju varoš, da posjeti tetkinog odvjetnika Kodolića. On je odvjetnika poznavao otprvo, nu ove zadnje tri godine, otkako se je više bavio u inozemstvu, nego kod kuće, nije se s njime sastajao.

III.

Odvjetnika nije bilo kod kuće, a on pođe da se pokloni njegovoj gospođi. Nađe ju kod glasovira, gdje je ljenivo prebirala tipke. Ona nije znala svirati, nego se tek pred dvije godine počela učiti, ne toliko da se zbilja nauči, nego da nečim vrijeme zatomi. Bila je još posve mlada, u dvadeset i drugoj godini, pepeljaste guste kose, blijedo-mramornog lica, velikih smeđo-plavkastih očiju, ustašca punanih, rujnih nu bez snažnijeg izraza. Bila je sitna i oniska; cio izraz lica bio je još toli djetinski nježan i nevin, mramorna bjelina još toli prozirna, da se je svakomu novomu znancu nehotice nadavalo da ju zove gospođicom, umjesto gospođom.

Ona je po imenu već otprije poznavala Vukovića, nu sada, kada je čula njegovo ime, kada je vidjela pred sobom mladoga čovjeka elegantne pojave, plavih pomno zafrkanih brkova, ispod kojih se tek ponešto vidjeli krupni sjajni zubi; kada je vidjela onaj vanredno fini profil lica sa visokim čelom, koga je do polovice pokrivala vješto pričešljana kosa; kada je vidjela onaj aristokratski gipki poklon, - osta ona u prvi čas zatečena, te jedva uzmognu, da mu pruži ruku i prošapće svoje ime: Mira Kodolić.

Njegova ljubezljivost, njegova duhovitost brzo ju osokoliše, te joj za čas bilo, kao da je nastavila s njime davno započeti razgovor. Samo ono njegovo uporno promatranje, kojim je svaku novu osobu motrio, kao da kani odvagnuti sva njena duševna i tjelesna svojstva, ta izvjedljivost njegovih inače blagih, sivo-zelenkastih očiju bunila ju od časa do časa, te ju neprestance polijevala rumen po licu, a fini listići nosnica joj sve to češće podrhtavali.

Ona je već nekoliko puta htjela izraziti mu svoje sažaljenje radi smrti tetkine, nu njegov razgovor nije se ni izdaleka dirnuo toga predmeta, nego se jedino kretao oko njene osobe, analizirajuć vještim pitanjima cijelu njezinu duševnost.

Nakon četvrt sata on se digne i oprosti. Tik do velikih dvokrilnih vrata visjela velika slika prikazujuć onaj prizor iz Šekspirove drame, gdje zlatokosa Desdemona pred mletačkim vijećem klečeći opravdava svoju ljubav napram crncu Otelu. On pogleda jedan časak dobro poznatu mu sliku.

- Sviđa li vam se? - upita ga ona. To je »der Mohr von Venedig«.

- Vama je poznata ta tragedija ljubomora?

- Nije - reče ona smetena, ne razumijevajuć njegovih riječi - koga god sam pitala, svatko mi samo kaže, da se zove »der Mohr von Venedig«, ali što to sve znači, toga ne znam.

- Zar ni gospodin suprug?

- Ni on.

- Kada se sljedeći put sastanemo, onda ću biti tako slobodan da vam opišem svu veličajnost toga prizora.

Ona čuvši njegove riječi »tragedija ljubomora«, nije pravo znala, bi li ga molila za to ili ne, jer se je bojala da li ta tragedija ljubomora ne sadržaje može biti takovih stvari, kojih ona ne bi smjela čuti...

IV.

Vrativ se kući, baci se Vuković na mekoslon i promisli još jednom, što je čas prvo vidio i doživio. I ono čuvstvo, koje je već mnogo puta proćutio, čuvstvo dosta neugodno napuni mu i sada dušu. On je vidjeo bogato uređene Kodolićeve sobe, bogate ali bez tračka umjetnosti i ukusa; vidjeo je na stolu bečki dnevnik srednje vrsti, vidjeo nekoliko crljeno uvezanih knjiga jedne leipciške Roman-biblioteke veoma niske vrijednosti, vidjeo je miloliku ženicu, koja pravo rekuć nije znala, zašto živi, koja nije imala ni pojma o kakovom idejalu, o kakovom zanosu. Naivna ta žena mislila je da mora sa inteligentnim čovjekom govoriti njemačkim jezikom, jezikom, koji joj je doduše tekao lako i brzo, ali kojega je upravo tako loše govorila, kao i svoj materinski, hrvatski.

Što je to? pitao se on; ili naš narod nije sposoban da se ugrije patriotizmom, ili nije kadar da shvati ideje, koje pokreću ostale narodnosti? Je li naše otadžbeništvo već izumrlo, ili se još nije ni rodilo? Koliko li bi ljepša bila ona mlada žena, da se neka ideja, slična ljepoti njenog tijela, provlači njezinim mislima i govorom; ideja, koja bi njezinu tjelesnu ljepotu još deset puta čarobnijom prikazala. Koliko god ih je on poznavao, malne sve su bile jednake, te hrvatske žene, i one naobražene i one nenaobražene; i jednima i drugima manjkao onaj narodni duh, onaj osebujni biljeg, po kojem se svaka žena raspoznati može: kojeg li je roda, što li ju boli, što li ju uzdiže.

Kud god dođeš, raspoznati ćeš Engleskinju, Njemicu, Talijanku i po vanjštini i još više po duševnoj osebini, - ali Hrvatice raspoznati ne možeš, jer one su sve, samo ne kćeri svojega roda. - Otkle to, zašto to? - pitao se on, nu točnog odgovora nije si mogao dati -: ili je kozmopolitizam već posve ugušio našu ionako ne preveć snažnu osebinu, ili u nas ne ima snage i vjere da gojimo narodnu našu osebujnost, u strahu, da nam ista ne bi u prilog išla? Ovo drugo, činilo mu se baš kod naših žena tim vjerojatnije, što je pretežita želja i zadaća sviju žena da se omile; a one, te naše hrvatske žene, još uvijek su toga uvjerenja da će onaj cilj prvo postići kozmopolitizmom, negoli isticanjem narodnih osebina, bojeć se da se iste neće moći održati u svjetskoj konkurenciji. Ta bojazan nije žalibog ništa drugo, nego ono sveopće slavensko malodušje, pomanjkanje duševne žilavosti.

Zadubiv se još dublje u taj predmet, zapita se napokon: a mi muškarci? Što je naš idejal, kojem cilju mi letimo? Smišljao je, natezao je naš kulturni život od zadnjih pedeset godina, ali on toga idejala, te lozinke, koja bi cio narod oduševljavala nije mogao naći. Naš narod pričinio mu se kao vojska bez vođe, bez onog vođe kojega i najzadnji vojnik pozna, u njemu uživa, o njemu priča, o njemu pjeva, vjerujuć u njegovu nepogrješivost i nepobjedivost. Za tog vođu, za taj idejal mi još ne znamo, pa što da onda još prigovaramo našima ženama?

Tom neizvjesnošću opravdavao je Vuković cijelu našu duševnu kulturu, opravdavao je gospođu Kodolićevu, - i praštao i njoj i svima, koje je poznavao. A među tima sjetio se i svoje zaručnice Emilije pl. Latkovićeve; pred njegovima očima ukazala se taj čas visoka crnka, snažno razvijena, otmjenog lica, visokog punog vrata, očiju okruglih, crnih, uvijek sjajnih, al u tom sjaju čas tmastih kao noć, čas blisukavih, kao munja usred crne te noći. On se je jedva vidljivo nasmiješio, kad mu je ta prikaza kraj očiju preletila; bilo mu je kao da ga je pomilovala onom punom, oblom ručicom; bilo mu je kao da je omirišao dah njenog bujnog mladenačkog bića.

»Ti nijesi ni u ovom zaselku na mene zaboravio; hvala ti za to«, činilo mu se, da mu njezin smiješak govori.

V.

Odvjetnik Kodolić bio je četrnaest godina stariji od svoje žene. Čovjek jak i visok, krupnih brkova i guste crne brade, iz koje se nije vidjelo ni usta, već samo gornji dio lica i kratki mesnati nos; radi velikih treptavica izgledalo lice kao mamurno. Za mladih godina bio on vit i pristao, nu otkako je počeo s jedne strane naporno raditi, a s druge strane raskošno živjeti, počeo naglo starati, te tko ga nije pobliže poznavao, mislio bi da je trom i apatičan. Kao odvjetnik bio je vrstan i tražen, te si ubrzo zaslužio priličan imetak. Izim za svoje odvjetničke poslove nije za ništa puno mario, ni za istu politiku; u političke dnevnike zavirivao je samo od dugog časa. Žena njegova bila je sirotica, a on ju oženio, jer mu se je sviđala, i jer je zbilja bila lijepa. Sad je četvrta godina otkako su oženjeni, a ona izgledala još uvijek nježna i mlađahna kao da je djevojka. Dvije godine ljubio ju on svom snagom bračne ljubavi, nu nakon toga vremena počela njegova ljubav jenjati; nekakova sitost obuzela mu cijelo biće, te ona izgubila malone svaki čar za njega. Njegova ljubav napram njoj umrla je, a ni on, ni ona nijesu znali da ju ožive. - Ona se za te četiri godine braka posve uživila u njegovu narav; ono što je on znao, znala je i ona; ono što je njemu bilo lijepo i dobro, bilo je i njoj; ona se je posve izgubila pod pritiskom njegovih nazora i čuvstava, baš kao što slabije stablo gine pod sjenom i granjem susjednoga jačega stabla. Udav se mlada, nije ni dospjela, da joj se značaj uopće razvije i izrazi, a ušav pod njegov krov, u njegove ruke onako meka i nježna, postala je ubrzo vjeran otisak njegove volje.

Mnogoga društva nije on u svoju kuću primao, a ono što je i dolazilo k njemu, nije bilo stalno društvo, nego raznoliko, uvijek novo, tako da se ona nijednoj osobi, ni muškoj ni ženskoj nije trajnije priljubiti mogla.

To je on i želio, dok ju je još ljubio, ne znajući da će takovim postupkom pretvoriti njenu dušu u pustoš, onu pustoš na kojoj nije moglo ništa više niknuti, čime bi ona opet njegovu ljubav osvježiti mogla. I tako se rodila među njima ona bračna dosada, koja kao magla visi nad čovjekom a nikako ne možeš da je rastjeraš oko sebe.

Da je ona imala prilike općiti sa još kojim muškarcem, možda bi se našla koja žica u njenom biću, koja bi ju u novom čaru prikazala; možda bi se njenim općenjem s drugim kojim muškarcem, u njenom mužu probudio onaj mali ljubomor, koji je kadar već umirajuću ljubav snova oživiti; nu svega toga nije bilo, pa ona njemu sve to ravnodušnijom postajala. I to, što nijesu imali djece, povećavalo je onu dosadu među njima. On si je svakako želio sina, komu bi ostavio svojim trudom zasluženi imetak, - pa sada, kada je već četvr-

ta godina braka nastala, a željenoga odvjetka nije bilo, postao on ravnodušan i prema ženi, i prema imetku, posvetiv se posvema vlastitoj svojoj osobi, nastojeći da se po volji naužije svega što se novcem nabaviti može. Pa buduć da je držao, da je ona kriva što ne imaju djeteta, mislio je, da ne mora za taj svoj život njojzi biti odgovoran, niti da ona ima kakova prava prigovarati mu, što traži izvan svoje kuće novih slasti. Naoko nije se među njima ništa promijenilo, on je radio kao i do sada, donašao njoj darova kao i do sada, nu njezina tančina je ipak opazila, da postoji neka razlika između negda i sada.

VI.

Premda je ona sve to razabirala, ipak joj u duši nije bilo toliko krivo, jer je priznavala njegovu premoć nad sobom. Uostalom, na što da se potuži? Ona je u svom domu radila, što god je htjela; oskudijevala nije na ničem, za društvom nije čezla, jer tih naslada nije ni poznavala; duševni obzor nije joj bio tako širok a da ga ne bi mogla udovoljiti. Uzela si glasovir i najmila staru nisku gospođicu, koja ju učila nešto glasovirati; dala si urediti vrt, iskitila ga ubavim sjenicama i bijelim kipovima grčkih i rimskih božica te uživala u onim okruglim i zvjezdatim žbunovima šarenoga cvijeća. Jest, dogodilo se, te se je kadgod nešto uzbunilo u njoj; ona osjetila nešto u sebi, što joj je šaptalo da nije posve sretna, da ima još na svijetu slasti, koje se njoj tek u maglovitim obrisima, tek u nekom naslućivanju prikazuju, - ali to su bili samo prolazni časovi, to su bili udarci sitnih kamečaka, koji su samo poljepšavali snivajuću pučinu glatkog jezera. Njena duša bila je još vedra poljana sa niskom, mekom travom i mahovinom, na kojoj ništa nije svoga traga ostavljalo. Štoviše, kada bi vidjela muža svoga umorna nakon trosatnoga rada u pisarni, kada bi vidjela, gdje u noć polazi i po noći se vraća sa službenog puta, njoj je bilo, da je ona velika njegova dužnica. Bilo je doduše časova kada ju je zazeblo u duši na pomisao da je on zato napram njoj ohladio, što možda u kojoj drugoj uživa; pred tom pomišlju odrvenila se, ona nije u tom času sama sebe spoznala, te je i nehotice otkrila, da ima još nešto u njoj, što ona nije ni izdaleka kadra raspoznati, nekmoli predočiti si. Premda je ona tu misao zatomljivala, ipak se ona od časa do časa i nepozvana pojavljivala, - a njoj bi svaki puta upravo odlanulo, kada bi ta misao poput zmije opet polako od nje otplazila, sakriv se u cvijeću ljepših njenih čuvstava. Glavna crta njenog bića bila je dobrota, koja joj nije dozvolila da o ikomu zlo misli, i to je bilo uzrokom da je ona cio svijet u lijepom svjetlu gledala. Baš radi toga nije se mogla nijedna druga strast u njoj raspiriti, nego je tek tinjala neprestance zapretavana pepelom njene djetinje naivnosti. Ona još nije došla do zgode da jače nategne luk svojih čuvstava a da bi oštre strjelice razarajućom silom odzviždale u nedoglednu daljinu; strjelice njezinih pitomih osjećaja padale su tik pred nju, ne ozlijeđujuć niti nje same, niti koga drugoga.

VII.

Nakon četiri godine toga nepomućenoga mira, probudiše se malne u isti čas nova dva čustva u njoj. Prvo je bilo ono tamno čuvstvo bojazni da bi ju muž odnemario radi koje druge žene; a ono drugo bilo je još tamnije, ona sama nije znala u čem se to čuvstvo sas-

toji, ali joj se kroz svu tu maglu činilo da je u savezu sa poznanstvom Vukovićevim. On je nakon prvoga posjeta postao malne svakdanji njezin gost; među ostalim knjigama doneo joj on sjajno ilustrovanog Šekspira, te joj svom milinom svoje rječitosti tumačio *Otela, Hamleta, Romea i Juliju.* Ona slušajući divne romantične priče avonskog labuda, proživjela je te časove u nekom drugom svijetu, te joj kao kroz san dolazilo ono njeno naslućivanje da ima još nešto u ovom životu i u ovoj našoj duši što ona do sada nije oćutila. Njoj se počeo razjasnjivati svijet, i ona se počela samoj sebi otvarati; ona nije ni mislila da se sve to može i smije riječima izreći, što u našoj duši kipi.

- Ne čini li vam se, da bi vi nastavili, ili napisali istu takovu tragediju, nakon što ste pročitali *Otela* ili *Romea i Juliju?* - upita ju on.

- To sam i ja vas već htjela upitati; zaista čudnovato, zašto je to, otkle je to?

- Ja mislim, da to odatle polazi, što su ona čuvstva, one misli, one riječi, koje te Šekspirove osobe govore, riječi izvađene iz našega srca; mi smo u njima spoznali polovicu sama sebe, pa smo rada, da i onu drugu polovicu našega bića na svijet iznesemo -: ali nijesmo Šekspiri, pa ne možemo. Čuvstva ta haraju našom dušom sad nas oslađuju, sad nas truju; sad su divna, sad su strahovita; - ali mi ne imamo izraza, ne imamo riječi, da ih nazovemo pravim imenom.

Takovih govora nije dražesna žena Kodolićeva iz ustiju svoga muža nikada čula; njoj je bilo slušajući Vukovića kao seoskom djetetu, kada je došlo prvi puta u grad, te od samoga čuda zabasalo ulicama, nezasitno motreći svaku novu stvar.

Kada je pročitala neke Turgenjevljeve, Tolstojeve i Daudetove pripovijesti, zapita ona Vukovića:

- Molim vas, je li se to uistinu dogodilo? Ja ne mogu vjerovati, da je to tek izmišljeno! Sirota Liza, zaslužila je ljepšu sreću... Ali ipak, ja joj zaviđam...

- Ja mislim, da joj svaka čista duša mora zaviditi.

- Tako ja još nijesam nijednu knjigu pročitala.

- A da kako ste do sada?

- Tako, - čitala sam samo do trećine, ili do polovice, - pa onda preskočiv sve ostalo, odmah konac, pa sam ipak sve znala; ali kod tih ruskih novela nije se tako dalo. Ja sam doduše i tu pogledavala na konac, ali sam se ipak vraćala tamo gdje prestadoh, čitajuć pobožno sve do konca kao molitvu... I meni je bilo, kao da ja to ne čitam, nego da sam ja sama Liza i Asja... Sada ja tek uvidih, koli jadni stvorovi smo mi žene...

To je bila prva njena misao, proizašla iz njenog sopstvenog čuvstva; a Vuković je nekom nasladom promatrao kako se njena zatomljena duša počela oživljivati, kao davno nezalijevani cvijet nakon kiše. On ju je i nadalje promatrao svojim analizirajućim pogledom: naslađivao se sa umjetnički savršenim dijelovima njenoga tijela, kao što su bili čelo, nos i brada; divio se finim zavojima maloga ružičastoga uha, - a ljutile ga one preveć svijetle, jedva vidljive obrve, koje su bunile i kvarile mu toli dražesno sastavljenu crtu, koja je tekla počam od čela sve do nježno izbočenih grudi. Uz tanki profil i sitne kosti, pristajala posvema gipkost njenih kretnja, s kojima je izražavala svoje misli skoro kao i sa govorom samim. A to je značilo da njena nutrinja nije mrtva, kao što se je u prvi mah po mramorno-hladnom licu ključiti moglo.

VIII.

Vuković se još nije odlučio, što će sa tetkinim dobarcem: bi li ga prodao, bi li ga iznajmio, ili ostavio sve kako je do sada bilo, pa sam s njime gospodario. Nijedan od sva tri načina nije mu se sviđao: najamnina bila posve niska, jedva da bi pokrila porez i osiguranje; kupaca je također slabo bilo, jer je dobarce bilo premaleno - oko 150 rali - a da bi se našao bogat kupac za njega, a opet preveliko, a da bi ga mogao kupiti onakav goso, koji bi bio i gospodar i sluga, t. j. sam ga uživao i sam ga obrađivao. Da sâm gospodari, - to za njega nije bilo; on je doduše imao smisla za gospodarstvo, nu nije nikada ni u snu pomislio posvetiti se tomu zvanju. I tako osta ta stvar za taj čas neodlučena.

Ispitivajuć staroga Antuna o dohocima dobarca, sračunavajuć dobitak i izdatak, dogovarajuć se dvojicom-trojicom čeških doseljenika, koji su htjeli u pomanjim komadima zemljište iznajmiti, zabavio se Vuković dva-tri dana, niti ne izilazeći iz dvorca. Četvrtoga dana oko pete ure popodne začuje lavež pasa, pa zaviriv na prozor ugleda u dvorištu dvije gospođe. Prvu je odmah upoznao po nježnom struku i bujnoj kosi prem joj je lice bilo umotano plavim velom; to je bila Mira Kodolićeva sa svojom učiteljicom glasovira. On joj izleti u susret, te svoj uzbunjenoj i zastrašenoj od laveža pasa pruži ruku. Bila je u jednostavnoj, tamnomodroj opravi, sa svijetlim širokim suncobranom, sa žutim visokim rukavicama, a pod tijesnom opravom moglo se razabrati da trepti po svem tijelu.

- Oprostite, ja sam već davna željela vidjeti taj lijepi dvorac, al nikad mi se nije nadala prilika.

- Kada bi takovi gosti često zabasali na moja vrata, ja zbilja ne bih imao prava tratiti svoje dane po Monakovu i Heidelbergu - odgovori on i povede ju u vrt.

Ona htjede sve potanko, kao što je to već u ženskoj naravi, razgledati, prem se je moglo opaziti da su dotični predmeti istom usljed njegova tumačenja i opisivanja za nju zanimivi postajali. Ona je i do sada već toliko teladi i krava vidjela, nu nije ništa osobita na njima opaziti mogla; istom kada ju je on upozorio na crljenu mörthalsku junicu sa debelim visećim vratom, rumeno-bijelom sjajnom gubicom i kovrčastom dlakom po čelu, i onim velikim bistrim okom, onda se ona sama sebi začudi da ona toga nigda do sada opazila nije.

Stara Kata tjerala je polako pred sobom male i hitre biserke sa rumenim nožicama, te dok je stara crna kvočka kvockala zovuć ih k sebi, to one, ne razumijevajuć njenoga zova, trčale širom za svakom crnom kokom.

- I ovo vam je nešto zanimivoga - obrati se Vuković prema gospođama - stara biserka rijetko da će izleći i odgojiti svojih mladih; nego tu ulogu majke mora obična kokoš preuzeti. Male biserke, dokle god ne odrastu, ni ne mare za stare svoje roditelje, nego se sve do kasne jeseni kupe oko svoje pomajke, prem ih je ona već davno napustila. Nu kada mlade biserke posve odrastu, kada im perje dobije boju starih, onda se pridruže svojim roditeljima po krvi, a na svoju pomajku, koju su negda toliko ljubile, posvema zaborave. Zar to nije zanimivo? U prvoj mladosti niti ne poznavati svojih vlastitih roditelja, a kada odrasteš, onda opet zaboraviti na onu, koja te je odgojila; čini se da ona poslovica, krv nije voda, vrijedi za cijelu prirodu.

- Je li i kod ljudi tako? - upita gospođa Kodolićeva.

- Čini se, da je isto tako: ima djece, koja neće da čuju za svoje roditelje-začetnike, nego hoće da znaju samo za svoje odgojitelje; a ima opet otaca, koji će odnemariti svoju sadanju obitelj, a svom dušom prigrliti djecu grijeha svoje mladosti, djecu, koja za njih niti ne znaju. U jednom slučaju jača je ljubav zahvalnosti, u drugom slučaju opet ljubav za vlastitu sopstvenost, za izgubljeni dio našega »ja«.

Gospođa Kodolićeva nije se mogla dosta napitati Vukovića: što je ovo, zašto li je ono? Svaki predmet dirnut njegovom rukom, opisan njegovom riječju zaodjeo se novim čarom za nju; njegov pogled, njegove riječi pozlaćivale su njojzi sve, što god je oko nje bilo, kao i ono zapadajuće sunce, štono je pozlaćivalo i crnu koru duba i zeleno lišće i bistru vodu.

Kad je mlada gospođa ugledala pod šljivikom bujnu procvalu djetelinu, uskliknu:

- Ah! koja divota! Što je moja bašta spram te ljepote! Ja ne znam je li svakom tako, ali za mene ne ima pojedini cvijet skoro nikakova čara, mene ushićuje cvijeće samo onda, kada je u velikoj množini na jednom mjestu.

- Baš kao što i jedan jedini vojnik ne čini osobita dojma, a cijela pukovnija kadra je oduševiti svakoga, - a ponajpače žensko srce - doda Vuković šaljivo.

Stara gospođica silno se uzburkala sa te prispodobe Vukovićeve, male joj žutkaste oči zasjale, mekano četverouglasto lice joj se namreškalo nebrojenim sitnim naborima, koji su izgledali kako ih je Vuković u sebi prispodobio kao oštraci vojničkih sabalja.

- Ah, ah! zar vi i tako nas žene znadete! - zaprijeti gospođa Kodolićeva Vukoviću lepezicom i pogleda mu u oči pogledom u kojemu se je stapao i strah i radost i prošnja i ljubav.

IX.

Dvorac Vukovićev bio je pol sata od varoši; bio je sagrađen na brježuljku, koji se je polako dizao iz doline. Put u varoš išao je uz potočić, koji je tiho plazio preko pruda, a samo za kišnog vremena znao se razliti i cestu pijeskom naploviti. Po tom pijesku letile sada dvije po dvije grlice, više pitome, nego divlje, sjedajuć sad po cesti, sad po granama niske živice. Na raskršću, gdje se je proplanak na lijevu stranu spuštao u dolinu, kamo je i potočić odbrzao, a po njegovu tragu bijelila se dva mlina sakrivena srebrolistim topolikom, a na desnu stranu uzeo se hvatati drugoga brježuljka, na tom raskršću pukao divan pogled: na jednoj strani bjelasala se posavska sela sa ljeskajućim se crkvenim tornjevima, a na drugoj strani pružao se tamnomodri Psunj poput ogromne zavjese.

Tim putem vraćale se gospođe kući, a Vuković im se pridružio, da ih otprati do varoši. Njega je taj posjet gospođe Kodolićeve veoma razdragao; on je počeo u lijepoj mladoj ženi otkrivati nešto novoga, što ju je za ovo kratko vrijeme veoma preobrazilo, lijepu njenu pojavu oživilo. On nije niti u snu pomišljao taj njezin preobražaj u svoju korist upotrijebiti, jer niti je to bilo u njegovoj naravi, niti je to njegova otmjenost dopuštala. On je jedino uživao u duševnom razvoju gospođe Kodolićeve. Ona je do sada bila i u riječima i u čuvstvima puno skromnija od mnoge djevojke, te od nekoliko dana počeo slobodniji vjetric njenom dušom lavoriti, vjetric, koji je poljepšavao svaku crtu njene duševne i tjelesne sopstvenosti. Ona je u sebi osjetila nešto kao dašak sreće, a taj dašak izbijao i na sjaj njenih očiju i na vragoljasto-djetinski posmijeh, i na naivne riječi, da se je Vuković puno puta morao u dnu duše toj naivnosti nasmijati. Tako ga je i sada putem zapitala:

- Što mislite, nijesam li ja već stara?

On se nasmije slatkim grohotom.

- Vi ste sada mlađa, nego dvadesetgodišnja djevojka.

- Ah! ja istom danas vidim da vi znadete i laskati i lagati...

- O laskanju ne ima tu ni govora, jer kada čujete moje nazore, mislim, da ćete i vi biti mojega mnijenja. Ja sam naime iskusio, da je osamnaestgodišnja djevojka i dvadeset i četiri godišnja gospođa jedno te isto, - svaka je još posve zadovoljna sa svojom sudbinom; dvadesetgodišnja djevojka i tridesetgodišnja gospođa bez djece opet su si slične: i jedna i druga udešavaju sve svoje misli, sva svoja čuvstva, sve svoje vrline tako da zatrave muškarce, - ona prva, da si osvoji i nađe muža, a ova druga, da omili - ne samo svomu mužu, nego i drugim muškarcima. Poslje tridesete godine još je jedino lijepa udovica u crnoj opravi sa dugim velom na snježno-bijelom, tugom poljepšanom licu; ili gospođa rujnih obraza, vodeć u svakoj ruci po jedno još rumenije čedo; jedno slično njoj, a drugo slično mužu. To su tri stupnja, kada se o ženi može reći da je zbilja lijepa; izvan toga okvira može žena biti zamamna, duhovita, dražesna, - ali epiteton apsolutne ljepote više joj ne pripada... Dakle, jesam li vam laskao i lagao?

- A koja je od onih triju slika najljepša? - upita ona.

- Toga vam ja zbilja ne mogu reći, jer je ljepota takav pojam koji se ne da razvrstati u razrede; izaberite tri najljepše Preradovićeve ljubavne pjesme, pa pitajte, koja je od njih najljepša? Tko bi tu znao pravoga odgovora!

Ona je doduše željela nešto točniji odgovor, - nu onaj jedva vidljivi smiješak, onaj strjelimični pogled kojim ga je pogledala, sve je to govorilo da je ona s njime posve zadovoljna.

X.

Kada su došli do Kodolićeve kuće, uhvatilo se prvo predvečerje. Kodolić je bio doma, te se veselo pozdravljao sa Vukovićem; on je, prem naoko dosta spora i smrknuta lica, uistinu bio vesele i flegmatične ćudi. Njegovo geslo bilo je: raditi ali i uživati; i tomu se je geslu morala sva njegova okolica ropski pokoravati. Za njega nije bilo razlike između dana i noći, on je radio i putovao po danu kao i po noći; njegova podvorba morala ga čekati ma kad se on kući povratio, ili od kuće polazio. Jeo je i pio je izvrsno i sa velikim tekom; bilo gostiju ili ne bilo, on je sebi izvadio one komade pečenke, koje je on najvolio, te ih obično više uz pomoć ustiju, nego li s nožem i vilicom pojeo.

Za kućanstvo je trošio malne rasipno, ali zato za javne svrhe nije dao ništa; on nije bio član nijednoga društva, niti predbrojnik ikojih novina ili knjiga; nije za to imao ni pravoga smisla, a ni dosta časa, te je tako vremenom izašao iz navike da se zanima za što drugoga, doli za svoj odvjetnički posao.

Toga dana bio je nešto šire volje no obično, te zadržao Vukovića na večeri. Kod stola je Kodolić prigovarao malne svakomu jelu, sam je pravio šalatu, i promijenio dvije-tri vrsti ukuhanog voća, dok nije pogodio ono koje mu se sviđalo.

Vuković je sve to promatrao lakim smiješkom, on je dobro poznavao taj naš novi društveni razred, te preko noći iznikle imućnike, koji su se žurili da nadomjeste ono što im je u mladosti manjkalo, bojeć se da se neće za života dosta naužiti zabluda razmaženoga želuca.

- Da vas Bog poživi! - diže Kodolić čašu i nazdravi Vukoviću. - Da vas Bog poživi na sreću i korist naše domovine!

Vuković je bio na takove zdravice naviknuo, on je sa svoga bogatstva i sa otadžbeništva bio poznat diljem Hrvatske, nu sada su ga te riječi iz Kodolićevih usta ipak iznenadile.

- U vama se je, prijatelju dragi, sretno ujedinilo ono što se kaže »htjeti« i »moći«. Koja korist meni što bih ja htjeo da budem patriota, a manjka mi ono čim bih mogao i izvesti što želim. Koja korist da na svoje čelo napišem: ja sam otadžbenik, a iz mog trbuha ozvanja: hljeba, hljeba gospodaru! Ja, a sa mnom dobra trećina našega inteligentnoga društva, učinili smo prvi patriotski korak, a na našoj djeci biti će, da učine drugi; i što mi sada tek hvatamo po zraku, to će naša djeca imati u rukama. Da vam se bolje razjasnim! Moj otac bio je poljodjelac koji nije znao ni čitati, koji nije bio kadar ni iškolovati me, - a moj položaj je, kako vidite - hvala Bogu i mojoj glavi - visoko nad njegovim. Budem li ja imao sina, kojemu ću - posluži li i nadalje sreća - ostaviti 30 000 - 40 000 forinata; sina, kojemu neće na trbuhu stajati ona ogromna cedulja: hljeba, hljeba gospodaru, onda će moj sin, poput vas, lakše igrati se riječju: patriotizam; onda će moj sin moći s uspjehom raditi ono, što bi za mene sada bio možda Sizifov posao.

- To je lijepo, što vi velite, gospodine odvjetniče, ali prema vašemu čini se da bi samo bogati ljudi smjeli biti patriote.

- To ne mislim, nego hoću da rečem da su patriotizam i siromaštvo dva pojma koja se malne isključuju, koja rijetko kada mogu proizvesti željenog efekta. To vrijedi i za pojedince i za cijele narode. Patriotizam siromašnog naroda jeste isto što i plamen od slame, a patriotizam naroda bogatog ono što i plamen debelog bukovog panja -: bukne li bura, onoga prvoga nesta već kod srednjega vihra, a da se nijesi pravo ni ogrijao; a na ovoga drugoga može cijelu noć kiša padati, pod mokrim pepelom još uvijek ostane dosta živih žeravica, s kojima se iznovice oganj naložit može.

- Možebiti, da vi imadete pravo, gospodine doktore, nu ja mislim da vama manjka, osim toga javnoga, onaj skromni obiteljski patriotizam.

- Ah! molim vas, samo mi o tome nekate govoriti! I ja sam negda kupovao svaku hrvatsku knjigu, i ja sam od svakog najmanjeg pokreta očekivao silan preokret, i ja sam negda mislio da će moja kuća biti ognjište patriotizma, da će moja žena sloviti širom naše zemlje. Nu sve vam to nije ništa drugo, doli vatra od slame. Onaj takozvani obiteljski patriotizam jeste ono isto, kao kada bi vi vašega sinčića silili da svaki dan nauči jednu pjesmu napamet, u misli da ćete ga time napraviti pjesnikom; a to, kako znadete, ne može biti. Pravi patriotizam je inspiracija poput one pjesničke; patriote su Bogom nadareni ljudi, koji o sebi mogu reći: Est Deus in nobis! A sada si pomislite pjesničkom žicom nadarenoga seljaka, koji ne zna ni čitati, ni pisati, a u drugu ruku čovjeka naobraženoga, kao što ste na primjer vi, nadahnutoga istim duhom, pa ćete vidjeti koji će stvarati ljepše misli, divnije pjesme. Kao što među tima pjesnicima, takova je razlika i među patriotama, i jednima i drugima treba ono »nešto«, jer bez toga »nečesa« ne ima ništa. Po mojem mnijenju, mi Hrvati još nijesmo na čistu što je kod nas pravi patriotizam, to jest, koju formu da dademo onomu pregnuću, do kojega se jedino patriotizmom dolazi. Vi ćete mi dozvoliti, da nama taj cilj još nije posve jasan. Koliko sam ja iskusiti mogao, ima uopće dvije vrsti patriotizma; patriotizam srca i patriotizam zdravog razuma. Onaj prvi jeste onaj zanos, kada se mladi narodi duševno prenu, kad upoznaju da opstoje; to je obično onaj momenat kada se i pjesnici pojavljuju. Taj patriotizam je vatren kao i pjesma, nu i nejasan. Ovaj drugi - patriotizam razuma - ne upire se više o plamene stihove, nego o hladne brojke, koje govore živu istinu. Taj patriotizam sličan je donekle trgovačkoj spekulaciji: ovaj ide za obogaćenjem pojedinog čovjeka, onaj za bogatstvom i dobrobiti cijeloga jednoga na-

roda. Kako se meni čini, mi se još kolebamo između srca i razuma, pa u toj neizvjesnosti držimo jedan drugoga izdajicom; u toj neizvjesnosti još nijesmo načistu, koji vas ide pravim, koji krivim putem. To je moje mnijenje. Vi ste, prijatelju, pali upravo na raskršće tih dvaju naših patriotizama, pa zato ja ponavljam želju da pogodite onu stazu, da izaberete onaj patriotizam koji će našoj domovini najveću korist donijeti. U to ime, Bog vas poživio!

XI.

Gospođa Kodolićeva pratila je doduše taj razgovor, nu vidjelo se da ju osobito ne zanima. To je Vuković opazio, pa buduć da je već po svojoj naravi volio mirno razmatrati i slušati, nego prigovarati, ne htjede se upušćati sa Kodolićem u prepirku, nego ustane i povede mladu gospođu do glasovira.

- Dakle, što želite, da vam sviram? - upita ju on.

Ona nije znala što da mu reče, ona je samo osjećala da bi mu najvolila kazati: »sviraj što god hoćeš, moja duša utapa se u svakom tvom pogledu, u svakoj tvojoj riječi.«

A on uze udarati redom počam od narodnih pjesama sve do talijanskih opera. Izraz njegova lica, sjaj njegovih očiju mijenjao se kod svake pjesme: kod slatke ljubavne talijanske arije treptale mu oči, a oko ustiju krao mu se jedva vidljiv posmijeh, te je uz one rujne usne, uz ono lijepo lice a pri plamenu svijeće bio sličan dražesnoj djevojci; a kada je zagrmio davoriju iz Gajevih vremena, onda je onaj otmjeni profil poprimio energičan izraz, te on naličio mladomu bogu rata.

Kodolić je pratio pojedine poznate mu arije živahnim kretnjama: sad tipkajuć prstima i lelijajuć glavom, sad tihano fućkajuć, dočim je mlada njegova gospođa bila sva izgubljena; ona nije znala, da li joj veća slast navire na uši ili na oči, te sjedila kao nijema, bešćutna, bez misli u glavi, bez izraza na licu. Iz te omaglice istom ju prenuo Vukovićev glas, koji je zapjevao:

Teške noći, teške misli,
Što mi mlado srce more;
Čini mi se, nigda neću
Dočekati rujne zore.

On je na tu pjesmu došao onako slučajno, kako mu se nadala prelazeći s jedne arije na drugu; a kada je došao do stihova:

Prva rana otadžbina,
Što u teškoj bijedi strada;
Druga rana moja ljuba,
Što je jošte toli mlada.

Hoću l' igda otadžbinu
Iz te bijede oslobodit,

Hoću l' ikad svoju ljubu
Žrtveniku Božjem vodit?

nije mogao, a da ne upre pogled u Kodolića, kao da ga pita: što misliš braco, u koju vrst patriotizma idu ti stihovi?...

Bljedoliko lice mlađe gospođe kao da je još bljeđe postalo, kao da je omrtvilo, samo one fine nosnice i nježna grud odavale da je još živa. Kada je Vuković prestao svirati i pjevati, te nakon čarobne glazbe nastao u prostranoj sobi gluhi muk, tada i u njenoj duši zavlada nekakovo bezvučje, nekakova hladna tišina, s koje je ona sama ostala presenećena. Njezine nježne, duboke duše dojimala se glazba silovito, porazno, odjekujuć stokratnom jekom u njenoj nutrinji. Prem je željela, da Vuković i nadalje svira i pjeva, ipak se nije usudila niti riječcom da to spomene. Ona se bojala , da bi na njena usta izmaklo ono nešto što se zadnjih desetak dana u njenom srcu potajno burka, a ona još ni sama nije znala, kakovo je to burkanje, s kojeg joj se po duši časom prelijeva neizrečna slast, a časom nepojmiva bol. Ta slast i ta bol načiniše iz nje šesnaestgodišnju djevojčicu, koja prvi puta zadrhće pred zagonetkom svoga srca...

XII.

Noć je bila vedra, topla, kada se je Vuković gluhim ulicama vraćao u svoj dvorac; pravilne sjene kuća prostirale se po širokoj ulici kao smeđa paučina utkana u svijetlu svilu mjesečine; kao po cijeloj prirodi, tako se i po njegovoj duši razlijevalo mladenačko raskošje. U potpunoj samosvijesti, da je lijep, mlad, ljubljen, da u taj čas ničesa na svijetu nije bilo što bi si on uzalud zaželio, sve ga to napunjivalo još većim zanosom za sve što je lijepo. On nije osjećao nikakove boli sa onih pjesnikovih riječi: Teške noći, teške misli, - on je samo osjećao njihovu ljepotu, njihovu melodiju. I dok je on zapahivan mirisom divne lipanjske noći, uljuljavan šaputom dviju ljubećih ga žena, ponavljao u duši one stihove svoga prijatelja pjesnika, - dotle su isti ti stihovi poput anđelaka lebdili nad posteljom gospođe Kodolićeve. Nu ona nije poput Vukovića osjećala samo ljepotu, nego i svu bol tih stihova; ona nije slatko spavala kao do sada, nego cijele noći bulaznila: - Teške noći, teške misli...

Kada je Vuković otišao, a ona sa mužem pošla na počinak, reče joj on, da ga opet trga reumatizam u ramenu. Ona bi do sada na te njegove riječi otišla po drožđenku, pa mu natrla bolesnu ruku, - nu danas bile te riječi njojzi toli tuđe, da ga je pogledala pitajućim pogledom što on to misli tima riječima, tiču li se te riječi nje ili koga drugoga? I ne odgovoriv mu ništa, legla je mučeć u postelju, jedva dočekavši čas, da muž ugasi svjetlo, da u tmici uzmogne još jednom proživjeti slast netom minulih časova.

Kodolić je davno već spavao i svojim hrkanjem nemilo se zadirao o melodiju Vukovićeve pjesme, koja se je neprestance ponavljala u duši njegove žene. Već od nekoliko dana obuzimaju nju čudna čuvstva kada legne spavati; prem udana, prem u misli da ne ima više nikakovih želja, njoj je u te časove bilo, kao da joj se ruke šire na zagrljaj, - nu za kime, koga da ogrli, to joj još nije bilo jasno: je li to bio drugi koji čovjek, je li to bio roditeljski zagrljaj, zagrljaj za djetetom, kojega nije imala, ili ju je srce vuklo nečemu neponjatnomu, nečemu, što se niti vidi, niti čuje, a ipak napunjava žensko srce, - sve to ona još nije znala. Ona je kraj tih umišljenih zagrljaja osjećala veću slast, negoli pri zbiljskom za-

grljaju sa svojim mužem, koji ne pojimajuć njenih novih čuvstava leži poput mrtvog kamena ukraj nje, ni ne sluteći da njene misli lete mimo njega, kao da ga uopće niti ne ima... To neopredjeljivo, polutamno čuvstvo dovelo ju na misao, da još ima neka sreća, neka slast na svijetu, koja je njojzi doduše nepoznata, ali njena duša kao da ju izdaleka sluti. Zadnjih dana, otkako je upoznala Vukovića, počela ona tamna slika, za kojom je ona ruke pružala, sve to vidljiviji oblik dobivati, dok se napokon danas posve jasno ne pretvori u Vukovićev lik, u onaj lik, koji joj pjeva: teške noći, teške misli... Koja li razlika između te mehke, ljupke prikaze i osobe njenoga muža! Suprug njezin nije nikada razumio njene tjelesne i duševne nježnosti; ništa idejalnoga, ništa pjesničkoga nije bilo u njegovoj duši; on nije razumio nevinoga treptaja njezinih očiju, blaženoga drhtanja mramornoga joj tijela; on nije imao smisla da shvati one božanske časove kada žena žrtvuje mužu sve, - i dušu i tijelo; on nije razumio, da otkrije sve sakrivene ljepote ženskoga bića, nego je svu tu razvijajuću se milinu u jedan hip razorio surovošću muškaračke ćudi. I tako osta dubina njene duše njemu neotkrivena, - a ona sama došla je napokon do krivoga zaključka da je njezina tančina i nježnost nepotrebna suvišnost, neka mana njene sopstvenosti, te je napokon i sama nastojala da ju u razvoju njenom još zatomi i uguši, što joj uostalom nije nikako pošlo za rukom.

Sada su se počela ona zatomljivana čuvstva iznovice buditi i to tolikom žestinom, da ona nije više osjećala snage da ih zaustavi. To njojzi nepoznato čuvstvo bila je ljubav, koju je ona sada prvi puta u svoj njenoj veličajnosti, sa svom njenom slašću i svima njenim mukama osjetila.

XIII.

Kodolić, zasitiv se slasti koje mu je do sada bračni život pružao, zaustavio se pod zadnje vrijeme na crnookoj, jedroj udovici, zagasite puti, rumenih jagodica, sraštenih obrva, uskog čela i debele svilene kose. On je bio zastupnikom pokojnog njenog muža, prilično imućnog trgovca, te je i nadalje uređivao njenom ostavštinom. Žena ta, kojoj je strastvena narav izbijala iz pogleda i cijelog obličja, ulila je novog života u Kodolićeve žile; ona je bila spram dražesne plave odvjetnikove gospođe što i opojni, daleko se šireći umjetni miris spram blagog daška proljetnih ljubica u rosno jutro. Kodolić je mislio da njegova životna snaga već unatrag ide, nu sada je uvidio, da je to bila samo prividna bestečnost, koja se odmah probudi čim promijenimo gostionu, u kojoj smo dulje vremena objedovali. I vatrenija narav udovičina, i prostija ćud, i oštri joj jezik, sve to godilo je njemu u taj čas mnogo više, negoli delikatna otmjenost njegove nježne žene, koja i sad nakon četirigodišnjega braka nije izgubila one djevičanske stidljivosti, koju mu je donijela kada je stupila pod njegov krov.

O tom Kodolićevom odnošaju sa mladom udovicom počelo se već pomalo govoriti, a i supruga njegova saznala je iz bezimenih pisama za njega. Ona je ta pisma pokazala Kodoliću, nu on niti se branio, niti opravdavao pred njom, nego samo dosadnim zamahom ruke otisnuo ta pisma od sebe. Bio je previše flegmatičan a da bi se bojao svoga grijeha pred ženom; on je tvrdo držao da on nije dužan njojzi u toj stvari račun polagati, tim većma što se ona nije proti njemu energično digla, što je on dobro vidio iz njenih riječi da ona i vjeruje i ne vjeruje u ona pisma. On je dobro znao da je on za nju još uvijek veći autoritet negoli sva ostala svjetina, - pa čemu da se bez pravoga povoda pred njom pere.

Uostalom, on je tražio samo ono što mu - po njegovom mišljenju - žena njegova više pružiti ne može; pa ako je tu kakove krivnje na njemu, onda je sigurno i na njoj. Tako je on umovao i umirivao svoju savjest.

Gospođu Kodolićevu bolila su doduše ona pisma, ali još ne bolju ljubomora, nego bolju djeteta, kada ga učitelj - koga mora slušati - kazni; ona je u cijeloj toj stvari bila toli nemoćna, toli neiskusna, da nije ni shvaćala cijelu težinu muževoga grijeha; kao što naivno-djetinjska vanjština, takova joj je i nutrinja bila, te ona nalazila veću slast u trpljenju tih muka, negoli u otimanju svoga prava. Ono što je nju uz muža vezalo, bilo je više zahvalnost negoli ljubav; a sestra zahvalnosti je milosrđe, kao što je i sestra ljubavi - zloba. Ona nije napram svome mužu osjećala one žarke ljubavi, pa zato se i nije radi njegove nevjere mogla u njoj poroditi ni ona zloba, ni ona teška bol, sa koje srce puca kao sa najvećega gubitka.

Otkako se upoznala sa Vukovićem, gospođa Kodolićeva ne samo da je omalovažavala tu muževu uvrjedu, nego joj se nekud čudnim, nevjerojatnim činilo, da ona uopće imade muža...

XIV.

Ona nije mislila da je ljubav takovo okrutno čuvstvo, čuvstvo, koje je nemilosrdno tjeralo sliku muža njenog iz cijeloga joj bića - ona s njime sjedi, govori, jede, - a ipak ona njega ne vidi, ne čuje, ne razumije; on je za nju nekakav nihilum, nekakova ispraznost. Ona je zadrhtala pred tom pomišlju, pred tom strahotom, - nu u istom času kada se je počelo gibati u njoj čuvstvo pokajanja, u tom istom času pojavila se kao mjesec iza oblaka slika Vukovićeva, razsjav svojim svjetlom svaki kutić njene duše. »Je li to ljubav?« pitala je samu sebe. »Zar je to ono božansko pojavljenje o kojem se toliko govori, o kojem se toliko umuje, koje toliki pjesnici opijevaju?«

- Molim vas, što je to ljubav? - upita ona drhćućim glasom, gorućim očima Vukovića, kada se je prvi puta nakon one večeri s njime sastala.

On je već navikao na takova njezina pitanja; on je mislio, da to njega pita ona ista bezazlena ženica, koja mu je već toliko puta onaj toli dragi smiješak iz duše izmamila.

- Kad bi, milostiva, i odgovor bio tako lahak, kao što je pitanje, ja bih vam vjerujte mi najiskreniji odgovor dao; nu buduć da tomu nije tako, to bih vam mogao govoriti dan i noć i još nikada ne bih vašemu pitanju udovoljio. Da svako čeljade, muško i žensko, napiše svoju povjest »prve ljubavi«, ja mislim da ni onda još ne bi na vaše pitanje potpuno odgovoreno bilo.

- Jeste li vi opisali tu vašu povjest?

- Nisam; jer koliko po sebi sudim, prvu ljubav moguće je tek onda opisati kada je ista davno već minula; istom onda, kada ju uzmognemo prispodobiti sa drugom i trećom našom ljubavlju; upravo tako, kao što pokojnog muža ili ženu istom onda valjano ocijeniti možemo kada se po drugi puta oženimo. Sve one ostale ljubavi, nakon prve, nijesu više prava ljubav, - one su vino, u koje se nadolijeva vode, boje, sladora, - onoga prvotnoga, nepokvarenoga vinskoga soka ne ima više.

- A vi ste ljubili tako...? - pitala ga ona glasom i čuvstvom osuđenice.

- Da, ja sam ljubio tako u mojoj sedamnaestoj godini! Sav moj život, sve moje biće bilo je pretočeno u mojim očima, a te oči nijesu se mogle maknuti s njenoga lica; ja sam osvjedočen da bih ja mogao tada neprestano bez jela i pića nju gledati, dok ne bih pred njom izdahnuo; tolika slast, jača nego glad, slađa nego život strujila je između mojega i njenoga bića... To je bila ljubav! Ono što poslije toga dolazi, može biti slađe, može biti vatrenije i vjernije, ali onoga božanstva u sebi više ne ima.

To su bile njegove riječi, a ona je iz tih riječi jasno razabirala da nju sada opaja prva ljubav, da ona dosle još ljubila nije; ona je potpuno pojmila ono čuvstvo što je jače od glada, slađe od života.

- Što mislite, je li istina, da se može i poginuti od ljubavi? - upita ga ona.

On se je i sada htjeo nasmiješiti, nu ona je gledala u njega toli iskreno i ozbiljno, da je on morao uviditi, da ta njezina pitanja nijesu niti obijest, niti naivnost, nego čuvstvo iz najdublje dubine duše.

- Događa se doduše još uvijek, - ali današnji vijek pribavio je čovječanstvu mnogo težih uzroka s kojih pogiba, negoli je ljubav. Pleme Asra čini se, da je davno izumrlo.

- A bi li vi mogli od ljubavi poginuti? - nastavi ona pitati jedva razumijevajući njegove riječi.

- Ja ću vam istinu reći, da ne bih; ja sam previše zavirio u realizam svega što se oko nas zbiva, a da bih mogao samo časak dozvoliti da me truje takova romantična misao. Ovaj svijet je divan, a mi moramo razumjeti i njega i sebe, i to dvoje u sklad svesti. Poslije tih njegovih riječi ona ušuti i zamisli se; ili nije imala snage da ga i dalje ispituje, ili joj se njegov odgovor nije sviđao, ili ga nije razumjela.

- Bih li vam štogod zasvirao? - prekinu on šutnju, koja je već i njega počela sapinjati.

- Da, ali nešto tužnoga, jako tužnoga - odvrati ona.

On stade na to izvađati čarobne glasove Flotowljeve *Marte* i sam se zaneo, da je čisto zaboravio na mladu gospođu, što se je naslonila na niski fotelj i motrila lijepo njegovo lice sa kojega se odbijao smisao riječi i glazbe kao jeka s visokih planina.

A kada je on dovršio:

O daj vrati, što si našo,
Ili dijeli sa mnom sve!

i pogledao k njojzi, vidje, da je ona pokrila lice rukama i da plače. On osta na taj pogled snebiven; nu u isti čas diže se ona, pristupi k njemu, pruži mu malu goruću ručicu, te sva zaplakana sune u drugu sobu...

On počeka koji časak, nu kada vidje da se ona ne vraća, uze šešir, pokuca na njena vrata, a kada ne dobi odgovora, ostavi sa tjeskobnim, malne neugodnim čuvstvom njezin dom...

XV.

Vuković, onaj svijesni mirni duh, koji je znao i najtanje uzroke svakomu svomu djelu, bio je u taj čas smućen, ne mogav u pravi sklad svesti ono, što se je netom dogodilo. On si

nije tajao, da mu je gospođa Kodolićeva simpatična, ali je i to istina da je on ne ljubi. Ljubi li ona njega? Njemu se čini, da ga ljubi. Je li on kriv toj njezinoj ljubavi? Nije li on u tom pogledu nešto više sebi u prilog činio, nego što bi kao zaručnik napram tuđoj ženi činiti smio? Na to pitanje nije si mogao posve jasna odgovora dati, nu nije niti ikakova grijeha u svom djelovanju zamijetiti mogao. Nu one od suza orošene treptavice, ono mramorno lice zarumenjeno od plača, ona drhćuća usnica, sve ga se to tako dojmilo, da je svaljivao na se veću krivnju, negoli je uistinu sakrivio...

Kada je opet došao k sebi, odluči da će najbolje biti ako prikrati svoj boravak na ladanju. Čemu i nadalje buniti mir one nevine žene, koja se - ako i ne bogzna kako sretna - ipak stisnula u svoj brak, kao ptica u krletci, zaboravljajuć sve pomalo da je svijet širi od onoga tijesnoga prostora.

Čemu igrati ulogu nekakvoga preporoditelja ili osloboditelja, čemu otvarati vrata krletci, kad ptica, izletiv iz zatvora, neće nikud dalje, već sjeda na tvoj prst, na tvoje rame i nikuda dalje od tebe! Zar to neće biti grijeh pokazati ptici svu čarobnost svijeta, pa ju onda opet turiti u njen zatvor, jer ti ne imaš nikakova prava na nju, jer ona nije tvoja. Je li to zbilja bio grijeh s njegove strane? Bio ili ne bio, - nu čemu krasti Bogu dane, i obmanjivati nedužno biće, a ovamo te čeka stotinu ozbiljnijih posala. Da, treba skoro otići odavle, što prvo odići! govorio on sam sebi, uplašiv se nekud sam svojih riječi.

XVI.

Sutradan nije Vukoviću odnošaj njegov napram gđi. Kodolićevoj tako crn bio, kao što mu se jučer, najviše poradi onih njezinih suza, pričinio. Uopće cio njegov značaj nije bio prema tomu, da gleđe u svijet mrkim pogledom; u njegovoj duši sjala je uzamance najljupkija vedrina. Nenadane suze gospođe Kodolićeve nijesu mogle uništit onoga milinja, koje se uvriježilo u njemu, otkako je počeo s njome općiti. To milinje, koje je iz nje strujalo k njemu, a vraćalo se iz njega sad u obliku samilosti, sad u obliku nevinog čavrljanja k njojzi natrag, to milinje bilo je njegovoj duši u taj čas toli nužno, da nije mogao odoljeti, a da bar na časak ne vidi one zaplakane plave oči, onu gustu tešku kosu, viseću u dva prama malne do zemlje...

Našao ju je u vrtu, u prostranoj sjenici nagnutu nad velikim ilustriranim njemačkim novinama. Bila je u dugačkoj jutarnjoj plavoj opravi, opšivenoj bijelim čipkama, golog vrata, sa dražesnom kapicom - poput raskriljenog leptira na cvijetu.

Pogledala ga onim sretnim, zabrinutim izrazom u očima, za koga ne znaš, da li ga je rodila radost ili tuga; a po obrazu prolila joj se rumen, ona lahka, jedva vidljiva rumen, štono je osebična tek licu mramorne bljedoće.

- Oprostite! - pođe mu ona u susret i pruži mu obadvije, kao led hladne, malne do lakata gole ruke. Što ja to juče počinih?

- Ništa! - uzeo ju on sokoliti. - Zar je proplakati sramota? Ja više držim do suza, nego do najljepših riječi, što ih žena smisliti može. Ako je žena kada pjeva - lijepa, onda je, kada plače - divna.

Kada bi ona samo mogla prodrijeti u smisao njegovih riječi; ali tko bi znao da li to njoj govori hladni filozof, ili to govori srce slično njezinomu; srce, koje se boji jasnoće, te samo izdaleka natuca, što misli. A ipak je on govorio tako iskreno, da ona o toj iskrenosti

nije ni časak dvojila. Da mu je smisao riječi tamniji, dvojbeniji, možda bi ga ona prvo shvatila i razumjela, - da on nju ne ljubi kao ona njega, da ga samo žarka simpatija nadahnjuje napram njoj, da ga draška ona njezina tako dugo sačuvana duševna nevinost.

- Je li vaša zaručnica lijepa? - zapita ga ona iznenada onom istom prostodušnošću, kao kada ga je onomad zapitala, nije li već prestara?

- Moja zaručnica...? Lijepa kao dragi kamen.

Njene oči zatreptaše, lice se samo za čas promijeni, za čas samo spusti ona glavu dole i odmah nato pogleda u njega pogledom, kao da ga pita: zar zbilja tako lijepa? U tom pogledu zrcalio se onaj laki ljubomor, ona sitna nenavist, koja svaku ženu uzbuni, kada sluša o ljepoti druge žene.

Nato odadere sa novina okrajak papira, napisa naglim potezom nekoliko riječi, i ustavši reče Vukoviću:

- Napišite ovdje dole odgovor, ja idem u vrt, a vi dođite za mnom, pa ćemo se skupa prošetati.

I pogledav ga očima iskrenim, molećim, udalji se iz sjenice onim sitnim, elegantnim korakom, koji ju je odavao da nije šesnaestgodišnje djevojče, nego razvijena žena.

Na onome papiriću bilo napisano dugačkim rastegnutim slovima, (koja nikako nijesu pristajala njenoj vanjskoj pojavi): »Jesam li ja lijepa?«

Vukovića brecnuše te riječi; on je i bez tog pitanja sve to jasnije razabirao kako se ona promjena u njoj, koju je on prouzročio, sve to silnije razvija, sve to jasnije oblike dobiva, - a on od juče kao da sam sa sobom nije načistu da li mu ta njezina promjena, ono prianjanje njezinoga bića k njegovomu, godi ili ne. Nu ono raskošje, koje svaki muškarac osjeća napram ženi koju je osvojio, i koje je raskošje on doduše pred samim sobom zatomljivao, to raskošje diktiralo mu je, da napiše za odgovor na njeno pitanje: »Lijepa kao biser«.

Kada ju je nato našao u vrtu, ona je već iz njegovog pogleda znala, kako je on odgovorio, te objesiv mu se o ruku, pođe s njime onom podatljivošću, onom zahvalnošću, kojom svu svoju sreću u tuđe ruke polažemo.

Kada se je u taj čas na glavnoj stazi ukazala stara učiteljica glasovira, doviknu joj gospođa Kodolićeva još izdaleka:

- I danas su ferije, draga gospođice Charloto, velike ferije; veselite se, neće biti škole!...

Staroj gospođici namreška se lice naborima, znak da se je nasmiješila; male žutkaste očice zablistaše, onda se nakloni što je mogla galantnije, mahnu rukom na pozdrav »auf Wiedersehen«, i odcupka opet natrag, nastojeć kako bi svojim spravnim stasom i sitnim korakom prikrila teret šezdesetgodišnje starosti...

XVII.

Vani je žeglo srpanjsko sunce, a kroz poluzatvorene kapke dopiralo u Kodolićeve sobe jedva toliko svjetla, da se je mogao predmet od predmeta razabrati. U lahkoj polusvilenoj opravici, u širokom fotelju napram velikom zrcalu, sjedila je gospođa Mira i podala se posvema svojoj slatkoj uzrujanosti. I vanjska žega, izmiješana sa mirisnom hladovinom prostranih soba, i nutarnja njena osjećanja, sve je to doprinijelo, te su joj i misli i tijelo treperile kao jasikovo lišće i za najveće tišine; nju je napunjala ona uzrujanost, kada srce i

duša ne znaju niti što bi, niti što ne bi, nego svaka žilica našega lica ozvanja onim stihovima:

Niti spavam, niti bdijem,
Već onako čudno j' meni -
Živim samo u spomeni...

Od jučeranjega dana ona je plivala u raskošju, ona je sama sebe zvala »biserom«; na muža koji je već tri dana bio odsutan, nije ni mislila, on joj dapače nije ni bio onako tuđ kao pred nekoliko dana, kada je spoznala u sebi da ga ne ljubi. Ona je osjećala, da je sreća u njoj i ništa si više preko te sreće željela nije; ona je osjetila prvi njen čar, pa sva opojena nije mogla usredotočiti svoje misli na nijedan predmet, već kao iskre na vignju miješala se njena čustva: tek da se jedno porodilo, odmah je i isčezlo, a mjesto njega doletilo drugo - gubeć se i rađajuć se u istom času... Sada je čula lavež susjednog psa, a njoj se činilo, da je stupila u dvorac Vukovićev, i svi doživljaji onoga posjeta preletiše joj munjimice glavom; sad se slučajno zagleda u zrcalo, a usnice joj nehotice zadrhću i prošapću riječ »biser«; i kao dijete razdragana sa te riječi svrne naglo pogled sa zrcala i zaustavi ga na krasnoj narukvici u slici zmije, dar njenog muža, što joj ga je nedavno donio iz Trsta. I skoro da se nije brecnula, kako ta, oko njene ruke savijena, zmija sa zlobnima očima od rubina nju promatra kao da će sad na u lice joj sunuti i otrov na nju izrigati...

U taj čas otvoriše se vrata, a unutra stupi udovica, milosnica njenoga muža. Do sada ona još nije bila u Kodolićevoj kući. Mlada gospođa jedva se snašla kada je vidjela bujnu ženu, raskošno obučenu, svu zapahnutu omamnim mirisom. Istom gromorni razgovor, jasni smijeh i slobodno gibanje udovičino osvijestiše iznenađenu ženu Kodolićevu.

Udovica došla se priupitati da li se je Kodolić već vratio s puta, jer da ga nužno treba u nekom poslu.

- Znate, kako je siroti udovici, kada ne ima nikoga svoga; gospodin Kodolić je meni i otac i mati.

Tako je ona govorila; nu ono što je izbijalo iz njenih očiju, iz njenog lica, iz cijelog njenog tijela, koje je poput nategnute žice brujalo svim strastima ovoga svijeta, bilo je posve nešto drugoga: - taj govor nije bio nipošto u skladu sa onim poniznim riječima.

Kada se je sunce promolilo iza visoke susjedne lipe, te prošikalo kroz poluotvorene kapke, a isprekidane trake pale po udovici, opazi gospođa Kodolićeva na goloj debeloj ruci udovičinoj, posutoj sitnim crnim mladežima, istu onakovu narukvicu, kakovu je i sama nosila.

Udovica je u isti čas razabrala, što se zbiva u gospođi Kodolićevoj, kada je raspoznala sličnost obiju nakita, - i ona se uze još objesnije smijati, njene oči uzeše još pakosnije sijevati, pa uvidiv napokon, da je gospođa Kodolićeva gotovo klonula pred strahotom čuvstava koja tako nenadano na nju nahrupiše, pruži joj na polasku ruku, a one dvije zmije sa očima od rubina, kao da se jače smotaše, kao da zasiktaše jedna na drugu tražeć svaka za sebe prvenstvo...

XVIII.

Još dok je udovica kod nje bila, pitala se gospođa Kodolićeva, što znači onaj obijesni, neobični zvučeći smijeh? Nu sada, kada je otišla, shvatila je svu pakost te žene, koja je došla da joj sred jasnoga smijeha, bez riječi dokaže da je milosnica njenoga muža, da ima na njega isto, možda i veće pravo, negoli ona.

Mira Kodolićeva mislila je da ne ljubi svoga muža, nu otkle sada ona bol, što ju u taj čas nenadano poput grča stegnu? Ona je mislila, otkako ljubi Vukovića, da za nju ne ima drugoga čuvstva na svijetu, pa ipak nije sladost one ljubavi mogla posvema uništiti netom okušanu gorčinu. Ta se gorčina razlila po njoj kao voda po glatkoj mramornoj ploči, - što ju većma brišeš, to se ona sve na šire razlijeva... Ta dva, skroz protivna čuvstva, trzala se kao dvije divlje zvijeri u njoj; krv, kao ražarene iglice, šikala joj po žilama, palila ju po svem tijelu.

To je bila ona duševna muka, kojoj nije moguće naći ni početka ni svršetka, nego se poput bacanoga klupka, sama od sebe zamata i odmata...

Da je bar plakati mogla; ali u nje nije bilo više suza već koliko se oči orositi mogle...

Ona u toj muci nije ni čula kada je Vuković ušao k njojzi, te je kroz suze jedva mogla povjerovati očima da to on pred njom stoji. To je sada po drugi puta što on njene suze vidi, one suze, koje ga se toliko dojmiše. Od onoga časa otkako ju je zaplakanu vidio, nije ona njemu više kao svaka druga žena; one suze rekle su njemu ono nešto što se tako teško riječima izreći može, ali što je u svojoj nijemosti i dublje i teže od ikoje riječi.

Ona niti je znala, niti je mogla riječce prozboriti nego mu se besvjesno baci oko vrata, gušeći svoju muku na njegovim prsima. On je jedva pojmio što to s njime biva; on je jedino to razabirao da ona pati, da plače na njegovim grudima, - a ono svemirsko milosrđe, ona svemirska ljubav obuzela ga u taj čas svega, te ju on uzeo pobožno, skrušeno cjelivati, kao mati svoje netom izdahnulo čedo... A lice njegovo smrčilo se njenom gorućom suzom, i on osjetio onaj plameniti njezin dah, onaj mliječni miris iz njezinih usta; on je ćutio, kako struja njezinoga bića prelazi u njegov život, kako se utapaju sve više i više...

Nakon nekoliko časaka sjedili su nijemi jedno pred drugim, ne ufajući se pogledati si u oči. Stid, neizmjeran stid zavezao im jezik, neponjatna nemoć slegla im se na dušu; one nevidljive, čarobne koprene, koja ih je do sada napunjala tolikom dražesti, nestalo između njih, a mjesto te koprene bibala se poput teške magle čudna neka ogavnost među njima. I u njezinoj, i u njegovoj duši ozvanjala samo jedna jedita riječ: »Oprosti - oprosti.«

I ne mogav trpiti ni ona njegove, ni on njezine prisutnosti, pobjegoše u isti čas jedno pred drugim...

XIX.

Kada se je Kodolić iste večeri povratio s puta, kada je ušao u prvu dvoranu, te zapitao služavku za svoju ženu (koja ga nije kao obično već u hodniku dočekala), izađe Mira na-

glo iz spavaće sobe, te mu baci pred noge onu narukvicu u slici zmije sa očima od rubina.

- Evo ti tvojih darova! Donašaj ih komu god hoćeš, meni ih više ne treba. Nisam mislila da si toliki prostak; ja toga sigurno od tebe zaslužila nijesam.

To mu je ona rekla; i ono što je govorila, i ono kako je govorila, sjeklo je poput noža. On je ostao ustubočen, on nije vjerovao, da to pred njim stoji njegova krotka žena, koja do njegove volje nije druge poznavala.

- Otkle to, što je to? - On nije znao da je žena njegova danas prošla kroz Scilu i Karibdu ženskih čuvstava: ona je danas najprije doživjela sve poniženje, svu sramotu, koju žena od svoga muža dočekati može, i odmah nato doživjela svoj vlastiti pad. Tim padom preobrazilo se iz temelja njezino duševno raspoloženje; neka dosle nepoznata srčanost, neka spoznaja da ona niti u duševnom, niti u fizičnom pogledu ne zauzimlje tek podređeno kakovo mjesto, kao što je do sada mislila, nego da po svemu onomu što joj je narav dala, može letiti u prvim redovima. A da ona nije već do sada letila, kriv je on, njezin suprug; jedino po njegovom grijehu narasla su njojzi sada ta krila, s kojima se ona podigla u vis, i s te visine razabrala svu svoju vrijednost. Ono tobožnje njegovo preimućstvo nad njom, što ju je sirotu uzeo, - a ona mu za to zahvalna bila, pokazalo joj se sada tako jadno, tako kukavno, da nije mogla pojmiti kako je ona u to preimućstvo samo jedan časak povjerovati mogla.

Ta njezina energična pojava dojmila se Kodolića izvanredno; on je stajao pred svojom ženom kao razbijena misirača; nekolike njegove odvjetničke hitrine nestalo, nenadana spoznaja vlastite krivnje stigla ga toli strašnim udarcem, da je izgubio svijest.

Žena njegova ukazala mu se toli uzvišena, a on toli ništetan, da se je zastidio samoga sebe. Njemu je to čuvstvo poniženja bilo još nepoznato, al zato tim teže i tim strašnije. I on je spadao među one koji svoju snagu jedino na tuđoj slabosti održati znaju.

XX.

Vuković je bio sav satrven; on nije mislio, da tolika potištenost čovjeka pritisnuti može. Sva njegova otmjenost, sva njegova kultura rasplinula se kao dim pred vihrom, pred onim nasiljem neumoljive prirode, koja suverenim prijezirom prelazi preko svih umjetnih ograda koje joj čovječanstvo od pamtivijeka nameće. Njemu je bilo da kao dijete plače nad svom onom poezijom, što se je za ovo mjesec dana splela oko njega i gospođe Kodolićeve, i koju tako nemilice uništi priroda, kojoj ništa nije sveto do vrhovnog svog zakona. Da taj njezin vrhovni zakon svuda i svagdje pobijedi, upotrebljava ona sva moguća sredstva; sredstva sad silovita, sad prevejana, sad nedužna, - i svaki puta sa potpunim uspjehom, tolika je u nje tančina u izboru. Što nju brige za poniženje, za pečali, za grižnju savjesti!... Ona je morala pogrješku koju je počinila sa besplodnim Kodolićevim brakom ispraviti ne pitajući je li to pravedno, da li to odgovara duhu zakona, koga je kultura čovječanstvu nametnula. Nju nije briga da li je sjeme ljiljanova cvijeta palo i izniklo pod vlastitim busenom ili ga je vjetar odneo u tuđi vrt i tamo se rascvalo; ona se samo za to brine da ljiljanovo sjeme ne propane...

I još kojekakove misli vrvile Vukovićevom glavom, ali nijedna ga nije mogla posve umiriti; kraj sve gvozdene logike prirodne, ipak još nešto ima u čovjeku što se toj logici izmi-

če kao živa prstima, - a to nešto zapovijedalo je Vukoviću: - Svršeno je, dotle i nikud dalje!

Spremiv nešto najnužnijih stvari, ne oprostiv se lično ni sa Kodolićem, ni sa njegovom gospođom, ode Vuković sutradan ravno u Baden kraj Beča. U Zagreb nije se ni svratio, jer nije imao snage da svojoj zaručnici u oči pogleda, da ju poljubi u ruku, koju je toliko puta poljubio...

XXI.

Tri dana već vas ne vidim, a ja dulje uzdržati ne mogu. Vi ste otišli, a ja znadem i zašto ste otišli, - i budite uvjereni, da to nijeste učinili vi, učinila bih ja. Pa premda ja sve to znam, ipak vam eto pisati moram. Što se je razvijati počelo, mora da i dovrši svoj razvoj, bile prilike tomu razvoju povoljne i nepovoljne; tako je i sa našima čuvstvima. Tko bi prije mjesec dana samo pomislio, da će se naše poznanstvo tako dovršiti! Ja ne znam, bi li sa toga konca plakala ili se veselila. U ovaj čas moja je najveća želja, da mogu s vama samo još jednu riječ progovoriti, ili makar samo u oči vam pogledati. Ja bih iz tog jednog pogleda sve znala, sve... Ne pitate me, što bih znala? Znala bih, jesam li ja vama još ona ista, koja sam bila prvo onoga časa... Jesam li ja u vašima očima okaljana ili čista? Vama je to pitanje možda neznatno, a meni je to pitanje sve; na tom pitanju visi sav moj život od onoga časa otkako se upoznadosmo. Za onaj život prije toga poznanstva ja ni ne pitam, a onaj kojemu idem u susret, - taj mi je još tajna, i hvala Bogu, da je još tajna, - jer o čem nijesmo posve sigurni, bolje je ne znati, nego znati...

Ja si onoga besvjesnoga časa još protumačiti ne mogu; meni je kad god se ga sjetim, toli teško na duši, da bih bježala pred samom sobom; ja od srama mećem ruke na oči, kad god pomislim na vas. Je li i vama tako? Ja imadem muža, a vi zaručnicu; nu vama je sigurno lakše, jer ste vi daleko od nje. A ja?... Eto, što li ja vama svašta ne pišem, a ni ne znam, imam li ja prava vama uopće pisati. Hoćete li me ismjehivati? Molim vas nekate, ta ja sam vaše djelo. Hoćete li pročitati ta moja pisma? Pročitajte ih, molim vas, meni će lakše biti, kada budete i vi znali, što se u mojoj duši giba.

P S. Juče sam pročitala *Junaka našega doba*; onaj nesretni Pečorin otrovao mi svu dušu; zar uistinu ima i takovih ljudskih stvorova?...

XXII.

»Kada sam dovršila zadnje pismo, bilo mi je lakše; nu to nije potrajalo dugo, jer koliko ja i nastojim da zaboravim ono što se je dogodilo, to ipak kao da sva moja okolica samo za tim ide, da me sjeća na onaj besvjesni čin. Najteže mi je, kada pomislim na svoga muža: ja još nisam načistu, jesam li ja napram njemu kriva ili ne. Vi ste meni kazivali da na svijetu ne ima partenogeneze (mislim, da se ta riječ tako zove) pa sam ja eto, razmišljajući o onome »grijehu«, došla do toga: ako ne ima partenogeneze u materijalnom, onda je ne može ni u duševnom, čuvstvenom svijetu biti. Ja mislim, da nije jedina jesen kriva, što je

voćka pala dole, nego su na tom padu krivi i proljeće i ljeto -: proljeto je voćku zametnulo, ljeto ju je sazorilo, a jeseni je otpala. Ako sam ja onim činom počinila grijeh, to nijesam jedina ja tomu kriva, nego je zametu toga grijeha - ako se to grijehom zvati može - ponajprije kriv moj muž; polovica toga grijeha ima svoj korijen u njegovom ponašanju napram meni, a polovica u mojem srcu. Je li to grijeh što sam ja trebala ljubavi, a kod njega je nijesam našla? Moja duša čezla je za ljubavlju, a ne za ljubavnikom. Ja sam istom sada uvidila da ja moga muža nijesam nikada ljubila; jest ja sam ga ljubila počitanjem, zahvalnošću, dušom, - ali srcem nijesam ga ljubila nikada; moje srce bilo je još djevičansko kada sam vas prvi puta ugledala. Ja ćutim, da je ono i sada djevičansko, jer onaj grijeh nije mogao mene okaljati, jer me je zatekao u besvjestici: i bez moje volje i bez moga znanja, a tko nije čvrstom voljom išao za tim da počini grijeh, taj nije niti zgriješio. Nu prem je tomu tako, ipak sve oko mene nastoji da me sjeća, da mi spočitava taj grijeh. Tako se i juče dogodilo. Gospodin N. prodao je svoje imanje vlastelinu M. i to posredovanjem mojega supruga; sinoć su svi bili kod nas na večeri i među ostalim nazdravljali i meni i mojemu suprugu, čestitajući mu da je ne samo u svojoj praksi sretan, nego još sretniji sa svojoj ženom, koja mu je, kao rijetko koja žena svomu mužu, vjerna i odana... Ja sam već četiri godine vjenčana, nu još nitko nije mojemu mužu tako nazdravio, - a sada, već nakon osam dana.

Je li to puki slučaj, je li to nekakova viša kazna, što li? Što bilo, da bilo - samo ja patim, a ne znam, da sam kriva.«

XXIII.

»Eto već i treće nedjelje... A moja svakidanja molitva još uvijek glasi:

Ah stisni se u svom kutu,
I pregori želju ljutu...

Da, ja bih ju i pregorjela tu ranu ljutu, jer meni nije teško trpiti, jer ja sam tomu navikla; za mene skoro ni ne ima slađeg čuvstva od skrušenosti... Ja sam se do sada uvijek smatrala preveć sretnom, i uvijek sam se bojala da će kad bilo na mene nesreća nahrupiti. Je li to sada ta nesreća pred kojom sam uvijek drhtala? Ja ne znam, samo to osjećam, da mi vjera - dosadanja zadnja moja nada - nije olakotila teške ove grižnje. Ja sam se juče, u nedjelju, ispovjedila, i što mi se još nigda nije dogodilo, to sam sada doživjela, - ispovjednik me pitao: jesam li poželila tuđega druga? Ja sam na to pitanje poput šaša zadrhtala, nu odgovorih mu živu istinu, da nijesam... Zar sam ja zbilja toliko zgriješila, da me i crkva na to sjeća? Ja sam poslje ispovijedi klonula od slabosti, i dok je gore na koru grmila ona divna pjesma: *Kirie eleison - Kriste eleison,* dotle je i moja duša drhćuć šaptala: Gospodine pomiluj, Isukrste pomiluj!... Ali jao! smilovao nije mi se nitko, te meni, kada sam polazila iz crkve padoše na um Vaše riječi:

A bozi, gdje su bozi? Za nevolju ih samo ljudski stvori um! I meni nehotice došlo pitanje: nije li sav taj naš život samo za nevolju?! Meni se sve čini, da smo mi ljudi svijet u svijetu: ako smo veseli, da smo samo po sebi veseli, ako patimo sami smo si tu muku zadali. A ja sam do sada mislila: ako je ostalomu svijetu lijepo, i meni je lijepo; nu sada vidim, da je to obratno... Iz mog žara ti si svjetlo Božje!...

I tako je eto po Vama postadoh i pjesnik i filozof i - gotov bezbožnik. Tko bi to o meni rekao prvo mjesec dana!...«

XXIV.

»Dragi Eugene!

Juče je bio Ljubomir kod nas, pa nam reče da si Ti u Badenu, dočim smo mi mislili da si Ti još u Slavoniji. To nije lijepo od Tebe, da se nijesi k nama navratio; mami je to dapače malo čudno, te Ti spočitavam, da si uz svoje studije posve zaboravio na takt, koji svakom plemiću mora biti nada sve. Ja sam Te doduše branila, nu ne znam, jesam li imala pravo što sam to činila??? Tata se nada, da će napokon dobiti toli željno očekivani orden; onaj nadgrobni govor, što ga je držao pokojnomu grofu, puno je doprineo da će se ta njegova želja ipak ostvariti. Svi su Latkovići bili odlikovani, pa bi tata jedva prežalio da on bude iznimka kraj tolikih svojih zasluga. Što je sa Tvojim doktoratom? Tata Ti još uvijek savjetuje, da se dadeš na juridičku znanost, jer jedino po njoj da bi mogao postići višu čast i dostojanstvo. Što ćeš početi s tom Tvojom filozofijom i umjetnošću? Ja Ti istinu velim da nijesam baš oduševljena sa praznim naslovom doktorice. Naslov kraljevskog savjetnika ili velikog župana svakako bi Tebi bolje pristojao i po rodu i po Tvom imetku. Moraš i to znati, tko posjeduje pol milijuna kao Ti, tomu ne bi bilo teško postići barunat, nu ovako po doktoratu filozofije teško da ćeš do toga doći. Ja sam Tvoja zaručnica, pa Ti je sada dužnost da i na moje želje obazreš; a to Ti i hoćeš, je li? Ta ja znam, da Ti ništa ne možeš odbiti, što od Tebe traži Tvoja

Emilija pl. od Sokolca i Gerovca.«

XXV.

»Ja sam mislila, da Vam više neću pisati, - ne zato, što bi spomen na Vas poblijedio u mojoj duši, nego ja sam mislila da je moje pisanje bez svake daljnje svrhe, nakon onoga što sam držala, da Vam razjasniti moram. Jesam li ja moju svrhu polučila, to ne znam, nu mislim, da ste Vi bar uvidjeti mogli da ja osim te svrhe ništa drugoga na umu imala nijesam. Ja Vam evo i opet pišem, nu ja još ne znam hoću li biti jaka da Vam to pismo zbilja i pošaljem. Ja Vam nešta moram reći, nu još nijesam načistu kako bih Vam to rekla, a ne znam ni to, imam li ja prava uopće to Vama kazati. Pogađate li, što mislim? Molim Vas, domislite se sami, jer ja toga ne znam ni pismeno ni usmeno izraziti, a da se sva krv u meni ne promiješa. Moj muž malo da nije poludio od veselja, kada je saznao za to od liječnika... On umalo da nije poludio, - a ja? Što ću ja da počmem gledajući i slušajući njegovu radost! Ja Vam nijesam ni spomenula da se je moj muž sav preobrazio otkako ste Vi otišli; nu ja sam bila preveć zabavljena sama sobom, a da sam mogla razmatrati taj njegov preokret. Meni se čini, da bi mi lakše bilo da se on nije promijenio napram meni, već da je stao, koji je bio; a ovako, ja sad moram trpiti njegovu ljubav. Tko bi i pomislio, da je tuđu ljubav teže trpiti, nego prezir i uvrjedu: pred ovom dižeš glavu, pred onom moraš

poniknuti i zatvoriti oči. Taj njegov preokret, to njegovo ponašanje skoro mi se nevjerojatnim čini: - on je svu nagradu koju je dobio kod prodaje onoga vlastelinstva, ravno 10.000 for. meni darovao; toga on do sada nije nikada činio. Kaje li se on, ili je opazio kako moja odanost napram njemu danomice sve to hladnijom biva, pa se pobojao za mene? On mi laska kao malom djetetu, smišljajuć sve moguće načine da mi ugodi. I to baš sada! Bi li mu rekla sve, sve? Ja još ne znam, što će biti teže: ili mu sve kazati, pa jednim mahom presjeći te muke, ili tajiti, pa živjeti u vječnoj laži s njime? On se raduje nečemu, što nije njegovo! Sada ja tek uviđam svu strahotu one zablude čuvstava. Koga je onaj besvjesni čas nemilije udario: mene ili njega?... A on još ni ne sluti ništa, on je sretan; imam li ja prava razoriti tu sreću, taj njegov mir? Što će biti veći grijeh: tajati ili reći istinu?«

XXVI.

»Ja sam na sve bila više pripravna, samo ne na ljubav mojega muža. S jedne strane njegova nježnost napram meni, a s druge strane ona tajna, koja me izgriza. Ima li uopće veće prevare, većega grijeha na svijetu, negoli je ovaj, u kojem ja sada živim? On već kupuje zipku i igračke, on po cijele ure sjedi sa mnom sa tri koledara u rukama, birajući imena djetetu, koje nije njegovo. Mene više puta spopane takova duševna muka, te mi na jeziku visi riječ: Oh! jadniče, zar ne možeš iz mojih očiju, iz mog cijelog bića pročitati, da je sva tvoja radost tašta, lažna!... I ta njegova ljubav navela me i nehotice na misao, koja li lahkoća ženi muža svoga prevariti! Što je nevjera muževa, napram ovoj prevari, kojom žena za cio život muža zaslijepiti može! Čovjek mora zadrhtati pred samom tom pomišlju, a što istom ja, koja sam to uistinu učinila! Ta tajna gori u meni, obružuje moju dušu kao nenadana brazgotina negda čisto, divno lice.

Kažu, da se i na brazgotinu, ma kako ružna bila, čovjek sve po malo navikava, dapače, da se onaj, koji ju na svom licu nosi, tako na nju navikne, da mu se više ni ne čini ružnom, nego čak lijepom. Je li tako i sa duševnom brazgotinom? Samo ja ne znam što je onda gorije, - jer ma kako brazgotina zacijelila, znamen rane ipak ostaje, ne dajuć se ničim izbrisati. A kažu, da ima i takovih rana, koje zacijeljene i zaboravljene, u stanovito vrijeme opet se pojave.

To je ono, pred čime ja sada strepim; tobože, sve je prošlo, a najedanput evo ti one rugobe nenadano opet na vidik!...«

XXVII.

»Što mislite, imadem li ja pravo i nadalje ostati pod krovom moga muža, i nadalje zvati se njegovom ženom? Meni dolaze časovi, da otiđem od njega, da mu ne spomenem ni riječce, već samo da odem - gola i bosa, jer da ja sve te njegove ljubavi zaslužila nijesam. Što bi Vi rekli, da me takovu nađete na ulici?... Oprostite, ja i opet pišem, kao da Vi imadete nekakovu dužnost brinuti se za mene... To valjda dolazi sa mojim sadanjim stanjem koje od svakoga traži neku samilost...

Onaj Pečorin ne ide mi još nikako iz glave...«

XXVIII.

»Što je to s Tobom Eugene? Zadnja tri mjeseca dobila sam od Tebe jedno jedino pismo, a i to mi je posve nerazumljivo. Pišeš o nekakvim dužnostima, koje čovjeka nenadano ugrabe, kao ogavna bolest, te kojega nikada više iz svojih pandža ne puštaju. Kako da ja to razumijem? Ja sam Tebe do sada uvijek shvaćala, ako se i nijesam uvijek s Tobom slagala; ali zadnjega ti pisma ne pojmim. Žalostiš me time i nanašaš mi krivicu, meni, koja pred Tobom nikad ništa skrivala nijesam. Zato Ti neću ni ovo skriti, makar se Ti i ljutio na mene, makar Ti i nažao učinila, ali inače ne mogu: danas sam dobila već drugo pismo iz Tvoga zaselka, gdje mi neimenovana osoba opisuje Tvoju ljubav sa gospođom odvjetnika K. Ja ne znam, što je istina na tomu, a što nije, ali u meni se rodila strašna misao, da ono, što ja Tebe više ne razumijem, stoji u savezu s tim pismom i s tom ljubavlju. Neka se naći uvrijeđen, nego pomisli na moje patnje. Zar zbilja svaka sreća mora biti zalivena otrovom i jedom? Taj otrov truje ne samo mene, nego cijelu našu obitelj, a Tvoja je sveta dužnost, da što prvo dođeš, da nas te strahote oslobodiš.

Tvoja Emilija.«

XXIX.

Vuković je osjećao, kako tlo, na kojem stoji, sve se većma pretvara u glib, a on sve dublje u nj propada, prem je sam sebe htjeo varati, da još uvijek stoji na čvrstoj površini. Pred njim su dva štapa, on se samo treba latiti ma kojeg da se, makar i okaljan, izvuče iz tog gliba, - ali on nije znao, koji štap da prihvati, nije znao, s kojim li će se dostojnije iščupati. Kolebajući se među dvjema ženama, on nije imao energije, da se odluči, na koju će stranu -: s jednom ga vezale zaruke, s drugom ga vezao grijeh, grijeh jednog besvjesnog časa. On nije bio kadar da pronikne, koji je vez jači: da li onaj formalni, nevidivi, s kojim se je svezao s jednim bićem, koje si je sam odabrao, vez koji je ljudsko društvo uzelo do znanja i time ga još većma učvrstilo; - ili je jača ona ljudskom društvu nepoznata, ali po prirodi sankcionisana sveza, koju osim prirode same, nitko uništiti ne može... Ovamo zaručnica, koja mu nosi sve slasti svijeta; onamo žena, koja ga ljubi, kao što nikoga ljubila nije, i koja sa te ljubavi sada teško strada, - ali kraj svega toga stradanja od njega ipak ništa ne traži, baš ništa.

I on je razabirao, kako sva vedrina njegove duše, sva plemenitost njegovih osjećaja klone, pada pred nekom tajinstvenom moći; a što se on većma otima toj okrutnoj sili, to ona njega sve većma steže u nevidive svoje pandže, - a kad ga jednom ispusti, on će biti ono, što i paukom isisana muha.

XXX.

»Kako to vrijeme prolazi! I Božić je već tu, i baš u te dane ja sam osjetila novi život u sebi. Taj čas, taj osjećaj! Ja sam ostala kao okamenjena, ja sam pridušeno uskliknula: ah! Ne znam, da li od radosti, straha ili začuđenja... Nu ja blagoslivljem taj strah, tu zagonetku, koja će još tri mjeseca ostati za mene nerazrješiva, stavljajuć mi svaki čas na usta ono strašno pitanje: Bit ili ne bit! Ja zato blagoslivljem taj strah, jer je pred njim umakla ona prvanja moja muka; strah za život nadjačao je onu duševnu bol, - a ja sam do sada mislila, da je duševna bol jača od tjelesne. Bilo sada ovako ili onako, ja samo vidim, da nas je priroda divno udesila. Ja više ne strepim pred mojim suprugom: meni je sada svejedno je li on uzrokom ovoj mojoj smrtnoj pogibelji, ili koji drugi muškarac, ja vas sve smatram za ubojice, i od svakoga tražim smilovanja.

Čini mi se, da i moj suprug tako shvaća tu bol, pa u misli, da ju je on prouzročio, nastoji da mi ju olakša. A ja sam mu za to zbilja zahvalna, jer što on meni čini, to samo domišljata ljubav učiniti može -: na Badnjak iznenadio me time, da je onu zadnju veliku sobu pretvorio u perivoj, te se ja sada usred zime šećem po cvijeću, kao ljeti po vrtu. Meni pod ovo zadnje doba dolazi svaki čas pitanje: da li ja nijesam zgriješila proti njemu kada sam ga pred pol godine onako zamrzila; je li on zbilja onoliki krivac napram meni bio, ili sam si ja to samo utvarala? Kad sam ja dobila pisma o njegovoj nevjeri, ja sam ga pozvala na račun; nu kada je on negdje prvo ista takova pisma primio, u kojima se opisuje moj odnošaj napram Vama, gdje mu se najzlobnije podrugava, da se on veseli djetetu, koje nije njegovo, - on ne htjede meni tih pisama niti pokazati, nego se zaprijetio piscu tih pisama sudbenim progonom, - a taj pisac jeste poznata Vam udovica P. Mislim da je se još sjećate. Nije li ta osoba kriva svemu, što se oko mene događa? Čudnovato, da je naša sudbina toli usko skopčana sa osobama, koje su nam ili najmilije ili najmrže! Ja još nikoga nijesam mrzila kao onu ženu, i još nikoga ljubila kao... Radi česa trpim ja sada, - radi mržnje ili radi ljubavi? Radi ljubavi trpiti, koji nesmisao! Pa ipak je tako.«

XXXI.

»Moj muž bio je sav izvan sebe, kada je opazio da sam ja saznala za ona pisma udovičina. On je toliko uvjeren o mojoj čistoći, o mojoj nevinosti, te mi se čini, da ga ni ja sama o mojem grijehu ne bi osvjedočiti mogla. Umjesto, da se ja pred njim pokajem, ja čitam iz njegovih očiju kako on mene moli, da mu oprostim; moli me, da ne sumnjam ni časka o njegovoj iznovičnoj ljubavi. Meni se je u te časove nadala stoput prilika, da mu otkrijem moj grijeh, da razgalim moju dušu, i ja znam, da bi mi on oprostio; nu ja nijesam više osjećala potrebe da to učinim; meni je lakše bilo Vas zatajati, negoli njegovu makar umišljenu sreću razoriti. Bude li on i nadalje živio u toj umišljenoj sreći, tada neću tomu ja kriva biti, nego on sam, koji je prvi i posljednji uzrok onog besvjesnoga časa. I to je ona kobna, ali za me spasonosna točka, o koju ja sav moj dojdući život upirem. Druga utjeha mi jeste još i to, da od onoga časa, otkako osjetih novo biće u sebi, Vaša slika iz moje duše isčezava. Ja Vam pišem cijelu istinu. Čovjek je što i svjetlo, koje istom mora prelomljeno

biti, a da pokaže sve svoje boje. Jednoličnost mojega života, jednoličnost mojih čuvstava prije negoli sam Vas upoznala, jeste uzrokom da sam ja sav svijet jednim te istim pogledom, jednim te istim čuvstvom motrila; nu otkako u meni onaj prelom nasta, meni se sve drugačije prikazuje, ja vidim što dosad vidjela nisam, ja razabirem prije neponjatne mi pojave, raspoznajem mutne mi prije osjećaje. Nježnost mojega supruga upravo me zadivljuje, te se ja opet kao negda pitam: jesam li ja njega vrijedna? Ja uviđam da ona navika na jednu osobu kroz toliko vrijeme, nije mrtva stvar, koju možeš otisnuti od sebe, kad hoćeš, nego da je to nešto bez česa mi opstati ne možemo kao bez kojega našega uda. Ja jasno gledam, kako se Vaša pojava, koja je moju sućnost razsjala kao svjetlo, koje je iznenada banulo kroz netom otvoreni prozor u tamnu sobu, gubi i isčezava, kao i rasvjeta one sobe, kad svjetla nestane. Ja sam opazila, da i naše duševne oči privikavaju na polusvjetlo, kao na sunčani sjaj, - a ne bude li dugo toga sunca, da na njega posve zaboravljaju, uživljujuć se sve to većma u okolicu, koja je oko njih. Vi me sigurno razumijete; molim Vas, razumijte me posvema, posvema.

Ja osjećam Bogu hvala, da sam smirena; onaj sretni pokoj, koji je prvo osam mjeseci napunjao moje biće, opet se vraća u mene. Bura, što je preko pol godine tresla sa mnom, slegla se je, i za koji dan sve će to biti puka uspomena. Moju dušu ne muti ništa više, niti sreća, niti nesreća, dapače i onaj strah pred pogibelju, kojoj u susret idem, i on sve pomalo popušta, - on je isčeznuo pred nježnošću mojega supruga. Meni se sada čini, da je onaj besvjesni čas meni moju staru sreću povratio.«

XXXII.

»Velecijenjeni gospodine! Primio sam Vaš list i usvajam Vaše razloge, koje ste mi naveli, da opravdate Vaše ponašanje napram mojoj kćeri. U ime njeno, kao i u ime svoje, ja Vas rješavam onih dužnosti, koje ste preuzeli zaručiv se s mojim djetetom. Meni je jedino to žao, što sam tako dugo živio u bludnji, te Vam ovo pismo istom sada pišem. Kraj svega što se je dogodilo, ime i čast moje kćeri ostati će i nadalje neokaljano, što se o Vašem ne može reći.

Mirko pl. Latković,
kr. savjetnik i vitez reda željezne krune.«

XXXIII.

»Vaše pismo me začudilo; sada tek poslje devet mjeseci sjetili ste se Vi da mi pišete; sjetili ste se upitati za me i za moje dijete. I to me začudilo, da Vi sada istom govorite o meni i o mom djetetu, kao o nečemu, što je Vaše. Oprostite, ali Vas nikako ne razumijem; prosudite sami: Vi sada tek, i to po djetetu tražite neko pravo i na mene, dočim moj muž po

meni traži to isto pravo na moje dijete, - i to već od prvoga časa njegovog opstanka. Čije je pravo veće? Ja sam Vas zatajala pred mojim mužem onda, kada sam prema novomu biću osjetila veću ljubav, nego napram Vama, koji mene nikad ljubili niste. Devet mjeseci ja za Vas nijesam bila ništa, a sada hoćete, da imadete neko pravo za mene, dočim moj muž, koji je devet mjeseci ćutio sve osjećaje, sve radosti, sve boli roditeljske, drhtao nad mojim životom, kao i ja sama, - taj čovjek, da ustupi mjesto Vama. Pomislite, je li to pravedno? Vi mene nijeste ljubili, Vas dakle ne veže nikakova moralna obveza na moju osobu, sve da Vi to i hoćete, jer Vi ne imate pravo zvati se krivcem grijeha koga nijeste imali nakane počiniti. Da je taj grijeh bio izljev Vaše ljubavi napram meni, Vi bi imali pravo na posljedice, koje su iz tog grijeha proistekle; ovako ne! Molim Vas, zar bi Vi bili vlasnikom onoga novca, koji je bez Vaše volje, bez Vašega znanja slučajno došao u Vašu lisnicu?... Pomislite nadalje i to, zar jedan neznati dijelak Vašega bića više vrijedi, nego li sva ljubav mojega muža, cio naš četirigodišnji brak? Ja posve poimam Vaš položaj u kojem ste bili za prošlih devet mjeseci; ja Vam i to priznajem, da ste radili kao plemeniti čovjek, žrtvujuć Vašu zaručnicu, Vašu sreću jednomu bezuvjetnomu činu, koga niste dužni priznati, - a priznali ste ga jedino radi toga, jer se bojite da bi mogli doživiti čas kada bi onaj Vaš slučajni čin, u slici mojega i Vašega djeteta, stupio pred Vas i Vašu suprugu, te jednim mahom, jednom riječcom razorio sreću jedne cijele obitelji... Pa sada, kada ste Vi žrtvovali svoju zaručnicu, svoju bračnu sreću radi mene mislite da imadete neko pravo, a ja da imam neku dužnost nadomjestiti Vama onu Vašu izgubljenu sreću. Jest, ja Vam priznajem to pravo, - ali to Vaše pravo je zastarjelo; zastarjelo je, jer sam ja Vas zatajala; zastarjelo je, jer ja Vas više ne ljubim; zastarjelo je, jer ste Vi mene devet mjeseci zatajivali... Kada ste već mogli pregorjeti da se odrečete one žene, koju ste ljubili, odrecite se sada i one, koju niste ljubili; to već i sama pravednost zahtijeva.

Vi ste sada riješeni svega, Vaš položaj je opet takav da Vam je ljudsko društvo širom otvoreno. A da ostanete pri onom pravu, koje od mene tražite, što bi onda bilo? Molim Vas, ne mutite vodu, koja se je staložila, ako i nije posve razbistrila. Ja Vas zaklinjem, ugušite sve ono, što Vas na mene sjeća, a u ime zahvale, ja Vam prisižem, dok sam ja živa, moje dijete neće tražiti drugoga oca, doli mojega muža. Vaš strah, da je cio Vaš život uništen, nije opravdan; zaboravite Vi na mene, zaboravite na sve; i nikoja Vas obveza više za ono, što se je dogodilo, vezati neće; Vas nitko ne sili, da priznadete ono što priznati ne morate; a ako mislite, da će se duša Vaša proti tomu dizati, a Vi onda trpite i pregarajte, - jer samo onaj, koji nije vrijedan da uživa, nije kadar pregarati. To ja zadnja moja riječ!

Pregorite i zaboravite...«

XXXIV.

»Vi me molite, Vi me zaklinjete, da pregorim, da zaboravim kao što ćete i Vi pregoriti i zaboraviti. Jeste li Vi zbilja tako svjesni i toliko jaki, da ćete jedan od najvažnijih časova u Vašem životu moći izbrisati kao kredom ispisanu ploču? Iz zadnjeg Vašeg pisma govori doduše cijela Vaša duša, ali onaj najbolji dio Vaše sopstvenosti Vi ste ipak zatajali. I zato baš, što ste Vi sebe zatajali, što ste glas Vašega srca nadmudriti htjeli, ne mogu ja ni pregorjeti, ni zaboraviti, jer sam osvjedočen da bih time počinio grijeh napram Vama. Kada

se Vaše srce otme onomu nasilju, koje ste mu sami nametnuli, kada se Vaša duša razbistri, onda ćete Vi razabrati istinitost mojih riječi, i uviditi, da je Vaša duša preveć čista, a da bi mogla onako strahovitu laž zanavijek u sebi sakrivati. Ja sam uvjeren da je ona metamorfoza Vaših čuvstava napram Vašemu mužu samo prolazna, kao i svaka druga, i da će doći čas kada ćete Vi makar i proti svojoj volji osvanuti u istinskom svom obliku. Umjesto da Vas zaboravim, ja Vas uvjeravam da ću ja taj čas Vašega preporoda očekivati dokle god sam živ.

E. pl. V.«

XXXV.

»Oh! zašto ste mi pisali i to jedno jedino pismo!...«

XXXVI.

»Danas je kucnuo onaj čas, danas je pukla ona teška kora u koju sam dušu moju silomice okovala. Sav moj na laži podignuti život štropoštao se do temelja, - a nije ga srušila ni bura, ni oluja, nego najnježniji vjetrić, što se pomisliti može, - *uništila ga prva riječ Vašega djeteta.* Vaš sin propentao je danas prvi puta mojemu mužu: tata -! I ta jedna riječ razorila jednim mahom onu tajnu, što se je poput hladne guje već ugrijala u mom srcu. Sve sam pretrpila, ali toga trpiti ne mogoh da prva riječ mojega djeteta izgovorena u mom naručaju bude - laž. Ja sam pala na koljena pred moje dijete, ja sam ga u suzah cjelivala, ja sam ga kao Boga molila, da mi oprosti, što sam ga prevarila, što sam otela i njemu i sebi trenutak sreće, koji je jedan jedini u životu. Ako se taj čas još nadomjestiti može, - a Vi ga nadomjestite; ako se ona laž iz ustiju Vašega djeteta još izbrisati dade, a Vi ju - brišite.«

XXXVII.

Sobe opustjeloga Vukovićeva ljetnikovca iznenada oživjele, a negda bezimeni tetkin dvorac, zove se sada »Mirin dvor«.

Zagreb, 1895.

Oprava

Psihološka studija

I.

Gleichenberg u kolovozu, 189...

Draga moja Jeleno!

Danas ću valjda udovoljiti tvojoj želji, da ti pišem što dulja pisma; ovo će možda i predugo biti, samo ako ne bude i dosadno... Neki dan došao je amo tajnik Barić iz Zagreba, mislim, da ćeš ga se još sjećati iz vremena, kada smo skupa bili pristavi kod sudbenoga stola i kada me je on neko vrijeme zamjenjivao. On je naše gleichenberško društvance malko oživio, samo ne znam, hoće li ta oživljujuća snaga dugo potrajati - jer on je još uvijek onaj vatromet, sjajan i krasan, ali samo začas. Što se vanjštine tiče, ostao je skoro nepromijenjen: lice mu je još uvijek puno i rumeno, plavi brčići još uvijek pomno i graciozno zafrkani, zubi kao i negda veliki i bijeli, jedino mu se je kosa, kraj svega umjetnoga priglađivanja, prilično prorijedila. I inače je ostao isti: smije se neprestance, zbija šale, pogleđe u ženske drskim pogledom, govori dvolično, tako da nikad ne znaš pravo, misli li ozbiljno ili ti se podruguje... I sada još uvijek otima ženama i djevojkama lepeze, pa riše na njima kitice cvijeća i grčke bogove; i sada još prepisuje kajde najnovijih arija, samo da ima kakva takva uzroka uvući se u tuđi obiteljski život. Ne trebam ti ni kazati, da je još uvijek neoženjen; glavni mu je razgovor: nevjerna žena i prevareni muž; Guy de Maupassant mu je uvijek u ustima, te neprestance miješa svoje doživljaje sa onima iz Maupassantovih pripovijesti.

Dvije, tri ovakove »zanimljive« pričice čovjek rado sluša, ali kada se često ponavljaju, postaju dosadne, a junak im još dosadniji - barem meni. Međutim, on kao da je siguran, da se ženama njegove pikantne priče dopadaju, pa se ne da nikako sa svoga šarenoga Pegaza zbaciti.

Potanko me ispitivao za tebe i za našega Dušana; čak ga je i to zanimalo, da li je Dušan plav ili crn, kakove oči ima, je li visok ili nizak - tako da me se je to ispitkivanje upravo neugodno dojmilo.

Kada smo jutros bili u bazaru, te mu gospođa N... , koja prekosutra odilazi, spomenula, da kao neženja ne ima brige sa kupovanjem igračaka i inih darova kao ona i ostali svijet, odvrati on, da bi doduše već imao komu kupovati igračke, ali da je on tu brigu prepustio drugima dobrima očevima.

- Nekomu je što Bog udijelio - odgovori na to gospođa N. - nekomu lažne djece, nekomu ordene i šprije u leđa.

- Na te riječi se g. Barić samo nakašlja i bez pozdrava ostavi naše društvo.

Meni je to njegovo ponašanje bilo nerazumljivo, no gospođa N. ubrzo mi ga razjasnila. Barić ima naime nekakav kneževski kućni red, no zašto ga je dobio, veli se, da ne zna ni sâm. No zlobni jezici pomogli su mu u toj neprilici, te pripovijedaju, da je taj red dobio onom prilikom, kada je bježao kroz prozor sa domjenka sa dražesnom gospođom X. te pri tom bijegu dopao nekoliko puščanih zrna, koja je dotični gospodin suprug za njim opalio... Veli gospoda N., da mu samo valja tu zgodu makar izdaleka natuknuti, odmah će oponašati samoga sebe prigodom onoga bijega i ostaviti društvo.

Oprosti, draga moja, ako sam te dugočasio s tim piskaranjem, no nečim sam morao ispuniti velike stranice tvoga listovnoga formata; mislim, da će ti biti i to ugodnije negoli ona vječita gleichenberška meteorološka opažanja.

Napokon moram ti spomenuti, da mi je malko bolje, ali krv još uvijek ponešto izbacujem; liječnik me doduše tješi, da će za dvije nedjelje, što ću ih još ovdje proboraviti, posve prestati; no tako isto govorio je on i lane - pa mu zato sada slabo vjerujem.

Što radi naš nevaljalko? Koliko je vrabac već ustrijelio iz nove puške, koju sam mu odavde poslao? Čudnovato, ja sam kao dijete uživao u pticama, a on ih strijelja; ja sam bježao od puške, a njemu je igračka. Molim te, pripazi na njega, da ne bude nesreće, i onako smo se već dosta s njime napatili.

Ah! kada će već proći i ovo četrnaest dana, da vas uzmognem podignuti u naručaj i tisuć puta poljubiti.

Vaš gleichenberški sužanj

Otpremiv to pismo, lati se kotarski sudac Vučetić iz puke znatiželjnosti jednoga sveska Maupassantovih pripovijesti, za koje je dosada čuo, ali ih još čitao nije.

I premda je on kao sudac mnogomu prepredenomu zločinu zavirio u dušu, ipak su mu novele toga u uživanju slasti i strasti nezasitnoga Parižlije, kraj sve ženijalnosti i umjetničkog prikazivanja, tako teško na dušu pale, da mu je svaki živac odjekivao mukom onih prevarenih muževa i žena. On je takove slučajeve smatrao iznimkama, a sada mu je bilo, kao da i on i cijela njegova okolica diše atmosferom one francuske knjige.

Čisto mu odlanulo, kada je pomislio na svoju ženu, na onu milu crnku sa sjajnim srnećim očima, koje onako dršću nad njegovim zdravljem; kako mu kraj svih svojih zamamnih dražesti, za kojima su se mnoge muškaračke oči otimale, niti jednom riječcom, niti jednim dahom, nije dala povoda, da samo posumnja o njenoj ljubavi i vjernosti.

Proplakao je od radosti, kada se je sjetio, da ona njega više ljubi nego rođenoga sina; premda mu je to osvjedočenje donekle neugodno bilo, da žena jače ljubi muža negoli

svoje dijete, morao si je priznati, da je tomu ipak tako. Sada se ta razlika doduše ne opaža tako jako, ali prve četiri godine, kada je Dušan dva mjeseca teško bolovao, ona ga je skoro posve odnemarila, tako da je on, Vučetić, morao noći i noći bdjeti nad djetetom, dok se napokon i sam nije prehladio i obolio na neizlječivoj tuberkuli. Ta je bolesti i uzrokom, da sada mora Gleichenberg polažati...

Njemu je sada prvi put sunulo u glavu, da je nezahvalan naprama svojoj ženi, i divio joj se, da ona njemu te nezahvalnosti nikada ni izdaleka spočitnula nije. A zar ne bi imala potpuno pravo na to? Da je ona slučajno počinila grijeh poput onih Maupassantovih žena, zar bi on imao pravo koriti ju radi toga, zar mu ona ne bi mogla predbaciti, da je baš on tomu kriv, što je njenoj ljubavi tako malo pažnje posvećivao? On si nije mogao zatajiti, da je on s njome tako postupao, kao da ona njega mora ljubiti, kao da ona njega mora njegovati. On nije nigda ni pomislio na to, da bi njegova ljubav naprama njoj mogla nježnija i toplija biti.

Pustiv tako uzde mašti, raznježivo dušu novima čuvstvima, pomutili se Vučetiću posvema dosadanji njegovi nazori o bračnom životu, tako da mu u taj čas nije jasno bilo, da li je današnja njegova logika - nakon što je pročitao onu francusku knjigu - prava i zdrava ili ona, kojom je dosada svoj bračni život promatrao. Je li on krivac pred svojom ženom ili ne? Ljubi li on nju premalo?

Iz tih uzmiješanih čuvstava porodila mu se misao, koja mu nigda dosada u glavu došla nije: da dokaže naime svoju ljubav naprama ženi si, naruči joj opravu kod one bečke tvrtke, koja za nju radi. Da ju još više iznenadi, napiše na posebnom ružičastom papiru sa iskrivljenim rukopisom ove tri riječi: »Od staroga prijatelja«. Ujedno naloži tvrtki, da to pismo pošalje skupa sa opravom na adresu Jelene Vučetićke, a da ne spomene ni riječi, tko je opravu naručio, makar se ona - Jelena Vučetićka - radi toga kod tvrtke priupitala.

Svi su mu živci drhtali, što će ju tako iznenaditi. Premda se je već ponešto oslobodio one logike, kojom ga je opojila lektira Maupassantove knjige, ipak nije mogao zatomiti neki osjećaj zadovoljstva, što će tim činom barem donekle popraviti svoju dosadanju nemarnost naprama krasnoj svojoj ženici.

Nikada mu se ona nije pričinila tako lijepa, tako dobra kao u taj čas; boljelo ga samo, da on to sada tek uviđa.

»I tako mi prolazimo danomice kraj svakojakih prirodnih i inih ljepota,« govoraše on sâm sobom, »a da ih ni ne opažamo, dok nas čudnovat slučaj na njih ne upozori...«

Još desetak dana, pa će se povratiti kući u njen naručaj!

Tu si je dozivao u pamet lanjski svoj povratak iz Gleichenberga, ne bi li si sjećanjem već unaprijed probudio čuvstva, koja će pri sastanku osjećati te već sada s njima zaslađivati dušu; no nije se ni na jedan momenat lanjskoga povratka sjetiti mogao, i dolazak i sastanak pričinio mu se posve običnim, kao da se je iz ureda povratio. Zapanjilo ga je, kako je mogao biti tako hladan, tako tvrd, te ne sačuvati te rijetke časove u srcu, kao negda kitice cvijeća za slatkih dana prve ljubavi... No zato će se prigodom sadanjega povratka nauživati tih rijetkih časova te ih duboko, duboko pohraniti u dušu, da mu još dugo i dugo budu zaslađivali život, kad opet jednom bude daleko od nje... Pa onda tek oprava! Ona će ga sigurno dočekati u njoj, a on će se učiniti kao nevješt! Koliko će to tek uživanja biti, dok mu ona sa tisuću sitnih dokaza ne dokaže i prisili ga, da prizna, da joj je on tu opravu naručio...

II.

Što se bliže primicao čas povratku, tim bljeđa bivala u duši Vučetićevoj slika žene mu, tim tiša bivala su ona uzburkana čuvstva, te on rekao bi naočigled gledao, kako je ono, što nam je milo i drago, tim ljepše, čim je dalje od nas... A kada je napokon na maloj štajerskoj željezničkoj postaji uzeo kartu i na njoj pročitao svoje milo slavonsko selo, kamo putuje; kada se je smjestio u onaj vjekovito isti kupej, onda mu je bilo kao da je već kod kuće... I eto već sopti željeznica, a ona beskrajna praznina, koju letimice prevaljuje, slegne se putniku na dušu, te se čini sâm sebi i tupim i nijemim. Što god Vučetić i htio da misli i čuvstvuje, svaka ga misao odbjegavala upravo onako, kao što nas odbjegava na željeznički prozor bačeni predmet.

Nakon jednodnevne vožnje, ugledao je napokon poznati mu domaći kolodvor, okićen bagrenovim i kestenovim stabaljem; pa kada je u isti čas opazio onoga istoga trhonošu, onoga istoga prodavača novina, koga je još prvo devet godina tude zatekao; kada je vidio onu kolodvorsku žurbu i tišinu, koja se za jedan čas stvori i za jedan čas opet nestane, tada mu je bilo, kao da je tek jučer otputovao...

Već izdaleka je vidio, gdje ga žena na prozoru izgleda, baš kao i lanjske godine, pa mu je opet bilo, kao da se nije ništa dogodilo, kao da on nije ni bio u Gleichenbergu.

Eto ga napokon i na kućnom pragu!

Žena mu zavirila duboko u oči, kao da ga nešto nijemo pita, a on se umoran od dalekoga puta tek objesio njojzi o ruku, tek se dodirnuo njenih usana, izlanuv teškom mukom dvije, tri riječi. Baš na vlas kao i lane što je bilo; dapače i na istu opravu je zaboravio.

Dušan razbacivao stvari iz kovčega, tražeći novih igračaka, te mu pritom pripovijedao, da on ne strijelja samo vrapce, nego i susjedske piliće; u tu svrhu da je otrgnuo jedan proštac iz plota, kako bi se susjedska živad mogla u njihovo dvorište provlačiti, a on onda iz svoga skrovišta puca na nju i uživa, kada se kokoši na njegov hitac raskokodaču i širom se razlete...

Čudnovato, da ga ni to sinovljevo pripovijedanje nije osobito razdragalo; sve, što god je oko sebe i gledao i slušao, sve mu je dolazilo nekud oporije, nego si je on bio predstavljao.

Ni Dušanovo naklapanje ni ženino brižljivo ispitkivanje, kako mu je sa zdravljem, ništa se nije slagalo sa duševnim mu raspoloženjem. Nekakovo nesuglasje između gleichenberških, maštom dočaranih čuvstava i sadanje zbilje razlilo se po Vučetićevoj duši; činilo mu se, da ga žena nije dočekala s onom toplinom, kako se je on nadao; u njenim očima nije viđao onoga blaženstva ljubeće žene, već kao da od časa do časa zabrinuto i pritajeno pozire na nj. On je u prvi mah držao, da je ona zabrinuta radi njegova zdravlja, no kasnije se dosjetio, da je ona dosada uvijek nastojala, kako bi njemu samomu bolest njegovu prikrila, trseći se, da i iste misli njegove odvrati od te bolesti... Uostalom, možda se njemu ta tobožnja promjena na njoj samo pričinja, možda on još preveć stoji pod dojmom onih gleichenberških čuvstava pa traži sada nešto od nje, što uopće niti ne postoji.

Napokon utješio se je time, da je to samo danas tako, a sutra, dok otpočine, dok se ispava, sve će se to promijeniti, i on sâm i sve, što je oko njega.

Ali ni sutra ni prekosutra ništa se nije promijenilo. On doduše nije mogao nikakove razlike između lanjskoga i sadanjega dočeka naći; on nije mogao ništa neobično u ponašanju i govoru svoje žene otkriti, ona ga je cjelivala u oči i u usta, ona mu je tepala iste slatke riječi, ona se kao i dosada brinula za svaku njegovu željicu - ali ipak se njemu neprestance činilo, da je među njih dvoje pala nekakova tanka magla, nekakova paučina, kroz koju si oni doduše ruke pružaju, koja ih u ničemu ne priječi, ali koja se ipak odstraniti ne da.

On se je upinjao da prodre u to svoje neobično duševno raspoloženje, no nikako ga razgaliti nije mogao. Je li njegova bolest, je li Dušan, je li žena ili je možda ona oprava tomu kriva? On nije mogao pravo razabrati, je li jedno ili drugo, ili je sve skupa tomu krivo. Skoro da se je zastidio, pomisliv na opravu; što je njemu stalo do oprave, do te svagdanje stvari; bilo bi žalosno, kada bi se on samo radi oprave veselio svojemu povratku, kao da njemu nije svejedno, bila ona ovako ili onako obučena. No koliko se je i trsio da ni ne misli na tu opravu, ipak se i početak i konac njegova nepojmljivoga mu raspoloženja hvatao za tu opravu i za ono nešto neprozirno, što se krije iza te oprave; ono nešto nevidljivo, što je prouzročila ta oprava u njegovoj - a ako se ne vara, i u njezinoj - duši; ono nešto, što mu ne da, da ju zapita: »Kako ti se dopada oprava?«; ono nešto, što nju priječi, pa ne može da kaže: »Oh! kako si me iznenadio i razveselio!«; ono nešto, što on još nijednim svojim ćutilom nije kadar definirati, a kao da već osjeća gorčinu toga nečega... I koliko je nastojao da se otme tome neugodnome nečemu, ipak se ono vraćalo natrag, kao rasplašena ptica svojemu gnijezdu...

Sve to događalo se u njegovoj nutrinji, a da se je ikakova vanjska promjena u svakidanjem njegovu životu opaziti mogla. On je bio tihe, šutljive naravi, te što je manje govorio, tim većma je maštao i trapio dušu umišljenim razgovorom i događajima. Takovi su ljudi kadri iz neznatne malenkosti raspresti najstrašniju dramu, i to tako živahno, da proćute sav život te umišljene drame, kao da se uistinu događa: oni se srde, oni se prijete, oni se smiju i plaču... Razlika je samo u tom, da ta umišljena razlika ne ima onih prirodnih zakona i stupnjeva kao ona u ozbiljnom životu, nego se razvija i raste do skrajne skrajnosti, koju čuvstvo srdžbe, boli, tuge uopće doseći može. Takovi ljudi stvaraju si još jedan drugi svijet, svijet svojih čuvstava, koji im je više puta puno bliži od ovoga zbiljskoga.

I Vučetić je spadao među te ljude, a otkako je obolio, postalo je to njegovo čuvstvovanje još tanje i živahnije; i njegova ljubav i njegova mržnja bila je za jedan stupanj dublja, negoli je kod običnih, normalnih ljudi. On je u jednom te istom trenutku zarnrzio svoju ženu - radi kakva umišljenoga grijeha njezina - tako, da je smišljao najstrašnije muke, a da ju s njima kazni - i u takovu bi času on pozelenio i drhtao, kao da već izvršava kaznu; jedan trenutak kasnije, kada bi si opet umislio, da je ona nekriva i nevina kao lijer, tada bi ju skrušeno molio za oproštenje, milovao ju svim imenima, a sa njegovih očiju otisle se uistinu dvije suze...

III.

Odlučio je, da će više raditi i duševno i tjelesno, samo da ga mine ono neprijatno čuvstvo, što mu je sjelo na dušu. Ali to nije bilo tako lako, kako je on mislio. On je proživio dvanaest godina u nepomućenoj bračnoj sreći, njegov obiteljski život bio je čist kao list bijeloga papira - a eto iznenada kao da se nekakova mrlja na tom listu ukazuje, za koju ne znaš, potječe li od juče, od prekjuče ili dapače već od više godina. I koliko Vučetić nas-

toji, da ne vidi te mrlje, ona sa snježnog papira nikako ne će da iščezne. Da taj papir nije tako izvanredno bijel i čist, da njegova duša nije onako kristalna, da njegovi osjećaji nijesu onako meki i duboki, ne bi se ta mrlja možda ni vidjela, ali ovako, što ju češće motri, sve mu ogromnija i strašnija biva. Već je šest nedjelja prošlo, a on kao zabludjeli u šumi, kamo god pošao, uvijek se vraćao na istu točku, od koje je krenuo...

O opravi ne spominje žena još nikada ništa, a to njezino tajanje utvrđivalo ga je, da ono »nešto«, što je već prvi dan iza povratka oćutio i opazio, nije nikakova pričina, nikakova zabluda njegovih čuvstava, nego da jest nešto, što uistinu postoji. On je dobro znao, da će patiti sve dotle, dok ne pronikne u tu zagonetku, koja mu dušu sve jače steže kao pauk svoj plijen.

Kraj svega toga nije se ufao da zatraži razjašnjenje od svoje žene; njemu je u taj čas bilo, kao da nije dosta intiman sa svojom ženom, a da bi mogao s njome raspravljati o tom predmetu, on se je u isti čas i stidio i bojao pred nju s takovim pitanjem doći.

Njihov život bio je dosele tako gladak, tako sretan, da on nije ni imao povoda da dublje zaviri u njezin značaj; on je svaku drugu ženu ubrzo proniknuo, dok je svoju poznavao tako reći tek iz viđenja. Sad je prvi put o njoj počeo dublje razmišljati; što je pako dublje ispitivao njezino biće, tim ljepša izlazila njezina slika.

On se je živo sjećao njezine sramežljivosti, s koje je upravo zdvajala prvih dana braka; on si je morao priznati, da je ona sve do danas sačuvala to duševno djevičanstvo; i ne samo to, nego je ona svojom strogošću i njega samoga pročistila. On je radi njezine suzdržljivosti i hladnoće upravo znao bjesnilom planuti, jer da ga ona prikraćuje u pravima, koja mužu pripadaju; no s vremenom on se posve prilagodio njenoj umjerenosti, naučio poštivati njenu strogost, kojom je odbijala svaki dvojbeni izraz, svaku nedruštvenu riječ. I osjećao je, kako je uz nju i on plemenitiji postao. On je dobro znao, da se mnogi muškarac trsi da steče njenu ljubav, jer je svaki računao, da se iza onih sjajnih crnih očiju, iza onih jedva vidljivih baršunastih pahuljica nad svježim, punim usnama mora skrivati vanredna strast - premda je on sve to znao, ipak ni začas nije bio ljubomoran. On je poznavao njenu djetinju iskrenost naprama njemu, on je znao, da će iz njenih usta čuti cio dijalog, svakolika očitovanja onih poklonika od riječi do riječi. On je uživao u njezinim dosjetkama, kojima je ona takova očitovanja na smiješnu stranu izvraćala, da je dotični poklonik upravo u zemlju propadao od srama i neprilike. Iskrenost bila je glavna značajka njene duše, i to ne samo naprama njemu, mužu svojemu, nego i naprama ostalomu svijetu. S te svoje iskrenosti nije bila baš svuda obljubljena, a u mnogomu društvu bila je ona pravi *enfant terrible* - nikoga nije poštedjela istinom. Radi te njezine iskrenosti dolazio je on više puta u koliziju sa društvom, koje nije moglo podnijeti njene duhovite kritike. Poznavajući to njezino glavno svojstvo, nije on nikada posumnjao ni o kojem pogledu ni o riječi ni o djelu njenu. Njihov život bio je tako vedar i proziran, da su oni jedno drugo gledali u samomu sebi; dubljih razmirica nije bilo među njima, a ako je ona kadgod više u šali negoli u zbilji prkosno-dražesno otkrenula glavu od njega, rekav mu, da se srdi na nj, tada je to bilo jedino stoga, što se je on požurio u ured, te mu ona spočitavala, da više ljubi službu negoli nju. Druga im je razmirica bio Dušan: on je Dušana mnogo jače volio nego ona, dok je ona opet većma ljubila njega negoli dijete svoje. Ta je razlika izbila na vidik najjače tada, kada je Dušan obolio.

Dugotrajna ta bolest Dušanova skoro da nije bila kamen smutnje među njima. Ona je u prvi kraj njegovala bolesno dijete, no kasnije, da li od silnog napora ili od zdvojnosti, da dijete, ako i ostane živo, nigda ne će biti zdravo - ili radi čega drugoga - odnemarila ona bolesno dijete skoro posvema, tako da je sva briga pala na njega. On pako, da nadomjesti nju, bdio nad djetetom i po danu i po noći, tako da se je ona počela pobojavati za njegovo

zdravlje. On ju nije mogao pojmiti, kada bi ga ona silom odvukla od bolesnoga djeteta i strpala u postelju, a u očima samo što joj nije čitao: »Pusti ga već jednom, neka umre, kada ne će da ozdravi.« Kasnije je uvidio, da je ona imala pravo: njegujuć dijete rashladio se on te napokon obolio na sušici...

Od toga časa postala je ona njegovom samaritankom; ona je tolikom brigom, tolikom ljubavlju nad njim bdjela, da si on ni danas nije u stanju te njene roditeljske požrtvovnosti protumačiti. I ništa ju nije moglo smesti u toj njenoj odanosti naprama njemu; makar se išto dogodilo, makar kipjela od ljubavi, čim je začula njegov kašalj, čim je opazila bolan izraz njegova sve to većma opadajućega lica, u tom trenu nije ona znala za ništa drugo, samo za njega i njegovu bol.

On nije znao, čime je zaslužio tu njenu samozataju, tim više, što onakav bolestan nije on bio baš najnježniji naprama njoj; ona opora bolesnička sebičnost morala bi i najodaniju ljubav ohladiti, mislio si on.

Ne mogav si tu njenu ljubav nikako protumačiti, došao je napokon na misao, da mu je ona valjda počinila nekakovu veliku krivnju, koju sada okajava.

Ona njemu nanijela krivicu! Ta misao, tako nevjerojatna, upiljila mu se u mozak, te je se već nikako nije riješiti mogao, štoviše, bivala mu svakim danom vjerojatnija.

Šećući jednoga dana gore dolje po uredovnoj sobi te mučeći se s tom čudnom mišlju, zaviri nehajno k sinu si Dušanu, koji je po običaju poslije škole dolažao k njemu u ured, da pod njegovom paskom dovrši školsku zadaću. No dok je na jednom listu pisao i računao, dotle je na drugomu črčkario te iz kojekakvih krivulja sastavljao s velikom lakoćom razne slike: tu je bio on - Vučetić - sa cvikerom na nosu, tu mama u novom šeširu, tu jato golubova, a među njima rode na jednoj nozi, a uokolo svega toga bilo je stabalje i cvijeće.

Vučetić se zagledao u te risarije, i što ih je dulje promatrao, sve se je većma osvjedočavao, da njegov Dušan ima puno dara za risanje.

No tek da je izrekao tu misao, ukočila mu se sva krv: - on nije ni kao dijete ni kao đak pokazivao ni najmanje volje za risanje, dapače bilo mu je povlačenje tih ravnih ukočenih crta upravo nesnosnom mukom, koja mu je ubijala i duh i tijelo; on ni sada ne bi bio u stanju narisati onako rodu, kako je to Dušan, pa još k tomu sa onim komadićem okrnjene olovke... Koliko se je sjećao, nijesu ni njegovi roditelji imali toga dara, pa i žena sama, koja se je inače u koješta razumjela, nikada nije ni od šale kakav crtež napravila.

Otkle dakle Dušanu taj dar?

To mu se pitanje iznenada strahovitim pričinilo. Njegov Dušan risao je i dosada, dapače je svako majčino pismo, koje mu je ona u Gleichenberg pisala, išarao s krajeva sa črčkarijama, a on, Vučetić, uživao je u tom crtežu, u tom sinovu daru. A sada najednom dršće on pred tom sinovljevom vještinom kao pred strašnom zagonetkom. On je gledao u tom daru nešto tuđe, što nikako ne spada u njegovu obitelj.

Njemu se je pričinilo, da to njegovo otkriće stoji u savezu sa onom zagonetkom, koja ga već dva mjeseca trapi; te premda nije mogao naći prave sveze između te dvije zagonetke, ipak ga je nekakav instinkt silio, da te dvije ideje jednu s drugom spaja i traži im zajednički uzrok.

Razglabajući neprestance te dvije ideje, došao je do zaključka, da je ova druga - Dušanova - zagonetka mnogo strašnija od one prve; hvatajući dalje tragove toj ideji, naiđe on na silnu nesuglasicu između svoga i Dušanova značaja. Otkrivši tu tajnu, uze nesmiljeno prekapati svoju mladost, sravnjivajuć ju dan po dan, mjesec po mjesec sa mladošću Dušanovom - no kojim god pravcem pošao, nigdje ni traga sličnosti. On se je osjećao, kao da je danas bilo, onoga dana prvo trideset godina, kada mu je otac rekao: Đuro, sutra ćemo

te ići upisati u školu! On od veselja nije mogao da dočeka sutrašnji dan... A Dušan? Već drugi dan valjao se od muke po zemlji, što je morao ostaviti igru pa ići u učionu. On - sudac - Vučetić drhtao je pred svojim učiteljem i držao ga za božanstvo - a Dušan već treći dan počeo izrugavati staroga ravnatelja, oponašajući ga najsmješnijim načinom, kako šmrka duhan i kako briše maramom naočare. On - Vučetić - bio je i stidljiv i strašljiv, te bi se volio sakriti u sjenik i čučati tamo po čitav sat, samo da ne dođe na oči kapelanu ili liječniku, koji su se u njihovu kuću navratili - a njegov Dušan doviknuo negdje prvo predsjedniku Sudbenoga stola »ovčji konj« i isplazio mu jezik, što je ovaj od šale pokušao iz njegove male puške puknuti na vrapce pa ih pofalio...

Vučetić je nemilice rovao po svojim uspomenama, želeći silom da nađe tračak sličnosti među sobom i sinom, no što je dublje kopao, tim je veću razliku nalazio. I kad god je mislio, da je napokon našao neku sličnost i već joj se poradovao, svaki put ga je zazeblo u srcu, jer je napokon baš protivno našao od onoga, što je naći htio.

Napokon kao zadnji spas htjede samomu sebi da utuvi, da je dječji značaj prolazan i promjenljiv te da će se s vremenom posve drugačije kristalizirati; no i ta utjeha potrajala samo kratak čas, jer kada je svekolike nijanse Dušanova značaja spojio u jednu sliku, morade si u dnu srca priznati, da u Dušanu ne ima baš ni jednoga daška njegove duše...

I koliko on gušio u sebi misao, ipak ona sve silnije izbijala iz dubine njegova bića, misao naime, da Dušan valjda nije njegov sin!

Kada se je ta strašna pomisao prvi put u potpuno jasnom obliku Vučetićevoj duši pojavila, njega je u tom trenu probio smrtan znoj, on je taj čas pao u takovu slabinu, da se je jedva mogao raspremiti i u postelju leći.

IV.

Sutradan, kada se je žestina one strašne pomisli ponešto rasplinula, zastidio se Vučetić samoga sebe, a taj stid upravo godio njegovu satrvenom srcu.

No taj stid bio je tek varav posmijeh sunca na naoblačenom nebu, a mjesto njega ubrzo se prvanja gorkost razlila po njegovoj duši.

Ona strašna sumnja, koju je juče onako slučajno otkrio, kljuvala po njegovu srcu, po njegovu mozgu, iskapajući neprestance kamenčić po kamenčić, koji su tu sumnju jačali i napokon ju neoborivo učvrstili. On se je sjetio onoga svoga začuđenja, kada se je povratio uz Gleichenberga i ugledao Dušana - za to šest nedjelja toliko se je sin njegov promijenio, da ga je jedva upoznao; i u tom času, kada ga je onako iznenađen promatrao, pričinilo mu se, da je Dušan nekomu sličan - ali komu? Na to se nije u prvi mah mogao sjetiti, a sutradan, kada se je već privikao na promijenjeno Dušanovo lice, nije više na onu sličnost ni mislio. On je sada bio osvjedočen, da je samo časak tu sličnost tražio, da bi ju zacijelo i našao - ali sada mu je uslijed navike svakidanjega gledanja već posve iščezla.

Ta pomisao o sličnosti, premda mu još ništa nije dokazivala, ipak ga je u duši tako potresla, da on već nije ni sanjao, da Dušan nije njegov sin. No da se ne muči ispraznim nagađanjem, odluči, da će potražiti jači dokaz onoj strašnoj sumnji; stoga si preduze, da će potanko analizirati svoj bračni život, da vidi, hoće li na taj način naći novi dokaz ili protudokaz onomu, što je već kao neoborivo držao. Počeo je od prvog početka.

Prije dvanaest godina vjenčao se on kao sudbeni pristav u gradiću P. i živio tamo u nepomućenoj bračnoj sreći - jedino ga smućivalo, da ne ima odvjetka. U tom razdoblju nije mogao ni sjenke naći, koja bi pala na njegovu ženu. Četvrte godine braka bude premješten kao upravitelj suda u donju Slavoniju. Pol godine, nakon što je došao onamo, umre mu otac, te on morade uzeti dopust na mjesec dana, da pođe u rodni kraj, da požuri zamršenu ostavinsku raspravu. Žena njegova, koja se bojala ostati sama kod kuće, htjela je poći za to vrijeme svojoj rodbini, no on, da se ne uništi ono lijepo gospodarstvo, što su ga na selu zasnovali, nagovori ju, da ostane to kratko vrijeme sama kod kuće.

Za njegova zamjenika bio je prvobitno određen jedan stariji sudac, no pošto je taj naglo obolio, poslan bi naknadno, kada Vučetića nije bilo kod kuće, onamo pristav Barić.

Kod toga imena zakipi krv Vučetiću. Ona ista smrtna slabina, koja ga je neki dan uhvatila, i sada ga poluonesviješćena baci na stolac...

Da, sada je sve jasno, tako jasno, da se je samomu sebi čudio, kako li on već nije davno na to došao. Sve se slaže do najmanje sitnice - dapače i onih kobnih devet mjeseci! Zašto li je narav tako zlobna, zar se ona mora uvijek toga roka držati!

Sada je tek razumio, zašto ga je Barić onako potanko, onako bezobrazno ispitkivao, kakav li izgleđe njegov Dušan!

Eto, sada mu se je razjasnilo, komu je Dušan sličan! Bože moj, kako li nije mogao tu sličnost odmah otkriti! I iznovice ga probije leden znoj...

Premda je ćutio, da nikakove sumnje više biti ne može, ipak je iza svakoga novoga dokaza htio, da taj dokaz onom istom gorljivošću, kojom ga je pronašao, opet i obori i zatomi u duši svojoj - ali kud god posegao, nigdje pravoga, jasnoga protudokaza, svud prazno zavaravanje samoga sebe.

Kada se je osvjedočio, da ne može oboriti one istine, pao je u apatiju, sličnu mrtvilu tijela i duše; jedino je osjećao, kako mu leđima curi znoj i kako ga od časa po cijelom tijelu zazebe. Taj znoj i ta zebnja godili mu, on je osjećao, kako ona strašna duševna muka probija na taj znoj iz njega; osjećao je, kako je na njega izašao dio one otrovane životne snage.

Kada ga je to mrtvilo minulo, prva slika, koju je pred sobom vidio, bila je njegova žena; prvo čuvstvo, koje je oćutio, bila je ona kao more duboka, neizmjerna tuga i žalost - : on je proplakao, kako nigda još plakao nije.

Zašto li ga ona tako nemilo kaznila, čime je on tu sramotnu kaznu zaslužio? Kako li je ona mogla tu bezdušnost počiniti, ona, koja ga je toliko ljubila; kako li ga je mogla tako uvrijediti, njega, koji joj se nigda iznevjerio nije?

On bi najvolio, da mu ona u taj čas pade na grudi, da zarida skupa s njim, pa da slaže, da mu kaže: »Nije istina ono, što si izmislio, nikada ja tebe nijesam prevarila!« On bi ju za tu laž kao pomaman grlio i ljubio, on bi ju obožavao; premda bi znao, da laže, on bi joj ipak vjerovao.

No ta časovita slabost brzo iščezla, jer je on dobro znao, da ona nigda te laži izreći ne će, da ga ne će nizačas lažnom nadom opojiti.

Što sada?

On se sav slomljen digao sa sjedala i uzeo šetati po sobi. Razbacani spisi po širokim stolovima, glasno preslušavanje iz druge sobe, koraci pisara po hodniku - sve ga to sjećalo na onoga prvanjega sretnoga Vučetića; oni veliki urudžbeni brojevi, one bilješke plavom olovkom, sve to negda radosno gledalo u njega, a sada kao da se od njega odbijaju, strše nekom bolnom prazninom, kao da ga žale, što se je toliko radi njih trsio... U taj čas sve

mu se eto iznevjerilo, i mrtvo i živo, sve ga ostavlja, samo ona strašna istina obuhvatila mu možđane poput polipa i siše mu život...

Najstrašnije je ipak to, da je on istom sada, istom nakon devet godina tu nesreću obreo!

Da ju je otkrio u prvom početku, da je zatekao ženu u času nevjere - da, onda bi to lako bilo! Da bi učinio, što i drugi čine, on bi ubio bilo nju bilo njega... Njega? Zašto njega? Čemu da je on kriv? Ljudski zakoni ne poznaju njegove krivnje, pa ne imaju za nju niti kazne... Ali nju, nju! Oh! Kako bi to slatko bilo, gledati je skrušenu, zgaženu; da, on bi ju zgazio, rukama i nogama bi ju gušio...

I njegove noge počele grčevito drhtati, njegovo lice pozelenjelo, njegov pogled potamnio...

I ne samo to, nego bi mu sav svijet rekao, da je pravo uradio; kud god bi se okrenuo, svuda bi ugledao zadovoljštinu za taj svoj čin.

Ali sada, sada nakon devet godina! Bi li ju i sada smio zgaziti, gdjeno cio svijet znade, koliko ga ona ljubi? Tko bi mu sada povjerovao, da kaže: »Prevarila me je, ovo nije moj sin!« Zar mu se ne bi svijet porugljivo nasmijao; zar bi ga sada itko sažalio? Nitko, baš nitko! Najviše, ako bi mu lukavo rekli: »Eh! što ćemo, događa se svašta na svijetu, nitko se baš ne bi mogao ni u vlastitoj kući priseći...«

Prazne li njemu utjehe, što se to i u drugim obiteljima događa!...

Da proguta svu tu nesreću, tu bol? To bi bilo još najbolje; i to sada odmah, dok još nitko za nju ne zna.

A je li istina, da nitko za nju ne zna? Nije li onaj hulja u Gleichenbergu o tom tako govorio, kao da on bez najmanje dvojbe sve to znade? Pa kada znade on, zar ne će moći i sav ostali svijet saznati?

Pa kada bi i ostalo tajnom pred svijetom, zar bi se ona spoznanja mogla time izbrisati iz njegove duše? Zar bi on mogao i nadalje podnašati pogled svoje žene, koja kraj svega zatajivanja naposljetku ipak ne će moći uzdržati, a da mu ne kaže, da to nije njegovo dijete? On sada tek razabire, da ona ni dosada nije toga skrivala, ali je on samo nije razumio. Sada je on tek shvatio, zašto je ona njega više ljubila nego Dušana. On sada tek razumije onaj njezin samilosni pogled, koji mu je govorio: »Ne ću da ti rušim sreću, koju uživaš njegujući tuđe dijete!« Toga pogleda on više ne bi podnijeti mogao...

Ne, ta se spoznaja ne da progutati, ne da zaboraviti...

I opet ga oblio znoj, i spopao ga onaj teški kašalj, što ga već četvrtu godinu pati. Da ga utaži, gucne nekoliko kapi vode, diže se i pođe šetati, ali tek da je dva puta prošetao sobom, već se umorio, te opet sjedne, da se za časak opet digne. Sve je drhtalo, sve je gorjelo u njemu, da nije mogao ni sjediti ni hodati.

Vani se tmurio promjenljivi listopadski dan sa naglim prijelazima iz magluštine u vedro sunce, sa onim nestalnim, hladnim vjetrom, na kojemu se je opalo lišće prevraćajući sad uvis dizalo, sad dolje padalo, te kao da mu se vidjelo, kako se teško dijeli od zračnih visina... Vučetić je sve to nijemo gledao kroz prozor, pa se uz tu tužnu igru prirode povećavala i bol njegove duše. Zar je ono stablo tamo ikada mislilo, da će ga njegovo rođeno lišće onako jadno ostaviti, daleko od njega odletjeti? Zar je Vučetić ikada mislio, da će njegove najljepše nade, njegovi najslađi osjećaji pretvoriti se u otrov i bodljiku?...

I gledajući tako na prozor, vidje u staklu svoje lice; iznenadi ga, da mu je brada već porasla i nekud se objesila, premda ju je pred desetak dana podrezao; a i brci su mu nekud dulji, širi, pali preko usta, te se spojili s bradom, tako da mu se ni ne vide zubi, kada progovori, kao što su se prvo viđali. Badava je namještao i brkove i bradu, badava si je htio

zatajiti, da su mu obrazi utonuli, da se jedva vide; badava je htio da zaboravi propalu svoju vanjštinu - ali ovaj teški kašalj, onu noćnu besanicu sa vječnim znojenjem - toga si nije mogao da zataji. Pa ipak, sva ta tjelesna muka nije ga toliko boljela kao ona, što mu odnedavna dušu ruje. I jedva što je začas zakrenuo svojima mislima, promatrajući prirodu, otresoše se one ubrzo svega, što ih je odvraćalo od one strašne osi, oko koje se neprestance ovih dana kreću, te se i on opet vrati k onoj strahovitoj zagonetki...

Možda bi mu se duša smirila, da mu žena prizna, da Dušan nije njegovo dijete, da ga smatra tek kao posinka, koga ne bi bio dužan ljubiti ni pred svijetom ni u duši svojoj? Kraj osvjedočenja, da žena njega više ljubi negoli svoje dijete, i to baš radi toga, što to dijete nije njegovo; kraj spoznaje, da bračna ljubav danomice slabija biva, a ono, što ju nadomještava, da je prava, čista ljubav bližnjega, koja se ne potiče poljupcima, nego požrtvovnošću i prijegorom - kraj toga uvjerenja zar ne bi on naprama Dušanu mogao igrati ulogu poočima, a da ga ne peče u duši?

I Vučetiću kao da je odlanulo, kada je došao na tu pomisao... Ali i ta duševna olakšica ne potraja dugo.

On se ubrzo sjeti, da taj njegov posinak, za kojega svijet još ni ne zna, ne će uvijek djetetom ostati, nego da će danas sutra postati čovjek - možda valjan, a možda i nitkov. Što će tada biti? Hoće li on biti dosta jak u toj poočimskoj ulozi, ako nakon desetak godina jednoga lijepoga dana pročita u novinama: »To je djelo Dušana Vučetića, nadobudnoga, mladoga čovjeka, koji će nedvojbeno i sebe i svoj narod pred svijetom prodičiti... Kako je poznato, Dušanov otac je kotarski sudac, koji nije štedio ni troška ni truda, da svoga sina izobrazi...« Ili ako bude pod naslovom »previjani varalica« čitati: »Dušan Vučetić, poznati i već više puta kažnjeni nevaljalac, izveo je noćas u dućanu X. krađu, na slijedeći rafinirani način... Najžalosnije je to, što je Dušan Vučetić sin poštenih i mirnih roditelja; njegov otac je poznat i u širim krugovima kao jedan od najvrsnijih sudaca u zemlji...«

Hoće li on moći taj konflikt između javnosti i svoje duše podnijeti? Ne će li se onaj gleichenberški hulja i u prvom i u drugom slučaju smijati u svojoj duši, te u prvom ponosno govoriti: »Moj sin, moja krv!« A u drugom slučaju, ne će li se zlobno kesiti, gdje se moje pošteno ime kalja i vucari po blatu - radi njegova lopovluka, radi njegova sina?

Pa i žena sama! Zar se ona ne će u prvom slučaju možda podičiti *svojim* djetetom ili barem iz samilosti zaplakati, što i ja nijesam dionikom njene sreće?

Hoće li njegova duša moći to podnijeti?

V.

Tu noć probavio je Vučetić u vatruštini i u onomu teškomu polusnu, kada čovjek ne razabire sna od jave, a i jedno i drugo je prava strahota. Cijelu noć oblijevao ga debeli jektički znoj, koji mu je neprestance plazio sa čela po licu, sklizajući se isprvice po bradi, a kasnije, kada se je razvlažila, upijao se u nju kao u spužvu. On je od same muke i zdvojnosti brojio one hladne kaplje, koje su se nekom pravilnošću spuzavale po prsištu te se slijevale niz rebra...

Žena njegova nije ni začas usnula, nego mu neprestance mijenjala mokre košulje, ogrijav ih prvo pod svojim tijelom.

Za cijele te muke nije on ni riječi progovorio, dapače ni očiju otvarao, nego mrtvo, mehanično se svaki put pridigao i ispružio ruke, da mu onu mokru, slijepljenu košulju skine, a suhu navuče.

Ni ona nije ni riječce prozborila, samo da ga ne bi ni zvukom svoga glasa razdražila; jedino mu svaki put tiho poljubila bijele tanke prste, da mu time pokaže, da joj nije teško dvoriti ga.

Tek predzoru popustila groznica, te on usnuo i spavao do devet sati. Duševno ga je san okrijepio, no tjelesno bio je slomljen; istom kada ga je kašalj uhvatio, te se pol sata napinjao, iskašljujući okrvavljeni plućni znoj, povratila mu se uslijed toga napinjanja ponešto i tjelesna snaga.

Ona ga molila i zaklinjala, da ne ide iz sobe i postelje, no on se nipošto ne dade suzdržati te ode u ured; nekako mu voljkije i sigurnije bilo kod onoga velikog pisaćega stola.

Kada se je spustio u onaj široki fotelj, činilo mu se, da mu danas nije onako teško kao juče, kadano je iskušavao svoju dušu mukama, koje ga tek očekivaju.

Sada već nije mogao presuditi, da li mu je ideja, koja mu je od jutros dušu olakšala, došla noćas u onima paklenskima sanjama vrućice, ili ju je izmislio, dok je budan bio.

Ta ideja raspravljala je pitanje - kako to, da njegova žena, kraj sve ljubavi, kraj sve djetinjske odanosti naprama njemu, nije ni prvo ni poslije Dušanova poroda zanijela? On na to pitanje nije mogao drugoga odgovora naći, nego da je uzrok tomu jedino on. I ta mu se ideja, kojom je otkrio svoju doslije nepoznatu tjelesnu manu, kao melem-ulje razlila po duši. Nije li njegova nesreća nastala baš uslijed te njegove pritajene fiziološke mane? I ta mana, radi koje bi inače zdvajati morao, bila mu je u toj nesreći pravim spasom.

On, oduvijek veliki štovalac i poznavalac prirodnih nauka, kako su se zadnjih decenija pod utjecajem Darwinovim razvile, priznavao je prirodi veće i jače pravo negoli onomu društvenomu pojavu, koji u tisuću raznih varijacija na vidik izilazi, a označuje se kolektivnim imenom preljuba i ženske nevjere. On usuprot nije držao preljub kao prvotni uzrok, nego tek kao posljedicu drugih, jačih sila. Sa pukim pojmom preljuba nije on nikako mogao da protumači onaj čin njegove žene, koji ju je obdario Dušanom; on si toga čina nije mogao na taj način protumačiti, jer njegova žena ljubila je i ljubi jedinoga njega; o kakovoj nevjeri, o kakovu preljubu ne može kod nje ni govora biti. O tom je on osvjedočen kao o svom životu.

Njemu je bilo izvan svake dvojbe, da je žena njegova počinila onaj zločin pod dojmom neodoljive sile. On si je jasno predočio cio događaj prvo devet godina, koji ju je doveo do njena pada. On je gledao lijepog, kicoškoga Barića, kako je prvi put došao pohoditi njegovu ženu, gledao ga, kako se naginje, da joj silom poljubi ruku, kako tu ruku neobično dugo stiska i pritom joj drzovito zuri u oči; kako je zatim u prvi mah razabrao njezinu djetinju plahost i nevještinu, kako se je svom silom lukave rječitosti svoje oborio na nju, na ženu skroz nenaviklu i nepripravnu na takove nasrtaje, i kako joj je napokon duševno i tjelesno klonuloj narinuo svoju volju.

Badava sva ona ogavnost, koju je ona kašnje osjećala naprama tomu čovjeku, badava, da se je nakon toga skrivala i zaključavala pred njim - sve je to bilo badava i prekasno... I tako je ona pala pred onom neodoljivom silom, bez svoje privole, dapače bez svojega znanja. Jedino tako je moguće bilo, nikako drugačije, na to se je Vučetić zaprisežći mogao: njezina duša nije kod toga pada učestvovala.

Ali slijedi li iz toga, da ona nije počinila grijeh, da ona nije počinila zločin naprama svojemu mužu? Da joj sudi porota inteligentnih ljudi, ta bi ju sigurno riješila svake krivnje; ali da joj sudi porota sastavljena od analfabeta, ljudi neokuženih gradskom kulturom - ta

bi ju proglasila krivom. Ona porota inteligentnih ljudi, koji kao malone sva izobražena djeca *fin de siècla* negiraju vjeru i dušu, riješila bi ju tobože stoga, jer njena duša nije kod toga zločina sudjelovala; oni isti dakle, koji za svoju osobu ne će da znaju za dušu, riješili bi ju zato, što je ona onaj čin bez privole u svojoj duši počinila! Čudne li ironije i zasljepljivanja zdravoga razuma!

Usuprot ona druga porota, koja vjeruje u dušu, ta bi ju osudila.

- Da! I ona druga porota imala bi pravo! - govorio Vučetić sâm sobom. - Ona prva porota čuvala bi svojim pravorijekom nju, ženu njegovu; dok bi ova druga čuvala njegovo, muževo pravo... Premda je Vučetiću donekle godio pravorijek one prve porote, ipak je u dnu duše stajao uz ovu drugu: - i on bi tuđoj ženi sudio s prvom porotom - ali svojoj?

No svekoliko to razmatranje nije Vučetiću donijelo one duševne olakšice; pravna znanost nije ga mogla ni zadovoljiti ni utješiti, u tom pravcu su ljudski zakoni toliko manjkavi i sićušni, da nijesu kadri uvrijeđenom ljudskom ponosu zadovoljštinu dati, pa ma kakovu osudu izrekli nad ženinim grijehom. Vučetić je mogao dublje posegnuti, da nađe ono, što traži. I on je našao tu strašnu utjehu, strašnu, kao što je i noć bila, kada se je ta misao u glavi njegovoj rodila.

Zašto je priroda baš njega, koji je tolikim žarom ljubio svoju ženu, koji joj se od dana vjenčanja ni u misli nije iznevjerio, zašto je baš njega kaznila tuđim djetetom?

Odgovor na to pitanje bio je tako jasan, kako samo priroda jasno odgovoriti može - on nije bio kadar da udovolji vječnom prirodnom zakonu neprestanog stvaranja, on je tomu vjekovitom rađanju stajao na putu, on je u toj kolotečini bio suvišan, mrtav kip. No zato je ipak vrijedio u onoj drugoj, isto tako važnoj kolotečini silne prirode, u kolotečini uzdržavanja. Njemu, nesposobnom za rađanje, namijenila je ona zadaću, da se brine za stvor, koga je ona bez njegova sudjelovanja stvorila, jer ona mora da uzdrži svoje stvorove bilo pomoću ovoga ili onoga - ona ne zna, što je otac, što je mati, što je dijete, oni su svi samo njeno sredstvo, samo njeno oruđe, koje ona upotrebljuje onako, kako njoj u neprestanom stvaranju, uzdržavanju i ništenju najbolje u prilog ide.

Koliko je ta spoznaja i strašna bila, ipak je Vučetiću odlanulo, kada ju je otkrio. Ako i nije rodio svoga Dušana, on ga je morao uzdržavati; zašto da njegov život skroz utaman i bez ikoje svrhe prođe? Ako jedan dio njegova bića nije imao onih uvjeta, koji su nužni za stvaranje, to je ipak onaj drugi bio sposoban da uzdržava osim samoga sebe još jedno, dvoje, troje i više stvorova. To je jasno, tomu se ne može oteti nitko, pa ni on.

Promatrajući tu po prirodi mu narinutu zadaću, premda ju je priznao logičnom, ipak mu se pričinilo, da nije pravedna. On nije mogao pojmiti, zašto mu priroda, kada ga je već osudila, da se mora brinuti za tuđ stvor, nije prištedjela bar onu duševnu muku, koja ga čeka i koju je juče onako jasno unaprijed gledao? Zašto mu priroda u svojoj mudrosti nije zatajala da Dušan nije njegovo dijete? Zašto mu je otkrila tu strašnu tajnu? Te nedosljednosti od strane prirode nije si on mogao u prvi mah rastumačiti, on je u njoj gledao neku okrutnost i nepravdu.

On je držao, da je rađanje i uzdržavanje, na koje nas priroda onako lukavim načinom sili, skopčano samo sa tjelesnom nasladom i tjelesnom boli, a da ona ne ima prava još i duševno nas mučiti. A eto njemu namjenjuje priroda užasne duševne muke, koje ga čekaju s tuđim djetetom.

Zar zbilja može priroda tako nepravedna biti? Zar zbilja može na jednoga čovjeka svaliti sve, i duševne i tjelesne borbe, a drugomu priuštiti samo slasti, jedino radi toga, što je ovoga drugoga tjelesno odlikovala, ljepše i potpunije razvila?

Premda je Vučetić u tom nazirao nepravdu, ipak je bio u duši osvjedočen, da tomu mora tako biti, samo još nije proniknuo u onu tajnu, zašto da to mora tako biti?

Još da mu je tu tajnu prokljuvati, onda bi on bio kao preporođen, te bi vedre duše očekivao sve teške bure, koje ga čekaju u budućnosti.

VI.

On je već htio povjerovati, da se je priroda u ovom slučaju prevarila; sada, kada mu je izvan svake dvojbe sama izdala, da Dušan nije njegovo dijete, te mu narinula zadaću, da odgaja tuđ stvor, sada njemu ne će biti ništa lakše, nego taj stvor baciti iz svoje kuće, i reći prirodi: »Evo ti ga, kada si ga znala bez mene stvoriti, znat ćeš ga bez mene i uzdržavati!« Jer tko bi njega mogao prisiliti, da uzdržava tuđe dijete, kada bi on nepobitno dokazati mogao, da to dijete nije njegovo? Ne bi li se on na taj način prirodi osvetio, kao što se je ona njemu - vrativ joj žao za sramotu?

Premda je to shvaćanje bilo posve logično, ipak Vučetić nije mogao u njega vjerovati, jer mu dosada još nije poznato bilo, da bi čovječanstvo, a još manje pojedini čovjek prirodi prkositi mogao. Ta vječna istina sve jasnije ga je uvjeravala, da narav njemu nije nikakove nepravde nanijela, te da će ona morati još nešto učiniti, čime će ispraviti onu svoju tobožnju pogrešku, što mu je izdala, da Dušan nije njegov sin, i time ga donekle riješila dužnosti, koje roditelji svojoj djeci duguju.

Jer da mu nije ona sama kazala, da mu nije podijelila onu tančinu osjećaja, koja ga je na to dovela, da on nije otac onoga djeteta; da je ostao u neznanju kao mnogi drugi očevi, koji drže tuđu djecu svojom, tada bi između njega i prirode bio čist račun; ali ovako, gdje ona njemu dvostruku zadaću namjenjuje - tu ne ima dvojbe, da ona sada mora svoje vlastito djelo pred njim samim u zaštitu uzeti, da izravna ono, što bi moglo to njezino djelo uništiti. Čime će ona to svoje djelo - maloga Dušana - spasiti, a da ne propadne pod nemilosnim utjecajem tobožnjega svojega oca, koji ne će za njega da znade?

To je bilo ono pitanje, koje je Vučetić htio da riješi.

On je znao, da u prirodi ne ima mudrovanja, da je kod nje sve jednostavno, da je u svakom na nju upravljenom pitanju sadržan i sâm odgovor.

Taj odgovor dao se Vučetiću sâm po sebi, a glasio je: Nas dva ne možemo skupa opstati, jedan od nas mora se ukloniti - ili Dušan, ili ja!

Kao u onaj čas, kada je upoznao, da Dušan nije njegov sin, tako ga je i sada oblio znoj, a mrtvačka ukočenost sapela mu i duh i tijelo. Nije bilo dvojbe, narav je nakanila ukloniti - njega. Eto one strašne dosljednosti, o kojoj je on bio osvjedočen! No da joj ipak ne može predbacivati, da je nemilosrdno s njime postupala, da ga je silovito maknula u onaj čas, kada ga više nije trebala, ona ga je u isti mah sjetila, da je on sâm sebe uništio, da je klica njegovoj propasti, njegovoj smrti iznikla u silnoj ljubavi za onim tuđim djetetom, da je on žrtvovao svoje noći, svoju životnu snagu - a da spasi zdravlje tuđega djeteta!

Sada je bio na čistom!

On kao da je čuo tajne glasove oko sebe: Ti si svoju dužnost učinio, tebe više ovdje ne treba!

Spoznavši tu strašnu istinu, tu tešku osudu, Vučetić je gorko zaplakao kao ono dijete, koga rođena mati baca preko rodnog praga, doviknuv mu, da ide, kud god hoće, da za

njega ne ima mjesta u očevu domu. Kako je neznatna ona prva njegova spoznaja, da Dušan nije njegovo dijete, spram ove, da se on mora radi tuđega djeteta ukloniti!

Sve dosada on se nekud nije bojao svoje bolesti, sve dosada ismjehavao se on liječnicima, koji su mu, ako i prikriveno, opisivali neizlječivost njegovih prsiju; ali sada, kada je otkrio onu gorku osudu, sada je odjedanput klonuo i duševno i tjelesno, u jedan mah izgubio se u samomu sebi.

Onako, kao što je u Gleichenbergu zamislio, da će na povratku ogrliti svoju ženu, tako joj je sada grčevito i bolno jecajući pao oko vrata, kao da ju moli: »Spasi me, ne daj, da umrem!...«

Jelena Vučetićka znala je već drugi dan nakon muževa povratka iz Gleichenberga, da ona tajna, koju je ona devet godina u duši skrivala, nije više tajna. Ona je u muževima očima čitala, da je i njega počela ista bol satirati, koja i nju već devet godina ubija. Ona se je samo utoliko prevarila, što je mislila, da je Vučetić za njenu tajnu već onda znao, kada joj je pisao ono pismo iz Gleichenberga; ona nije ni izdaleka mislila, da ga je na tu tajnu ona sama navela.

Ona je potpuno razumjela njegovu bol, te se je sada još većma mučila borbom: bi li mu potvrdila njegovu sumnju ili bi mu i nadalje tajila, u namjeri da mu prištedi podvostručenu bol uslijed vlastite svoje priznaje.

Ona je nijemo pala k njemu na postelju i grčevito privukla glavu njegovu k svojima obrazima; no ona nije mogla da izrekne one teške riječi, ona je željela, da tek duša duši tu gorku riječ prišapne...

A kada se je isplakala, kada je nemoćna klonula pokraj njega, vidjela je na njegovim očima, da ju je duša njegova razumjela.

I dok je ona tražila njegovo oproštenje, on je njoj već davno oprostio; on je požudno gledao u njezine sretne, blažene oči, koje ga devet godina nijesu takovom milinom gledale; i dok ju je tako motrio i ćutio onaj slatki preporođaj i svoje i njezine duše, zacakliše mu se dosada suhe, goruće oči suzama, i on morade zaplakati, sjetiv se na ono: Spasi me, ne daj, da umrem!

Nikada mu ona nije bila tako lijepa i draga kao u taj čas kroz ote suze! Ona nije ni mislila na njegovu smrt, ona je njegove suze i razdraganost tumačila onim istim čuvstvom, koje je nju taj čas obladalo. Ona je pozdravljala divni, novi život, koji će sada granuti njima dvoma - a on se je opraštao s tim životom.

On si je želio sto života, i za cijelo to vrijeme ne bi je mogao dosta nažaliti, što je baš ona morala pasti žrtvom one njegove, njoj i dandanas nepoznate mane; on bi morao nju moliti za oproštenje, ne ona njega.

Ali eto, sada je svemu kraj! Bi li joj on to kazao, bi li joj naglas izustio: »Spasi me, ne daj, da umrem?« Oh! kako bi joj rado to rekao: no kao što ona nije mogla njemu one teške riječi izgovoriti, tako nije mogao ni on njoj svoje tajne. Mjesto da joj to kaže, on je zaklopio oči i priljubio se uz njeno zažareno lice, a ona vatra njenih obraza uspavala ga kao čaroban napitak te on usnuo i snivao divan sanak. Njegovo kao ružični list prozirno meko lice, podrhtavanje tankih nozdrvica te onaj blagi mir na širokom glatkom čelu - sve je to odavalo, da on u duši uživa neizrecive slasti.

Kada se je probudio iza polsatnoga sna, reče joj sav blažen:

- Skupa smo nekamo putovali, ti si imala onu opravu...

- Koju?

- Onu, koju sam ti naručio iz Gleichenberga; hajde obuci ju, da te vidim u njoj.

Umjesto da se je digla, klonula ona iznovice na postelju; čas prvo razdragano i zažareno lice problijedjelo u jedan mah, a oči joj zadrhtale kao srni, kada se iznenada stvori pred lovcem.

On je oćutio taj drhtaj na svom licu, i kao što je ono smrtno bljedilo prešlo s njena lica na njegovo, isto tako su i njene misli prešle u njegovu dušu.

- Ah! ti si zar mislila, da ti je *on* poslao onu opravu!...

I jedva da je drhtavim glasom izgovorio zadnju riječ, sunu mu iz ustiju mlaz krvi, koji poškropi kao plamen njene blijede obraze i crnu kosu...

Navala krvi ponovila se još tri puta toga dana, a oko dva sata po ponoći preminu Vučetić na zaplakanom licu svoje žene.

Zagreb, 1899.

RJEČNIK

Asja - Lik iz istoimene novele I. S. Turgenjeva
Asra - istočnjačko pleme Azra, poznato po spremnosti na smrt zbog ljubavi
auf Wiedersehen (njem.) - do viđenja
avonski labud - Naziv za Shakespearea, prema njegovom rodnom mjestu *Stratford* na rijeci Avon (Stratford upon Avon)

biserka - vrsta kokoši, tzv. morska kokoš porijeklom iz Afrike
boudoir (franc.) - budoar, ženska prostorija u stanu
Brčka - današnje Brčko, grad u Bosni na Savi

Canova, Antonio (1757-1822) - talijanski klasicistički kipar

Daudet, Alphonse (1840-1897) - franc. pisac; spaja elemente realizma i naturalizma; najpoznatiji po zbirki novela *Pisma iz moga mlina*
der Mohr von Venedig (njem.) - Mletački crnac, podnaslov njemačkog izdanja Shakespeareovog Otela
dolce far niente (tal.) - dokolica, dosl. "slatko ne raditi ništa"
drožđenka - rakija od vinova dropa; komovica, lozovača

epiteton (grč.) - ukrasni pridjev
esprit (franc.) - duh, duhovitost
Est Deus in nobis (lat.) - Bog je u nama

fin de siècle (franc.) - kraj stoljeća; dekadentni kraj 19. st.
Flotow, Friedrich von (1812-1883) - njem. skladatelj romantičnih opereta i baleta
frajmadla (njem. Freimädchen) - djevojka slobodnog ponašanja

Gleichenberg - Bad Gleichenberg, gradić u Štajerskoj (Austrija), poznato lječilište za oboljele od tuberkuloze
Gospođa s kamelijama - drama franc. pisca Alexandrea Dumasa (1824-1895); poslužila kao osnova za libreto Verdijeve opere *Traviata*
grandezza (tal.) - dostojanstveno držanje, uznositost
guljevača - mlada hrastova šuma
gusle - ovdje: violina

hvoja - grana

inoča - suparnica, suložnica, ljubavnica
izvjedljivost - znatiželja

jektika (grč. ***hektikós***) - sušica, tuberkuloza
junonski stas - stas poput Junone, žene vrhovnog rimskog boga Jupitera, bujna i stasita žena

krajcara (njem.) - sitan mjedeni novac u doba Austro-Ugarske; novac uopće
križopuće - raskrižje
kučma (mađ.) - krznena kapa
kukinja - plod biljke trnine

lih(o) - samo, jedino
lijer (grč.) - ljiljan
Liza - lik iz Turgenjevljevog romana *Plemićko gnijezdo*
ljetovnik (zast.) - ljetnikovac

mamen (zast.) - omamljen; mahnit
mekoslon - naslonjač
messaliance (franc.) - mezalijansa, brak između osoba različitog društvenog položaja, podrijetla ili imetka
misirača (tur.) - vrsta tikve, buča
Monakov - stari slavenski naziv za njemački grad München
mrča - mirta, vrsta zimzelenog grma
munjina - električna energija

Nana - lik iz istoimenog romana glavnog predstavnika naturalizma u književnosti Emilea Zole (1840-1902)
neponjatan (rus.) - nepojmljiv, neshvatljiv
nihilum (lat.) - ništa
nuanca (franc.) - nijansa

Oberammergau - gradić u njemačkim Alpama, poznat po pasijanskim igrama (Passionsspiele) koje se od 1634 izvode svake godne
ocijel - ocal, čelik
odvjetak - potomak
olina - veličina
oplećak - vrsta ženskog prsluka

partenogeneza - bespolno razmnožavanje (kod nekih biljaka)
pečal (rus.) - tuga, bol
Pemica - Čehinja (djelomice pogrdno)
Pemska - Češka (djelomice pogrdno)
predbrojnik - pretplatnik
pristav (lat.) - niži sudski činovnik

renegat (lat.) - otpadnik, odmetnik

serežanin (od franc. ***sergeant***) - žandar u nekadašnjoj Vojnoj krajini; vojnik uopće
Siromašne lavice - komedija franc. pisca Emilea Augiera (1820-1889), protivnika romantičarskog kazališta i branitelja morala i tradicije
skalja - tanak komad drveta, treska, iver
skrofulozan (lat.)- koji boluje od tuberkuloze vratnih limfnih žila
Sohn armen Grenzers (njem.) - sin siromašnog graničara
sućnost - bit

škvorac - čvorak

tanin (franc.) - treslovina, prah opora ukusa dobiven iz kore hrasta i drugih stabala
truljarski - krparov, staretinarski; krivotvoreni

Uhatiusov top: prema ***Uchatius, Franz von*** (1811-1881) - austrijski general i tehnolog, usavršio artljerijsko oružje

Vae victis! (lat.) - Jao pobijeđenima!
viganj - kovačko ognjište
virginija - vrsta cigare

zduha - zadah; zapara, vrućina

ženijalnost (zast.) - genijalnost